

Prestens status på 1100-tallet i Norge.

En komparativ undersøkelse av de fire kristenrettene.

Thomas Risbøl

Masteravhandling
Nordic Viking and Medieval Culture
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Det Humanistiske Fakultet
UNIVERSITETET I OSLO
Våren 2010

Forord:

Jeg vil gjerne takke min veileder Tarald Rasmussen.

Hans hjelp til å strukturere oppgaven har vært uvurderlig, men først og fremst har hans engasjement for arbeidet mitt vært viktig for å få denne avhandlingen i mål

Jeg vil også takke mine venner på lesesalen for innspill som har vært svært nyttig i arbeidet med å tolke kildene, og for godt selskap på lange dager.

Innholdsfortegnelse:

Forord:	1
Kapittel 1: innledning	5
Begrepsavklaring	6
Den historiske konteksten på 1100-tallet	7
Historiografi	10
Kildeutvalget, lover som kilder	11
Problemstilling	12
Teori og metode	13
Kapittel 2: Kristenrettene som lovtekster, og deres forhold til sin region.	15
Gulatinget og Frostatinget	16
De østlandske kristenrettene, Borgarting og Eidsivating.	18
Kapittel 3: Om innsettelsen av prester i de fire lovområdene.	21
Gulatinget	22
Frostatinget	27
Eidsivatinget	29
Borgartinget	30
Oppsummering	33
Kapittel 4: Om prestens rolle i dåpen	36
Utbæring av barn	37
Dåp	41
Gulatinget	41
Frostatinget	42
Eidsivatinget	44
Borgartinget	46
Oppsummering	47

Kapittel 5: Om tiende	50
Gulatinget	50
Frostatinget	52
Eidsivatinget	53
Borgartinget	54
Oppsummering	55
Kapittel 6: Om prestens rolle i forholdet til døden.	58
Gulatinget	58
Frostatinget	62
Eidsivatinget	67
Borgartinget	72
Oppsummering	75
Kapittel 7: om korsskjæring	78
Gulatinget	78
Frostatinget	80
Eidsivatinget	81
Borgartinget	82
Oppsummering	83
Kapittel 8: Om kirkens botsrett.	84
Gulatinget	85
Frostatinget	89
Eidsivatinget	92
Borgartinget	93
Oppsummering	95
Kapittel 9: Avslutning	97
Litteraturliste:	102

Kapittel 1: Innledning

Det første skrittet som ledet til temaet for denne avhandlingen var Jón Viðar Sigurðssons bok ”Kristninga i Norden 750-1200”. Der skriver han at det trengs en rekke spesialundersøkelser innenfor nordisk religionshistorie. Et tema han mener det finnes mangelfull forskning på er en studie av prestene i Norden. ”*Det finst ei rekkje studier av misjonærande i Norden, men prestane har ikkje vekt like stor interesse, trass i at dei med rette kan kallast nøkkelpersonar i kristninga av Norden.*”¹

Ettersom Sigurðsson her trekker en parallell til misjonærene kan det tolkes dit hen at han tenker på de første prestene fra kristendommens tidligste fase og frem til ca 1200 tallet som er perioden han beveger seg innenfor.

Jeg ønsket å lære mer om presten i perioden etter at kristendommen hadde slått rot i landet og presten var blitt en del av lokalsamfunnet. Det meste man leser i forskningslitteraturen i dag omhandler forholdet mellom kongemakten og biskopene. Jeg vil heller se på forholdet mellom presten og befolkningen, ettersom det var her kristningen av Norge ble utspilt, slik også Sigurðsson er inne på.

Først ville jeg finne et lite geografisk område, i dette tilfellet Osloherad, og fokusere på dette med alle tilgjengelige kilder. Jeg fant fort ut at det ble vanskelig å måtte begrense meg til Osloherad da dette kunne gi skjeve resultater ved at kildene ble mer tilfeldig. Det var vanskelig å finne gode kilder som kun beveget seg innenfor Osloområdet.

Med en gang jeg begynte å lese landskapslovene fant jeg ut at det var så mye å hente at jeg heller ville studere dette materialet grundig. Dermed endte jeg opp med et stort geografisk område og en mer konsentrert kildegruppe. Da vil det være mulig å kunne sammenligne de ulike regionene i Norge, og til en viss grad spore en utvikling over tid.

Min første intensjon var å bevege meg utover Sigurðsson tidsperiode og ta for meg 1100-tallet og 1200-tallet. Dermed kunne jeg starte min undersøkelse med Olavsteksten i Gulatings kristenrett, og avslutte med Magnus Lagabøtes landslov som en oppsummering av de viktigste standpunktene i forhold til de ulike kristenrettene. Men landsloven inneholder ingen kristenrett ettersom kongemakten havnet i konflikt med kirken om nettopp disse viktigste standpunktene, for ikke å snakke om hvem som skulle ha rett til å komme med en kristenrett i utgangspunktet. Magnus Lagabøte mente at kongemakten og kirken sammen skulle ta seg av lovgivningen knyttet til kristenrettene, mens kirken mente dette var et internt

---

¹ Sigurðsson, 2003: 114

anliggende. Jon Raude, som ble erkebiskop i 1268, mente at det som hadde med kristenrett å gjøre, hørte inn under kirkens myndighetsområde.²

Dermed endte jeg opp med å bruke de fire kristenrettene som materiale til utviklingen kun på 1100-tallet. 1200-tallet ble raskt utelukket fra avhandlingen ettersom det hovedsakelig ville ført til at jeg ikke kunnet gått så dypt inn i materialet som jeg hadde ønsket. Det ville bare blitt det samme kildematerialet overført til forholdene på 1200-tallet.

Lover er en kilde som bør prøves opp mot andre kilder. Det er det ikke plass til innenfor denne avhandlingen. Lovmaterialet gir likevel et godt bilde av middelaldersamfunnet og kan brukes som eneste kilde med de rette forhåndsregler. Den oppgaven jeg ender opp med vil ikke være en fasit på forholdene mellom presten og resten av samfunnet, men den vil være en gjennomgang av hva landskapslovene kan si om dette temaet. Det har blitt gjort lite forskning som befatter seg primært med landskapslovene så en slik fremstilling kan ha nytteverdi i større kretser ved å fremsette noen nye ideer om temaet. Håpet og hensikten med denne avhandlingen er at den skal kunne brukes av andre som et supplement ved tolkning av andre kildegrupper.

Jeg skal forsøke å identifisere hvem presten er på bakgrunn av en sentral kildegruppe. Jeg vil ikke bruke andre kilder, selv om det kunne vært interessant å se på de liturgiske bøkene som prestene brukte i sitt arbeid. Det kunne også vært interessant å se på prestens rolle i Norge sammenlignet med Europa eller Norden. Men jeg vil ikke gå inn på disse temaene, ettersom det ville gått på bekostning av arbeidet med kristenrettene. Jeg vil ikke sammenligne landskapslovene med kanonisk rett, eller gå inn på hva som stammer fra kanonisk rett i lovene. Jeg vil heller ikke drøfte forholdet mellom kristenretten og verdslige delen av landskapsloven. Det skal være en komparativ undersøkelse av de fire kristenrettene, med presten som tema.

Begrepsavklaring

Det er noen få begreper som må defineres i forhold til avhandlingen. Oppgaven skal handle om geistlige, men det er her snakk om presten. Presten blir definert som en som har den øverste vigselfgraden av de syv lavere vigselfgrader. Under ham står diakon og subdiakon, som er innehavere av den andre og den tredje vigselfgraden. Disse tas også med i avhandlingen ettersom det var de tre øverste vigselfgradene som fikk virke i en kirke. Kildematerialet sier likevel svært lite om diakoner så de vil bli nevnt hovedsakelig i forbindelse med prestens gjøremål.

---

² Sigurðsson, 1999: 130

Biskopene hørte til de øverste vigselfgradene og blir dermed ikke omhandlet i denne oppgaven annet enn for å undersøke og belyse forholdet mellom biskop og prest. Kanikker kunne også være innehavere av lavere vigselfgrader, men disse var lavere enn diakon og kan i større grad sies å være symbolske. Kort oppsummert så er det kun yrkesaktive prester og diakoner som denne avhandlingen omfatter.

Avhandlingen handler om sekulære prester og ikke ordensgeistlige. Ordensgeistlige var prester tilknyttet en orden, det vil si at de var munkes som var prestevigselflet. De sekulære geistlige var ikke knyttet til noen orden og var ikke underlagt munkenes strenge regler. Sekulære geistlige var mer knyttet til den verdslige befolkningen. Selv om ordensgeistlige også kunne ha stor kontakt med den verdslige befolkningen så var denne kontakten på andre premisser. Det finnes heller ikke noe kildegrunnlag i landskapslovene til å kunne si så mye om ordensgeistlige så det blir mer naturlig å holde de utenfor avhandlingen.

Samfunnet i denne sammenhengen skal forstås som lokalsamfunnet der presten virket. I begynnelsen var det ingen sokneinndeling, men denne oppstod etter hvert og dannet rammene for prestens virkeområde.

Gjennom oppgaven vil jeg bruke forkortelsene: Gtl, Ftl, Etl og Btl om de fire landskapslovene.

Den historiske konteksten på 1100-tallet.

På starten av 1100-tallet var Norge blitt kristent med kongen i den øverste posisjonen. Høvdingene hadde ikke nok makt til å kunne føre en selvstendig kamp overfor kongedømmet, men var avhengige av veitslegårdene til kongen. Samtidig trengte kongen støtte fra høvdingene for å få gjennomslagskraft. Det var dermed et gjensidig avhengighetsforhold mellom kongemakt og aristokrati, der begge forsøkte å fremme sine egne interesser. Kirken og kongemakten var også gjensidig avhengige ved at kongen trengte religiøs legitimitet og Kirken trengte kongens vernende hånd. Det var likevel først ut på sent 1100-tallet at grunnleggende trekk ved kristendommen ble forstått av folk flest. Kristningen skjedde via prestene og det var antall prester, statusen deres i samfunnet og kunnskapen de hadde som bestemte hvor fort landet ble kristnet.³

Kongemakten vokste seg sterkere på slutten av 1100-tallet. I 1134 oppstod det en konflikt mellom kongene Magnus Sigurdsson og Harald Gille. Denne ble starten på borgerkrigstiden som fikk mye å si for den politiske utviklingen i Norge. Frem til 1160 var

---

³ Sigurðsson, 1999: 107, 108

den preget av relativt kortvarige konflikter og skiftende partikonstellasjoner. Magnuspartiets seier førte til at det var relativt rolig i tiden 1167 til 1174. Denne tiden ble brukt til å styrke kongelig rettshåndhevelse blant annet gjennom landsfredslovgivningen. Bøndene trengte et rettsvesen og kongen trengte bøndene. Kongemaktens autoritet gikk hånd i hånd med kirkelig ideologi om fred og orden i landet og kongen som Guds redskap til å straffe onde handlinger.⁴ Men etter denne tiden dannet det seg fastere partier som resulterte i mer langvarige og blodige konflikter frem til ca 1208 da det ble sluttet fred mellom baglerne og Sverresønnene.⁵

Regionene har vært ulikt påvirket under borgerkrigene, og gruppene som kjempet mot hverandre hadde støtte i ulike regioner. Vestlandet kan kalles den etablerte konges landsdel fordi den bare kan beherskes fra sjøsiden. Derfor kontrolleres denne landsdelen for det meste av Magnus Erlingsson frem til hans fall i 1184, og av Sverre den følgende tiden. Det indre østlandsområdet er typisk tilholdssted for opprørsflokker. Opprørere med liten støtte kunne søke tilflukt her. Opprørsledere med en viss fremgang ville søke mot mer tettbefolket landsdel som kunne kontrolleres fra innlandet, slik som Viken eller Trøndelag, men ikke begge på en gang.⁶ Trøndelag er et unntak fra de andre 3 landsdelene ettersom sentralområdet var lett fremkommelig og den politiske organisasjonen åpenbart har vært sterk.⁷

Også kirken ble styrket i denne perioden. Harald Gille kunne la en biskop henge i 1134 uten at det fikk store konsekvenser for ham, men senere i striden mellom kongemakt og kirke ble det ikke lagt hånd på høyere geistlige av frykt for konsekvensene.

Kirken var åpenbart en viktig alliert, i kraft av sitt administrative apparat, sin militærmakt og den ideologiske og opinionsmessige betydningen den hadde. Erling skakke og Magnus Erlingsson dannet en allianse med kirken for å gi Magnus legitimitet. Sverre forsøkte å kontrollere kirken, men hans etterfølgere forsøkte å løsne på kirkens allianse med baglerne ved å føre en imøtekommende politikk. De trengte kirken for å kunne legitimere og beholde makten.⁸

I begynnelsen av 1100-tallet vokste det frem en mer samlet, sentralisert kirke under pavedømmets ledelse. Dette kom som et resultat av reformbevegelser. Den skulle reformere geistligheten moralske og religiøse liv. Den arbeidet for å styrke den kristne tro og moral hos både geistlige og lekfolk. Deres to viktigste programposter var innføring av sølibat for hele

---

⁴ Bagge, 1986: 167-168, 194

⁵ Bagge, 1986: 158

⁶ Bagge, 1986: 186

⁷ Bagge, 1986: 160, 161

⁸ Bagge, 1986: 182

presteskaper, og forbud mot kjøp og salg av geistlige embeter.⁹ Den kirkelige reformen som hadde som mål å føre kirken tilbake til de åndelige oppgavene og frigjøre Kirken fra all verdslig makt og påvirkning.

Den var en viktig forutsetning for opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros i 1152/53. Dette bidro til at Kirken klarte å løsrive seg fra verdslig påvirkning og bli en selvstendig og mektig institusjon. Lokale erkebiskoper kunne bli utnevnt til legater, og paven søkte å styrke deres posisjon som ledere av kirkeprovinsene, som omfattet grupper av bispedømmer, og samtidig å knytte dem nærmere til seg. De interne forholdene i Norge lå til rette for å opprette erkebispesete. Erkebiskop Øystein ble utnevnt til apostolisk legat omkring 1170 og hans omfattende korrespondanse med pavestolen tok sikte på å organisere den norske kirkeprovinsen i samsvar med den universelle kirkens regler. Det fantes fire bispedømmer, og Hamar ble opprettet som et femte i 1152. Kongen mistet etter hvert kontroll over Kirken som fikk tilsetningsrett i alle kirkelige embeter, kontroll over jordegodset sitt og domsrett i interne saker.¹⁰

Kanonisk rett har sitt utgangspunkt i romersk-katolske kirkerettslige bestemmelser, såkalte "canones". Den kirkelige rettsutviklings klassiske periode startet i 1140 med Gratianus. Lovsamlingene inneholdt sterke motsetninger mellom de ulike rettsnormene som var fra ulike tider og med ulike gyldighetsområder. Gratianus forfattet i 1140 "Decretum Gratiani", der han systematiserte det veldige kildematerialet og på skolastisk vis utjevnet forskjellene og satte lovene i forbindelse og samklang med hverandre. Gratianus sidestilte også pavebrev med canones, slik at pavens bestemmelser fikk gyldighet over hele den vestlige kristenheten.

Grunnprinsipper i kanonisk rett var blant annet pavens universelle makt over hele kirken, geistliges rett til å utøve kontroll over kirkene uten innblanding fra lekmenn og den kirkelige eiendommens uantastelighet. I Norge fikk kanonisk rett mye å si for oppbyggelsen av den kirkelige organisasjonen. Men kanonisk rett fikk også innflytelse på prosess og strafferetten.¹¹

Kirkens rikdom må i stor grad forklares ut fra religionens store plass i befolkningen. Kirken bygget ut et finmasket nett utover hele Norge, blant annet ved innføring av sokneinndelingen i løpet av 1100-tallet. Det er mulig at soknene ble organisert etter allerede eksisterende politiske enheter. Den kirkelige organiseringen kan ha gjort det enklere for den

---

⁹ Bagge, 2004: 183, 184

¹⁰ Sigurðsson, 1999: 117-118

Bagge, 2004: 192

¹¹ Kulturhistorisk leksikon. Bind 8: 222-224

verdslige makten å gjennomføre en tilsvarende organisering senere, også der hvor det ikke var politiske enheter forut for sogneinndelingen.¹²

Selv om kongedømmet fikk økt makt sentralt, så fikk det ikke tilsvarende maktøkning lokalt. I lovgivningen ser man økt makt til kongen og det lokale styringsverket ble utbygd, men likevel var kongemakten nokså svak lokalt og bøndene søkte rettslig og sosial trygghet i tingene og gildene.

Lagtingene hadde lovgivningsfunksjon. Etter at kongemakten vokste frem grep den retten til å fremsi nye lover, men det var tingforsamlingen som måtte godta de nye lovene som tidligere. Kongen kunne endre lovene som et redskap til å skaffe seg støtte og velvilje til bøndene, men han kunne ikke endre de på tvers av bøndenes interesser. Det var svært viktig for kongemakten å sikre seg lovgivningsinitiativet. Det ville gi økt makt og symboliserte den overordna samfunnsposisjonen kongene hadde.¹³ Det vokste frem en avstand mellom folket og kongen på 1100- og 1200-tallet som gjenspeilet seg i at avstanden mellom Gud og menneskene ble større. Gud hadde en posisjon der han ”laget regler for hva som var god og dårlig oppførsel og fastsatte straff for brudd på reglene”.¹⁴

Historiografi

Oluf Kolsrud har skrevet to bøker som berører emnet jeg skal skrive om. I ”Presteutdanning i Noreg” tar Kolsrud for seg presteopplæringen fra 1075 til 1536, samt universitetenes rolle i forhold til utdannelsen av nordmenn. Han beskriver forholdet mellom utdanningen her hjemme og forholdet til Europa, som er viktig for å forstå om og hvordan de europeiske ideene fikk gjennomslag i Norge.

Mer omfattende er den andre boken til Kolsrud: Norges Kyrkjesoga del 1, millomalderen.” Spesielt viktige er kapittel 3 som tar for seg Kirken i Norge fra 1030 til 1152, og kapittel 4 som tar for seg perioden 1152 til 1350. Han tar for seg de større kirkehistoriske linjene og forholdet mellom den norske Kirken, verdslige makter og pavestolen i perioden.

Jan Schumacher har også skrevet kirkehistorie og tar for seg kristendommen i tidlig middelalder. Disse bøkene gir et rammeverk for min analyse av prestens tilværelse på 1100-tallet. Jon Vidar Sigurdsson skriver om kristningen av Norden og forskningen om dette emnet. For denne oppgaven blir det relevant å se hva han skriver om forholdet mellom herskermakten og den nye religionen, og fremveksten av kirkeorganisasjonen. Han tar også

---

¹² Sigurðsson, 2003: 75

¹³ Sigurðsson, 1999: 138

¹⁴ Sigurðsson, 2003: 82

for seg det nye verdensbildet som ble innført ved kristendommen. Sverre Bagge skriver om tro og holdninger hos befolkningen i kristningstiden, som også kan benyttes på samme måte.

Knut Helle har skrevet en bok som tar for seg Gulatinget og Gulatingsloven. Denne kan brukes direkte i arbeidet mitt med Gulatingsloven, men han sier også en del om de andre landskapslovene i forhold til Gulatingsloven. Han tar ikke i særlig stor grad for seg enkelte lovtekster, og han fokuserer mye på det verdslige aspektet ved lovtinget som ikke berører mitt felt. Likevel kommer han med et innblikk i loven som det er viktig å trekke inn i min forståelse av lovteksten når jeg behandler mitt tema.

Arnved Nedkvitne kommer inn på kristenrettene i sin mentalitetshistoriske studie av døden i norrøn middelalder. Han går ikke i detalj om prestens posisjon, men jeg kan bygge videre på hans studier og gå mer i detalj om prestens rolle i forhold til døden.

Jens Arup Seip er mest interessert i å undersøke hvor langt kirkens jurisdiksjon strakk seg i middelalderen, men jeg har brukt hans analyse til å rette søkelyset mot prestens fullmakter i forhold til praksisen rundt pøniten.

Det har blitt skrevet mye om kristningen av Norge, og kristenrettene har blitt hentet frem av forskere for å belyse de temaene de har vært interessert i. Men en dyptgående analyse av kristenrettene for å belyse prestens stilling i samfunnet har ikke blitt gjort. Jeg har brukt andres forskning for å danne et rammeverk rundt min egen analyse.

Kildeutvalget, lover som kilder

Lover vil være den eneste kildegruppen for denne avhandlingen. Det er derfor svært viktig at lovstoffet blir forstått og tolket på riktige premisser. Lovstoffet er en normativ kilde og gir uttrykk for en norm, et krav eller et ønske om hvordan forholdene i samfunnet skal eller bør være. Lovene sier derimot lite om praksis. Det er vanskelig å se om det er samsvar mellom normene slik de fremstilles i lovtekstene og måten disse ble praktisert på i dagliglivet. Ethvert forsøk på å si noe om forholdene i samfunnet må derfor filtreres gjennom forståelsen av lovens betydning.

Lover kunne springe ut fra både det geistlige og det verdslige miljøet. Disse miljøene kunne ofte ha felles interesser og kongemakten hadde geistlige knyttet til seg så de to miljøene overlappet hverandre, men Kirken hadde sin egen politiske agenda der det juridiske var viktig, og lovstoffet kan ofte gi uttrykk for to ulike mentaliteter

Lover kan også være uttrykk for ulik rettspraksis. Landskapslovene springer ut av et ulikt miljø og en annen rettspraksis enn lovene som utgikk fra kongene. Landskapslovene ble regionalt vedtatt og kan være en relativt pålitelig kilde for kunnskap om samfunnets

oppbygning siden et bredere lag av befolkningen selv deltok i arbeidet med å lage lovene. Landskapslovene kan brukes for å danne et bilde av normene for samfunnet slik det ble forstått av en større del av befolkningen. Dermed kan de også si noe om praksisen, ettersom en kan anta at forholdet mellom praksis og normer var nærmere.

I tidlig middelalder var kongen avhengig av støtte fra bøndene for å få gjennomslag for lovene sine, men etter hvert som kongen fikk større makt ble dette mindre gjeldende. De forskjellige landskapslovene representerer ulike trinn på utviklingen. Endringer som ble gjort kan ses i sammenheng med kongen og kirkens ønsker om å regulere samfunnet, og man kan skimte de faktiske realitetene bak lovforslaget. Man kan se på hvem lovene har fungert til fordel for, og hvem som hadde interesse for at de ble etterfulgt.

Problemstilling

Avhandlingen skal handle om prestens posisjon i samfunnet og samspillet mellom presten og:

- Bondestanden og lokalsamfunnet.
- Biskopen og kirken som institusjon i samfunnet.
- Kirkebygget, kirkegården og dets betydning for de to øvrige punktene.

Det viktigste temaet blir forholdet mellom presten og lokalsamfunnet. Presten var en nødvendig del av samfunnet og bøndene hadde behov for hans tjenester, samtidig som at presten var helt avhengig av bøndene for livsopphold. Det var dermed et gjensidig avhengighetsforhold. Det kan være vanskelig å trekke skillet mellom aristokrati og bondestand, men i dette tilfellet blir lokale ledere som ikke hadde stor innflytelse utenfor lokalsamfunnet ikke regnet som aristokrati. Hovedformålet med tesen blir å undersøke hvor mye makt og status presten hadde og om dette maktforholdet endret seg i lovene over tid.

Kirkens rolle som institusjon blir naturligvis viktig. Det er ikke plass til å skrive så mye om kirkens rolle i samfunnet så dette vil ikke bli diskutert inngående. Fokuset vil være på hvordan Kirkens politikk påvirker prestens rolle som bindeledd mellom Kirken og det verdslige samfunnet. Biskopens rolle som arbeidsgiver vil også være viktig, for eksempel i sammenhengen opplæringen av prester.

Kirkebygget og kirkegården var sammen med presten den fysiske manifestasjonen av Kirken som institusjon. Det er ikke plass til å undersøke i detalj lover knyttet til bygging og vedlikehold av kirker i denne oppgaven. Likevel vil jeg komme innom dette temaet, ettersom det var arenaen der presten utførte sitt virke, og derfor knyttet til prestens levekår. Forholdet mellom aristokratiet og presten skal ikke undersøkes på samme måte som forholdet til

lokalsamfunnet. Landskapslovene gir ikke noe inntrykk av hvordan dette forholdet utartet seg i praksis.

For å undersøke prestens rolle i samfunnet skal jeg som sagt benytte meg av lovmateriale. Med bakgrunn i hva jeg fokuserer på i problemstillingen så danner det seg en hypotese. I lovene må det finnes restriksjoner i forholdet mellom presten og omgivelsene. Lover regulerer samfunnet og det må finnes lover som skulle regulere samspillet mellom prest og lokalsamfunn. Jeg skal undersøke hvordan disse lovene formuleres og hvordan dette kan ha fungert i praksis. Jeg vil se om lovreguleringene tok for seg å begrense prestens myndighet over bøndene eller bøndenes myndighet over presten. Det blir også relevant å se på forholdet mellom presten og biskopen, og til en viss grad forholdet mellom kirken og kongemakten, for å kunne belyse samfunnsposisjonen til presten. De revisjonene som kom i andre halvdel av 1100-tallet hadde sin bakgrunn i kirken og kongemaktens ønsker og samarbeid, og kan fortelle mye om holdningsendringer i samfunnet generelt.

Siden landskapslovene skal brukes så blir det innenfor de 4 regionene. Jeg må også bruke lokalhistorie om mulig for å bedre forstå og forklare variasjoner innenfor regionene. Jeg skal også der det er mulig prøve å vise endring over tid. Jeg må derfor ta stilling til om vesentlige skiller mellom to kristenretter representerer en regional forskjell, eller om det hovedsakelig representerer at lovene er på ulike utviklingsstrinn.

Teori og metode

Et viktig begrep i forhold til bruken av lover som kilde er hermeneutikken. Det å finne meningen med et verk kan også sies å være knyttet til forfatteren eller personen(e) bak verket.. Man må være kritisk til kildene og tolke dem ut ifra konteksten de sprang ut fra.

Det viktigste begrepet innen hermeneutikken kalles den hermeneutiske spiral eller sirkel. I denne sammenhengen kan delene forstås og fortolkes ut fra helheten, og helheten kan forstås og fortolkes ut fra delene. Gjennom tolkningsprosessen forandres og utvides forståelsen av delene og helheten, som en spiral med et gjensidig utvekslingsforhold mellom deler og helhet.

Sett i forhold til min avhandling vil denne metoden være avgjørende. Alle former for forståelse henger sammen med den kontekst og situasjon det skal forstås innenfor. Jeg tar utgangspunkt i min hypotese og tar mine erfaringer og kriterier inn i tolkningsprosessen. Men konteksten jeg forstår det i er ikke en fast, objektiv ramme. Jeg skaper selv den konteksten som noe skal forstås innenfor. Jeg må ta høyde for dette og forsøke å være så objektiv som mulig i forhold til forventninger og fordommer i møtet med kildene. Jeg har en

forhåndsoppfatning om helheten kildene eller delene hører til. Men i forhold til den hermeneutiske spiral vil forståelsen av helheten og delene påvirke hverandre. Jeg må derfor inkorporere alle relevante data jeg trekker ut fra kildene og prøve dem mot hypotesen. I denne sammenhengen vil kanskje hypotesen også forandre seg i møtet med kildene. Den hypotesen jeg forsøker å sannsynliggjøre vil i så måte ha utviklet seg i en annerledes retning enn den jeg tok utgangspunkt i.

Den historisk kritiske metode vil også være viktig. Lovene finnes i flere utgaver, og er skrevet ned mye senere enn den perioden jeg ønsker å studere. Enkelte av lovene har også blitt overlevert fra dels dårlige og ufullstendige avskrifter. Derfor er sikring av tekster og tekstens kildeverdi viktig. Jeg vil likevel ikke diskutere forskjellene mellom de ulike håndskriftene for å bedømme hvilke av versjonene som er mest relevant. Dette har blitt gjort før meg, av mer kompetente forskere. Jeg vil derfor forholde meg til det arbeidet de har gjort, og benytte meg av deres oversettelser og kategorisering av kristenretten. Likevel vil jeg ta hensyn til den problematikken som er knyttet til å bruke lover som kilder i tolkningsarbeidet.

Kapittel 2: Kristenrettene som lovtekster, og deres forhold til sin region.

Ved å sammenlikne lovene kan man finne regionale forskjeller som kan vise til at prestens rolle eller posisjon ikke var enhetlig for hele landet, men tilpasset lokale forutsetninger. Det som er bevart av lovene i dag stammer fra ulike tidspunkt. Derfor er lovene slik de er overlevert til oss i dag, påvirket av de hendelsene som hadde formet lovene når de ble skrevet ned. For å forstå lovene må man også forstå miljøet de sprang ut ifra.

Av de gamle norske lovene var det fire lagting: Gulatinget, Frostatinget, Eidsivatinget og Borgartinget. De to førstnevnte var de mest viktige i samtiden og er også de best bevarte. Gulatinget var lagtinget i gulen som omhandlet vestlandet og Agder, og også Setesdal, Hallingdal og valdres. Frostatinget var lagtinget på Frosta som omhandlet Trøndelag, og også Romsdal, Nordmøre, Namdal og Härjedalen. I en periode var også trolig Hålogaland tilknyttet Frostatinget. Eidsivatinget var lagtinget for Opplandene med tingsted på Eidsvoll. Borgartinget tilhørte Viken, opprinnelig omfattet det de tre sørøstlige fylkene Ranrike, Vingulmork og Vestfold til og med Neset. Av Borgarting og Eidsivating er det hovedsakelig bare kristenretten som er bevart.

Før statsmakta ble utbygd ble lovene forstått som en rettesnor fra gammelt av, som så ble skrevet ned av de første kristne kongene med godkjenning av folket.¹⁵ Kristendomsbolkene tilskriver seg fra Olav Helliges tid og ble hovedsakelig satt sammen av kirkemenn. I Norge ble lovene i hovedsak skrevet ned i siste halvdel av 1100-tallet og utover på 1200 tallet. Dette var en periode der Kirken var etablert og kongen i samarbeid eller konkurranse med kirken kunne gi lover og sette makt bak håndhevingen av disse. Før denne tiden var det mest snakk om lokale rettsregler og sedvaner. Lovene i norsk middelalder ble skapt av kongen og kirken. De hører hjemme i en internasjonal lovgivningstradisjon med røtter i mosaisk og romersk rett, og med kirken som den viktigste formidleren.¹⁶ Denne holdningen, om kirken som legitim lovgiver, må også overføres på de gamle kristenrettene. Kirkens bestemmelser i kristenrettene ble trolig respektert av allmuen. Kirken hadde selv skapt en posisjon som håndhever og forvalter av lover som gjaldt det åndelige. Dette betyr likevel ikke at lokale rettsregler og sedvaner hadde utspilt sin rolle. Lagtingene var tett forankret opp mot norrøn rett og sedvane, og dette gjelder også kristenrettene. Ulikheter mellom kristenrettene viser hvordan ulike forhold har spilt inn i hver region.

---

¹⁵ Ftl: X-XI

¹⁶ Ftl: XIII

I siste halvdel av 1100 tallet, visstnok under kong Sverre, var lagmannen en kongelig embetsmann og dermed etter hvert også et organ for kongelig doms- og lovgivningsmakt. På 1100-1200 tallet var det en utvikling fra gamle folkelige rettskipnader der lagmannen skulle si "hva" som var loven, til et mer moderne system der kongen og Kirken fikk godkjent rett til å "bøte" loven og etter hvert til å gi ny lov.¹⁷

Gulatinget og Frostatinget

Gulatingens loven slik den fremstår nå er satt sammen av flere dokumenter, men i utgangspunktet så representerer den to utgaver av loven. Den eldste utgaven er loven slik den eksisterte i skriftlig form frem til 1164. Denne loven ble forstått som å ha vært skrevet ned av Olav den hellige. Det er likevel usikkerhet om Olavsteksten og lovarbeidet derfra kan knyttes til hans tid. Det kan heller være et eksempel på at en vil dra nytte av helgenkongens autoritet.¹⁸

Gtl har med Hallvardsmessen og er derfor trolig etter ca 1050. Olavsteksten har derimot ikke lovfestet tiende og må derfor ha vært skrevet før 1111. Den forutsetter også biskopen som fast ledd i kirkeordningen og dette peker mot Olav Kyrres tid.¹⁹ I forhold til fokuset på tidsperioden er den nøyaktige tidfestningen av teksten ikke så avgjørende. Jeg tolker det slik at den hadde gyldighet ved århundreskiftet.

I 1164 var det et riksmøte i Bjørgvin der det ble vedtatt en ny versjon etter Magnus Erlingsson. Erkebiskop Øystein Erlendsson og Magnus Erlingsson stod for denne redaksjonen av loven, og Magnusteksten representerer det neste stadium i kristendomsbolkene. Vi er så heldige at begge versjoner finnes i Gtl. Magnusteksten har i stor grad basert seg på Olavsteksten, men enkelte segmenter har blitt fjernet eller utbrodert. Dette gir oss et innblikk i hvilke endringer som ble ansett for nødvendige i andre halvdel av 1100-tallet. Magnusteksten representerer kongens ønsker og ambisjoner, men i samarbeid med kirken.

Frostatingsloven gjaldt for trøndelagsområdet og flere tilgrensende landskap. Frostatinget sin tilknytning til Trøndelagen betydde at det ble nært knyttet til erkebispesetet når dette ble opprettet i 1152. Erkebiskopen gikk fra starten av aktivt inn i lovgivningsarbeidet, og da særlig i kirkesaker. Erkebiskop Øystein sørget for at nyere kanoniske rettsprinsipp fikk innpass da han reviderte kristenretten.²⁰ Ftl og ting vi ellers vet fra ymse senere kilder, viser at det på 1100-tallet var et nært forhold eller samarbeid mellom kirken og tinget. Lov 1 og 3 fra

---

¹⁷ Ftl: XXVIII

¹⁸ Gtl: 9

¹⁹ Gtl: 10-11

²⁰ Helle, 2001: 209

tingfarerbolken stammer fra erkebiskop Øystein (1161-1188) sin tid, og her står det at lovbooken og lagtingsseglet skulle oppbevares i Kirken. Det er dermed snakk om et samband mellom tinget og den fysiske kirken.²¹

Det fantes en eldre frostatingslovbok som folk kalte ”grågås” som de holdt for å inneholde de gamle ”rette” lovene. Denne besto trolig av private rettslige opptegninger som kan knyttes til Magnus den Gode og Olav den hellige og var trolig fra Olav Kyrres regjeringstid i siste halvdel av 1000-tallet.²²

Den versjonen av Ftl som eksisterer i dag har fått sin form og inndeling i 1260, under kong Håkon Håkonsson. I 1240 åra omarbeidet og omorganisert han en eldre Frostatingsbok som et ledd i arbeidet med å få en samlet landslov.²³ Det er likevel antatt at kristenrettens forskrifter i hovedsak stammer fra ca 1160-1170 årene og lovarbeidet til kong Magnus og erkebiskop Øystein. Derfor kan Ftl brukes i denne oppgaven for å belyse forholdene i siste halvdel av 1100-tallet.²⁴

Når man ser på kirkens påvirkningskraft på loven kan man se forskjellen mellom de to mest innflytelsesrike lovområdene. Ftl viser så sterke spor etter en ny kirkepolitikk, at den kan fortelle oss mindre om sed og skikk i kirkens eldste tid. Men den viser kirkens nye politikk i stor grad, ettersom kirken fikk større mulighet til å påvirke loven sammenliknet med de andre kristenrettene. Gtl ble i mindre grad påvirket av nyere kanonisk rett. Dersom man sammenligner enkelte lovområder kan man se at kirkens moralsyn i større grad har ført til endringer i Ftl sammenliknet med Gtl, spesielt i lovene som omhandler ekteskap og seksualmoral.

I Gtl ble de gamle reglene for skilsmisse stående, mens det i Ftl var de kanoniske retningslinjene som lå til grunn. Der var det også bøtestraff for seksuell omgang utenfor ekteskap, men dette ble ikke med i Gtl. Forbudet mot presteekteskap klarte selv ikke erkebiskop Øystein å gå åpent inn for i loven, men i Gtl blir det fremsatt som normalt at presten gifter seg inn i bondesamfunnet. Der kan man ikke spore noe forsøk på å få sølibatkravet innført.

I Gtl kan man se spor etter folkelig påvirkning på det som var gjeldende rett, og lovens utforming forutsetter at bøndene kollektivt spilte en politisk og rettslig rolle overfor kongedømmet og kirken. Det vestnorske samfunnet var ikke modent nok til å lyde under en mer selvstendig kirke. Kongemakten presset ikke på dette punktet på samme måte som

---

²¹ Ftl: XXVI

²² Ftl: X-XI

²³ Ftl: IX

²⁴ Ftl: XXX

erkebiskop Øystein gjorde i Ftl. Likevel grep kirken dypt inn i dagliglivet i de vestnorske bygdene og prestene var en integrert del av bondesamfunnet.²⁵

De østlandske kristenrettene, Borgarting og Eidsivating.

I motsetning til Trøndelag og Vestlandet, som har vært orientert vestover, hadde Øst-Norge en annen politisk kultur og tradisjon mer rettet mot Skagerak og landene sørover. Denne regionale forskjellen mellom øst og vest er viktig i arbeidet med å forstå lovene. Borgartinget hadde utgangspunkt og gyldighet i Viken. Eidsivatinget gjaldt for opplandene. Under borgerkrigen var Østlandet i siste halvdel i opposisjon mot Sverredynastiet, og knyttet til Baglerne. Viken hadde fra lengre tilbake vært knyttet til Danmark og i perioder ligget under dansk kontroll, mens opplandene var preget av småkonger som opprettet egne riker.²⁶

Ved opprettelsen av erkesetet ble også Hamar opprettet som et bispedømme, og det enorme Oslo bispedømme ble delt. Dette var et ledd i arbeidet om å skape en stabil geistlig organisasjon som kunne dekke hele landet. Det var et spørsmål om religiøs organisering og verdslig politikk. Kongemakten var tett knyttet til kirken.²⁷

Etter opprettelsen av bispesetet ble Hamar et geistlig sentrum med en rekke fastboende knyttet til kirken direkte eller indirekte. Samfunnet rundt bispesetet var i stor grad avhengig av kirken. Prester for hele bispedømmet fikk sin utdanning ved katedralstolen og Hamar var også sete for sysselmann og lagmann, sistnevnte betydde at lagtinget og bispemannen var fysisk knyttet til hverandre.²⁸

Hamar bispedømme og Oslo bispedømme fulgte i stor grad lovområdene. Men Eidsvoll, som var tingstedet til Eidsivatinget, ble liggende i Oslo bispedømme. Hamarbiskopen mistet derfor noe av sin innflytelse over lagtinget. Hamar bispedømme besto av vekslende områder som var vanskelig å visitere. Oslo bispedømme godtok aldri helt opprettelsen av Hamar bispedømme, og blandet seg også inn i valget av Hamarbiskop.²⁹

Etl og Btl representerer et tidligere stadium i lovskrivningen på lik linje som Olavsteksten i Gtl. Mye tyder på at kirken og kongen måtte gi innrømmelser overfor den lokale befolkningen på enkelte punkter i større grad enn i Ftl og Gtl.

---

²⁵ Helle, 2001: 210, 212

²⁶ Husemoen, 2007: 29

²⁷ Husemoen, 2007: 21, 30

²⁸ Sæther, 2005: 14

²⁹ Husemoen, 2007: 40, 41, 68

Det var altså regionale forskjeller som ikke lot seg hviskes ut. Frostatinget var nært knyttet opp mot erkebispesetet og var påvirket av kanonisk rett. Gulatinget var preget av bøndenes representasjon, og et samhold mellom prest og bonde. I Eidsivatinget var det et nært samhold mellom biskop og prester som var under sterk kontroll. Samtidig så var både Eidsivatinget og Borgartinget i større grad diktert av den lokale befolkningen og ikke kongemakt og kirkemakt. Ettersom disse lovene er bevart så kan det virke som at denne mentaliteten satt dypt hos befolkningen, og kristenretten er representativ for en annerledes kultur i forhold til kirkemakten.

Loven om tilsettingsrett i kristenrettene blir nærmere gjennomgått i det neste kapittelet, men det skal også nevnes nå fordi det belyser et viktig punkt i forhold til Btl og sier noe om utgangspunktet. I Btl tillegges retten til å innsette prester helt og holdent til bøndene, i motsetning til de andre kristenrettene. Dette kan ha flere grunner. Denne loven stammer trolig fra et tidlig tidspunkt i oppbygningen av kirkevesenet i Norge, men har fått mange ulike forklaringer. Den har blitt knyttet til debatten om en eventuell todelt kristning av Norge, der Østlandet og da spesielt Viken ble kristnet fra Tyskland via dansk innflytelse i regionen. Retten til å velge prest kunne derfor knyttes til impulser fra det tyske kirkesystemet..

En annen forklaring er at bøndene i Borgartingslagen stod hardere på krava ved forhandlingene på tinget. Helle mener føresegnene fra Moster knapt lot seg gjennomføre i samme grad i alle de norske lagdømmene. Gulatingsmennene gikk med på Olav og Grimkjells påbud om at biskopen skulle rå og fikk trolig følge av tingmennene på Frostatinget og Eidsivatinget. På Borgartinget stod derimot bøndene på at de selv skulle avgjøre hvem som skulle være prester ved heradskirkene. Helle tolker dette som at det kongelig-kirkelige programmet fra Moster ble tilpasset forholdene i de ulike lovområdene gjennom reelle forhandlinger med bøndene på lagtingene. Han mener det avgjørende her var hvordan kristendommen stod på forhånd i de ulike lagdømmene og hva lagtingsmennene der ellers var villige til å gå med på. Viken hadde mottatt impulser fra Danmark over tid og hadde hatt større kontakt med kristendommen enn resten av landet.³⁰

Lidèn mener forholdene kan ha ligget til rette for at noen bønder gikk sammen om å bygge kirke i områder dominert av selveiere og leilendinger, der ingen større jordeiere hadde sine sete- eller veitslegårder. Disse eide kirken og kan siden ha blitt innrømmet en felles patronatsrett. Når det dermed står at "bønder" skal tilsette den presten de vil ved kirken sin, kan det ha vært slike forhold det siktes til.³¹

---

³⁰ Helle, 2001: 178

³¹ Lidèn, 1995: 201

Torgeir Landro utelukker ikke at Viken kan ha mottatt impulser fra tysk eller dansk hold på et tidligere tidspunkt. Men den tyske innflytelsen stammet hovedsakelig fra Burchard, som var tydelig på at det var biskopen som skulle tilsette prestene. Den viktigste årsaken til forskjellene rundt tilsetningsretten er dermed at kristenrettene sto på ulike utviklingstrinn.

Landro hevder at denne loven viser den opphavelige ordningen fra Olav sin tid. Ikke på bakgrunn av angelsaksisk rett, men fordi det ble en tvungen tilpasning til forholdene på 1000-tallet, der biskopene ikke hadde kapasitet til å ta ansvar for de lokale presteutsettingene. Btl er den minst oppdaterte blant de norske kristenrettene. Ved å se nærmere på Gtl så står det at biskopen *nå* skal sette prest til kirkene. Dette kan tolkes dit hen at bøndene har hatt tilsetningsrett også der. Referansen til gammel rett i Ftl kan også gjenspeile en slik ordning, men som da stod fjernere hos folk ettersom kirken hadde hatt en stor innflytelse på området over lengre tid og loven representerer et senere stadium.

Et premiss for denne tolkningen er at Olavsteksten i Gtl ikke stammer fra Olav selv, men derimot er et oppgjør med den originale lovbestemmelsen. Tilsetningsretten i Btl er dermed ikke et resultat av en særegen avtale for bøndene i Viken, men gjenspeiler de norske forholdene i den tidligste perioden. Dette er en tolkning jeg selv deler. Kristenretten ble i svært liten grad forandret på, selv om kirken i Norge gjennomgikk store forandringer i perioden. Dette er svært interessant i seg selv og viser nok en annen holdning til kristenretten på Østlandet, og da spesielt i Borgartinget.³²

---

³² Landro, 2005: 87, 88

Kapittel 3: Om innsettelsen av prester i de fire lovområdene.

En av de helt sentrale lovene når man skal snakke om prestens posisjon og status i samfunnet, er bestemmelsene om tilsetting av prest. Jeg skal i dette kapittelet ta for meg hva de fire kristenrettene sier om innsettelsen av prester i de fire lovområdene. Jeg vil sammenligne kristenrettene og se hva som er likt, og hva som skiller dem på dette temaet. Jeg vil først ta for meg Gulatingets lovbestemmelser. Denne inneholder de eldste lovtekstene som vi kan tidfeste mer nøyaktig, og den var også svært viktig i samtiden. Den er også unik i denne sammenhengen ettersom den viser to utgaver av loven, og dermed viser to ulike stadier i lovutviklingen. Deretter vil jeg sammenligne med Frostatinget som også var svært viktig. Til slutt vil jeg også se på Eidsivatinget og Borgartingets bestemmelser og undersøke om det er noe som skiller Østlandet fra de to andre regionene.

Ifølge Kolsrud var kjennskap til liturgiske bøker og rituell praksis og festkalenderen viktigst for den vanlige prest. Han måtte kunne utføre liturgiske handlinger, slik at han kunne kunngjøre riktig og lese opp riktig. At prestene hadde nok kunnskap til å utføre sin gjerning ble forlangt av biskopen og soknefolket. Biskopen var den som utnevnte presten, og folket mottok tjenesten og gav presten sin lønn. Kristendomsbolkene inneholder uttrykkelige krav om dette, føresegner som Kolsrud hevder uten tvil går tilbake til misjonstiden. Det ble regnet som en grov mangel om presten ikke kunne den kirkelige kalenderen og dermed misbydde helligdager.³³

Prestene var en del av et samfunn som ble knyttet sammen av gaver og motytelser. Men presteskapet var i en særstilling ettersom det de kunne gi som motytelser ikke var avhengig av noen form for individuell hellighet. Dette ble gjort ved at statusen og myndigheten til presten ble knyttet til embetet og ikke personen. Kirken representerte en offentlig myndighet med et kirkelig hierarki. En slik tankegang var ikke selvfølgelig i middelalderen, og var relativt ny i Norge på starten av 1100-tallet.³⁴ Presten kunne formidle nåde gjennom dåpen, feiringen av messe og skriftemålet, og dette var uutslettelig.

Denne realiteten førte til konflikt også innad i kirken. Ved opprettelsen av erkebispesetet begynte kanonisk rett å spille en større rolle. Derfra kom kravet om at prestene måtte være ugifte, sammen med andre bestemmelser som også skulle avskjerme presten fra deltagelse i det verdslige livet. Kirken gikk også hardt ut mot at lekmenn hadde innflytelse på innsettelsen av prester ettersom dette blant annet kunne true prestens evner til å vigsle Guds gaver. En slik linje fra kirkens side kom i strid med de sedvaner som allerede hadde dannet

---

³³ Kolsrud, 1962: 9,10

³⁴ Bagge, 2000: 85

seg i forholdet mellom presten og folket. Prestens hellige egenskaper ble knyttet til vigselen i større grad enn den individuelle livsførselen. Prestene fortsatte derfor å leve i ekteskap, selv om kirkeledelsen kjempet mot dette.

Lekfolket fremstod som rettighetshavere i forhold til presten, og hans tjenester ble også diktert av lekfolkets behov. Prestens messe ble ansett som et virkningsfullt middel for å oppnå det som bønnen handlet om, nemlig å kunne nærme seg Gud. Presten var begunstiget, i og med at han rørte det hellige med sine egne hender.³⁵ Derfor har presten en viktig funksjon i samfunnet, og kontrollen over hvem som kunne utnevne presten ble desto mer viktig.

Gulatinget

Kapittel 15 i Gtl kalles ”Um styring med kyrkjor”. Dette kapitlet er tatt med i både Olavsteksten og Magnusteksten og kan si følgende om tilsettingen av prester:

”No er det dinæst at biskopen vår skal råda yver kyrkjone, so som Olav heilage lova Grimkjell biskop på Mostratinget og so som me sidan var samde om det. Biskopen vår skal no setja prestar til alle kyrkjor, og det slike som han veit kan gjera gudstjenesta rett for folk.

Me skal gjeva prestane slik levemåte som Olav heilage og Grimkjell biskop etla til på Mostratinget. Men (for) heradskyrkjor (skal det vera) so som bøndene avtalar med den presten som biskopen set til. Prestane skal no sitja heile året der biskopen har tilsett dei, og halda rett gudsteneste for folk.”³⁶

Det står her at biskopen skal velge prester. Det er verdt å merke seg at det også poengteres at det er biskopen som skal råde over kirkene. Denne formuleringen kan ikke tas bokstavelig, spesielt ikke tidlig på 1100-tallet. Måten det ordlegges på kan tolkes som at prestene har kirkene i len av biskopen, men kirkeiere vernet om sine kirkebygg og disponerte kirkene selv. Denne loven representerer derfor hovedsakelig et ideal og et ønske fra kirkens side. Hver prest som ble valgt av en biskop ble deretter knyttet til sin kirke og kunne ikke flyttes uvilkårlig etterpå av verken kongen, bønder eller biskop. Men biskopen hadde likevel stor lovbeholdning over prestene. De lokale kirkene var dermed ikke prestens eiendom med en gang han hadde fått sin stilling av biskopen. Presten var fortsatt underlagt og måtte svare for biskopen, men måtte samtidig også svare for kirkeieren.

Jeg har allerede i det forrige kapittel diskutert tilsetningsretten i Btl, og betegner den som den originale tilsetningsretten, der det var bøndene som valgte biskop. Denne loven ser ut til å bryte med denne oppfatningen ettersom de står at biskopen skal råde over kirkene slik

---

³⁵ Schumacher, 2005: 115, 116, 129

³⁶ Gtl: 26

Olav den hellige lovet Grimkjell på Mostratinget. Dette kan være konstruert og trenger ikke ha sammenheng med Olavs faktiske lov. På en annen side, så står det at det var slikt Olav lovet Grimkjell og som vi siden ble enige om. Det kan bety at Olav lovet dette, men at det ikke skjedde før tingmennene ble enige om dette på et senere tidspunkt. Men en slik tolkning er lite sannsynlig, ettersom dette står skrevet i Olavsteksten, som skal ha sin legitimitet nettopp fra Olav. Det ville derfor vært motsigende å si at Olav originalt ikke fikk denne lovbestemmelsen fastslått på tinget.

Sannsynligvis er Olavs navn bare brukt for å gi loven økt legitimitet. Likevel er det interessant å merke seg at biskopens tilsetningsrett får sin legitimitet fra kongens ønsker og gammel rett, snarere enn fra kanonisk rett. Dette viser at kongemakten har hatt en aktiv rolle i å formulere loven, og at loven skulle stamme fra kongen fremfor kirken. Selv om det er åpenbart at kongemakten har gitt kirken lover til sin fordel, så er det kongemakten som ønsker å fremstå som lovgiver fra første stund i kristenrettssaker.

Gtl skiller seg fra de andre kristenrettene ved at loven om forholdet mellom presten, biskopen og bøndene er så utførlig. Det står videre skrevet: *”No får presten seg hus og gode kår og vener, då skal biskopen ikkje taka han burt frå prestesætet sitt, for me vil ikkje byggja kyrkjone våre til handelsvare.”*³⁷ Selv om det står tidligere at biskopen skal råde over kirkene, så kommer det her klart og tydelig frem at bøndene føler et eierforhold til kirkene sine. Denne loven kan være der for å forhindre at biskopen skal kunne selge presteembete til høystbydende og dermed gjøre det om til en inntektskilde. Det fungerte også som en stopper for at en utskiftning av biskopen ville føre til en utskiftning av prester. Dette var ikke ønskelig fra bøndenes side ettersom presten var en integrert del av samfunnet.

Presten skal få seg gode kår, så bestemmelsene om prestens levemåte nevnt tidligere må ha blitt regnet for å være gode nok til at presteyrket må ha blitt sett på som noe positivt å inneha. Det var lovfestet at presten ikke kunne flyttes fordi han hadde venner i lokalsamfunnet sitt. Presteembete må derfor ha vært et respektert yrke. Dette kan tyde på at presten ble rekruttert lokalt, men også at presten raskt kunne regne med å få en viktig og anerkjent plass i samfunnet med tanke på stillingen sin. Den eneste måten biskopen kunne fjerne en prest på var dersom presten informerte feil om faste og helligdager mer enn en gang i året.

Den siste delen av kapittel 15 i Gtl ser derimot ut til å bryte med dette synet på presten:

”Alltid når dei misbyd oss eller bryt påbod frå biskopen som gjeld kristendommen vår, skal dei bøta med pengar for det til biskopen; for me har teke av det at prestane skulde styrast med hogg, for me gjer

---

³⁷ Gtl: 26

mågskap med dei eller let sønene våre læra upp. Prestana våre skal ha slik mannhelg som kvar av oss mot andre her i landet.”³⁸

Det er interessant å merke seg ordlyden i dette avsnittet. Dette kapittelet handler om forholdet mellom biskopen og prestene, som mer enn noe annet må kalles et kirkelig anliggende, men likevel merker vi at lekfolks ønsker og tankegang gjorde seg bemerket. Denne loven, som så mange andre, bærer preg av å ha vært lagt i munnen på bøndene på tinget: ”*me gjer mågskap med dei*”. Seip mente at flere lover antydde at presteskapet i opprettelsesfasen ikke alene kunne forme kristenrettene. Disse ble formet av bøndene, selv om konge og kirke har hatt innflytelse.³⁹ Jeg er enig med Seip og mener at denne loven viser bøndenes posisjon i lovarbeidet, der de påvirker prestens rolle. Dette er et viktig utgangspunkt for å tolke prestens stilling ut fra kristenrettene.

Lovtekstens beskrivelse om at prestene lærer opp bondesønnene kan settes i sammenheng med tradisjonen om å fostre opp andres barn. Fostring var en måte å knytte vennsksapsband mellom familier på. Denne skikken kjenner vi mest fra de høyere samfunnslag og verdslig sammenheng der barn av høyere rang ble sendt til fostring hos en av lavere rang.⁴⁰ Her er det trolig ikke snakk om at barna bodde hos presten og ble fostret opp av han, men heller at de kom fra andre gårder i perioder for opplæring. Likevel så var det en tillitserklæring til presten.

Men formuleringen om at vi har sluttet å styre presten med hogg bryter tilsynelatende sterkt med inntrykket om at presteembetet var respektert og et positivt karrierevalg. Denne loven kan ha sammenheng med at flere av de første prestene ofte var treller fra sin herres gård, som så ble satt som prest i kirken. At treller ble brukt som prester var ikke uvanlig i Europa i tidlig middelalder.⁴¹ Grunnen til at de brukte treller var en mangel på prester, samtidig som det var vanskelig å rekruttere fra den lokale befolkningen. Dermed kunne disse prestene i den tidlige perioden bli behandlet som treller av den herren som eide kirken.

Selv om det er uklart hva slags samfunnsposisjon prestene hadde i den tidligste tiden, så ble de i hovedsak rekruttert fra bondestanden. I den tidligste fasen var det trolig mange utenlandske prester i Norge, men prestene ble utover 1100 tallet i økende grad rekruttert fra lokalsamfunnet. Selv om det ikke finnes informasjon i kristenrettene om den tidligste kristningsfasen, så mente Kolsrud det var viktig for kristne misjonærer å lære opp presten og

---

³⁸ Gtl: 27

³⁹ Seip, 1942: 14

⁴⁰ Bagge, 2000: 30

⁴¹ Bagge, 2000: 84

at misjonærbiskopene sannsynligvis også fostret frem en ny presteslekt.⁴² Det er i dette arbeidet at treller kan ha blitt benyttet for å raskt opparbeide en prestestand, i samarbeid med mer erfarne utenlandske prester. En slik kombinasjon av utenlandske og treller har dermed trolig resultert i at presten enkelte steder fikk en lav status i samfunnet i den tidligste kristningsfasen.

I den tidligere Olavsteksten som var gjeldende på starten av 1100-tallet, så er det tydelig at prestestanden på denne tiden hadde fått økt status og nå bestod av frie menn. Det virker usannsynlig at bøndene ville inngå mågskap med prestene dersom disse hadde en sosial posisjon som knapt stod over trelles.

Sverre Bagge beskriver det som at bøndene i løpet av det første århundret etter kristningen gikk over til å bli respekterte samfunnsmedlemmer, som skikkelige bønder kunne gifte bort sine døtre til.⁴³ De var dermed integrert i samfunnet og gifter seg inn i andre slekter. Bagge konkluderer med at denne loven i første omgang viser at presten hadde en god status, selv om han trekker frem at dette skjer i løpet av det første århundret etter kristningen som kan tolkes hovedsakelig som 1000-tallet, men også noe utover 1100-tallet.

Sigurðsson mener at kirken ønsket å styrke prestestanden generelt og måtte derfor lovfeste og heve statusen til de lavest stilte prestene, og det er i denne sammenhengen at loven fikk sin endelige form. Han mener det er lite som tyder på at prester fra bondestanden hadde lav samfunnsposisjon, og enkelte av dem kan også ha hatt tilknytning til aristokratiet. Men for at kristningsarbeidet og prestens budskap skulle nå frem, måtte prestens status heves.⁴⁴

Kanskje det fremdeles fantes prester som var treller, eller sønner av treller. Slike prester ville ikke ha samme tilknytning til lokalsamfunnet som enkelte av formuleringene vitner om, og de måtte derfor tilegnes samme rettslige status som de mer integrerte prestene knyttet til viktigere kirker

Dermed gir Olavsteksten inntrykk av at presten generelt var respektert, men at det også fantes prester med lav status. Det som er spesielt er at denne loven ble ansett som nødvendig med den samme formuleringen også i Magnusteksten fra 1164. Bagge nevner ikke dette som noe problem i det hele tatt. For ham, så viser loven at prestens lave status var et tilbakelagt stadium som trolig ikke var reelt i stor grad lenger selv på starten av 1100-tallet. Sigurðsson trekker derimot som sagt denne loven frem som et forsøk fra kirkens side om å heve statusen til de lavest stilte prestene. Men han trekker frem Magnusteksten i denne

---

⁴² Kolsrud, 1962: 11

⁴³ Bagge, 2000: 84

⁴⁴ Sigurðsson, 2003: 60

sammenhengen, og det fremstår derfor som at dette var nødvendig også i siste halvdel av 1100-tallet.

Jeg trekker den samme slutningen som Sigurðsson i forhold til denne loven, men da i forhold til den perioden der Olavsteksten stammer fra. En gjentakelse av denne loven så sent som 1164 blir derimot et litt mer underlig fenomen som trenger en nærmere forklaring. Det var stor forskjell på geistliges status i disse to tidsperiodene. Harald Gille lot en biskop henge så sent som i 1135, uten at det fikk noen større følger for ham annet enn at han ble kritisert. Men da en biskop av Oslo ble drept i 1160-årene ble paven involvert, som kritiserte kongen for at han ikke hadde straffet drapsmennene.⁴⁵ Kirken i 1164 var dermed mye bedre organisert og hadde knyttet sterkere bånd til pavedømmet. En slik endring for høygeistligheten må også ha vist seg i forhold til statusen til geistligheten generelt. En sterkere kirkeorganisasjon tilsvarer gjerne en prestestand med sterkere posisjon i samfunnet.

Det er usannsynlig at det fortsatt var mange trelles som virket som prester så sent, om det i det hele tatt fantes noen. Dette understrekes ytterligere i kapittel 4 i Gtl som finnes i Olavsteksten, men ikke i Magnusteksten: *”Det er no dinæst at me skal gjeva ein træl fridomen kvart år her i Gula.”*⁴⁶ At denne teksten ble tatt bort har ikke sammenheng med at man hadde sluttet å sette fri trelles fra midten av 1100-tallet, men snarere at trellehold var mer eller mindre blitt avskaffet og dermed gjort et slikt påbud unødvendig og vanskelig å gjennomføre. Dersom man ikke hadde en ustrakt bruk av trellehold var det også lite trolig at prestene fortsatt var trelles. (Det ville også ha vært et mål for kirken å unngå trelleprester om det var mulig, så vi kan anta at disse ble avskaffet relativt raskt.)

Små og enkle gudshus ble reist uten annet mål enn at beboerne i bygdelag og på gårder mente de hadde en selvsagt rett til å reise sin egen kirke. Denne tradisjonen hadde lange røtter i Skandinavia og de britiske øyer, som møtte motstand fra et kirkelig lederskap som nå handlet ut fra nye idealer om kirkens rette skikk. Det var disse gudshusene som biskopene ønsket å trekke inn under kirkens oppsyn og kontroll fra midten av 1100-tallet. Biskopen skulle rå for kirkene, dette prinsippet var forankret i de eldste kristenrettene. Men det var delte meninger om hvor langt denne råderetten strakk seg og hva den innebar. Dette hang sammen med at kirkelederne på 1100-tallet hadde begynt å forholde seg til egne kirkerettslige bestemmelser, nærmere bestemt kanonisk rett. Og denne var ikke lokal, slik som kristenrettene var. Dermed ble kirkehusenes status kilde til strid.⁴⁷

---

⁴⁵ Bagge, 2000: 84

⁴⁶ Gtl: 18

⁴⁷ Schumacher, 2005: 70

Jeg tolker derfor loven som et forsøk fra kirkens (og i stor grad bøndenes) side om å verne om prestene sine. Kirken og kongemakten fikk økende innflytelse på denne tiden. Nå er det ikke slik at loven ble formulert slik spesifikt for å verne om presten i striden om eierskapet over kirkene. Men for kirken og bøndene kan det ha vært ønskelig å videreføre en lov som tilsynelatende virker svært utdatert, for å fortsatt kunne gi presten et vern, slik at ikke kunne bli truet med vold til å føye seg etter herren som eide grunnen kirken sto på. Nok en gang skulle den bekrefte statusen til de lavest stilte prestene, de ved de minste kirkene.

Privatkirkesystemet ble vraket for det kanonisk-rettslige patronat systemet, men det var de vanlige bøndenes kirker som først ble overdratt.⁴⁸ Bøndene var svekket slik at de ikke kunne ha kontroll over kirkene, men de hadde innflytelse nok til å kunne påvirke hvordan den nye loven skulle formuleres og hvilke elementer som skulle videreføres.

Dersom bøndene mistet makten over prestene sørget de likevel at presten fikk økt kontroll over sin egen tilværelse, noe som igjen kom bøndene til gode. Det største problemet ville kanskje først og fremst være konflikten som kunne oppstå mellom kirkeiere og biskop som ville kjempe om kontroll over kirken og dermed også presten. Presten hadde rettigheter ovenfor både biskop og verdslige maktavere og var beskyttet mot dem av loven, så lenge han ikke vanskjøttet sine geistlige oppgaver.

Dersom kirkeieren fortsatt ville ta seg av kirkens vedlikehold beholdt de en rett til å foreslå prest og likeledes holde et visst oppsyn med hans tjeneste. Kirkepatronen kunne ikke få økonomiske fordeler av kirkebygget, men han kunne beholde den som statussymbol som dens verner. Pliktene ble større enn rettighetene og etter hvert forsvant hele privatkirkesystemet.⁴⁹ Denne begrensningen på kirkeierens rettigheter og mulighet til å dominere kirkegodset kan knyttes til videreføringen av loven. Å si at denne lovbestemmelsen resulterer i at privatkirkesystemet forsvinner er å trekke den for langt, men den kan ha bidratt til å dempe konfliktnivået.

Frostatinget

I Ftl er kapittel 11, som omhandler dette samme temaet, betydelig kortere: *”Biskopen skal rå for alle kyrkjer og all kristendom og skal tilsetja dei prester som han vil. Han har lova oss det at vi skal ha dei prester som høver for oss, og som kan si rette teneste. Det er gammal rett.”*⁵⁰

---

⁴⁸ Stefánson, 1960: 40

⁴⁹ Gunnes, 1976: 378

⁵⁰ Ftl: 22

Her overlates det til biskopen å velge prester og rå for kirkene, på samme måte som i Gtl. Det er ingen referanser til Mostratinget, men denne loven er hundre år nyere enn bestemmelsen fra Gtl. Mostratinget vil ikke ha samme betydning i lovsammenheng. Kanonisk rett og erkebispesetet har hatt større innflytelse på Ftl. I denne sammenhengen er det interessant å merke seg at det i tillegg understrekes at biskopen skal rå for all kristendom. Dette kan knyttes sammen med kristendomsbolken som en helhet og viser at biskopen i større grad var involvert i lovarbeidet og hadde en større innflytelse over avgjørelser på geistlig område. Ordlyden i loven tilegner biskopen større makt og kan ha knyttet presten sterkere til biskopen.. I Gtl har biskopen ansvar for å finne de riktige prestene, i Ftl kan han velge den han vil. Selv om det i praksis betyr det samme, så blir biskopens rolle og selvstendighet sterkere i Ftl. Dette vil da også gjenspeiles i forholdet mellom biskopen og presten.

Gtl refererer til Mostratinget for prestens levemåte, og har egne ordninger for prester knyttet til heradskirker. I Ftl er det derimot ingen spesifikasjoner på hvordan presten skulle leve eller hvilke rettigheter han hadde. Tydeligvis var det ikke behov for å beskytte presten med loven på samme måte som tidlig på 1100 tallet. Det står at bøndene skal ha de prester som høver for dem og som i tillegg kan rett tjeneste. Definisjonen på en høvelig prest var dermed ikke så enkelt som at han skulle kunne rett tjeneste, dette måtte komme i tillegg. Det skulle derfor være en prest som i tillegg til å være utlært, også skulle passe for det sognet han ble plassert i. Men slik det står skrevet ble ikke dette fremmet som et absolutt krav. Dette var en ramme som biskopen hadde lovet bøndene, som dermed ikke hadde noen direkte innflytelse. Bøndene underkastet seg biskopen, som til gjengjeld skulle ta hensyn til bøndene.

Referansen til at dette er en gammel rettighet, henviser trolig til en eldre lovbook. Dette kan vise til at forholdet mellom bondestanden og prestestanden var den samme i Frostatinget, som vi ser i de andre lagtingene. Prestens status blant bøndene, og bondestandens krav om at presten ikke skal kunne fjernes fra kirken uten grunn var kanskje en helt anerkjent del av samfunnet slik at det ikke trengtes å spesifiseres nøyere i loven. Det kan også tolkes som at biskopen var egenrådende og kunne bestemme selv om han ville fjerne en prest uten å måtte være bundet av loven. Men tilsvarende så er det ingen bestemmelser om at presten måtte bøte til biskopen ved brudd, og det er lite trolig at presten ikke behøvde å bøte til biskopen. Sannsynligvis hadde de reglene som ble lagt ned i Gtl nå utviklet seg til mer allmenne normer som ikke trengtes å spesifiseres på samme måte og derfor ble utelatt fra loven. Kanskje ble slike tvister løst internt i kirken og det var unødvendig å involvere tinget. Det er derfor klart at biskopen hadde fått mye større innflytelse og autoritet, selv om han måtte respektere gamle retter.

Eidsivatinget

I Etl står det i kapittel 31.4: *”Han skal skaffe oss prester som han vet har kunnskaper til å døpe barn, høre våre skriftemål og ta vare på kirkene våre på en sømmelig måte, og gi oss all den tjeneste som hører med til vår kristne tro.”*⁵¹

Mens kristenrettene på vestlandet og i Trøndelag sier at det er biskopen som skal rå over kirkene, så står det her at det er at prestene skal ivareta våre (bøndernes) kirker. Kirken og biskopen fikk dermed ikke en formell eiendomsrett over kirkebyggene i Etl slik som det var i vest og nord.

Men innsettelsen av presten ble også her overlatt til biskopen. Derfor ville han i praksis kunne utøve en form for kontroll over kirken ettersom han kunne påvirke hvilke prester som skulle virke hvor. Det er ingen referanser til at bøndene skulle få en prest de selv ønsket annet enn en definisjon av hva presten måtte kunne for å bli innsatt. Ut ifra teksten virker det ikke som at bondestanden og prestene levde i samme type symbioseforhold som vi kan lese i Gtl. Presten virker som han først og fremst var en tjenestemann.

Dette kan ha sammenheng med at loven representerer en tidligere periode i kristningen, en slags overgangsperiode. Dåp og skriftemål var da en viktig del av kristningsprosessen, ettersom det var fysiske symboler på at man tilhørte et kristent samfunn. Men Olavsteksen i Gtl som også er fra et tidlig tidspunkt i kristningen, har et helt annet fokus. Forskjellen på vestlandet og opplandene er at førstnevnte hadde større kontakt med kristne impulser i den tidlige fasen. Kristningskongene virket også mer på vestlandet enn opplandene. Dermed var kristen tankegang i større grad en del av samfunnet på vestlandet i den tidligere perioden og vi kan anta at det tok lengre tid før opplandene hadde kommet like langt i kristningsprosessen. Tilsvarende så skjøt kristningen fart raskere på Vestlandet, og ga dermed et større behov for prester tidlig. Dermed var det kanskje større bruk av trelle og utenlandske prester på Vestlandet.

En annen forklaring, som ikke trenger å ekskludere den første kan være at det ensidige fokuset på prestens faglige kvalifikasjoner kan ha sammenheng med en tettere tilknytning til biskopen. Selv om Eidsivatingslagen og Hamar bispedømme ikke kan ses på som det samme, så har opprettelsen av bispedømmet hatt stor innflytelse på forholdet mellom prest og samfunn innenfor lovområdet, som nesten sammenfaller med bispedømmet. Loven bærer likevel preg av å tilhøre et tidlig stadium av kristningsprosessen der de grunnleggende kvalifikasjonene var de som måtte ivaretas. Selv Ftl som var sterkt preget av erkebiskopen,

---

⁵¹ Etl: 33

henviser til at biskopen må ivareta gammel rett når han velger prest. At det ikke står noe slikt i Etl betyr ikke at kirken her stod sterkere, de kvalifikasjonene som står nevnt kan stamme fra en avtale mellom bøndene og kirken som begge sa seg fornøyd med. Vi kan anta at kirken fikk en sterkere kontroll med opprettelsen av bispedømmet, i hvert fall over kjerneområdet i opplandene, men det har ikke vært ansett som nødvendig å endre loven om tilsetning av presten.

I Etl finnes det ingen lovbestemmelse som tar for seg biskopens mulighet til å avsette prester. I Gtl har biskopen en symbolsk kontroll over alle kirker, men det foreligger begrensninger på mulighetene hans til å avsette prester. I Ftl har biskopen denne samme symbolske kontrollen, men det er ingen føringer for hva som skulle skje dersom en biskop ønsket å avsette en prest. Vi kan anta at erkebiskopen i hvert fall hadde en mulighet til kontrollere prestene eller i enkelte tilfeller til og med avsette dem. I Etl finnes det heller ingen restriksjoner på biskopens evne til å avsette prester, men her har heller ikke biskopen den symbolske kontrollen over kirkene nedfelt i loven. Dermed kan vi anta at biskopen og kirkens stilling var svært annerledes fra den som lå under Ftl. Det kan dermed tenkes at kristenretten ikke tar opp dette temaet i Etl ettersom det ikke forekom, mens det i Ftl ikke var særlig gode muligheter for å hindre erkebiskopen.

Borgartinget

Borgartingsloven skiller seg drastisk fra de andre lovene i kapitlet om innsettelse av prest.

”12.1. Nå skal bøndene skaffe prest til bygdekirken sin, og få den de vil. Biskopen kan ikke avsette ham fra den kirken etter loven uten hvis han kan få vitnemål fra to prester som gjør tjeneste i kirker, den ene nærmest sønnafor ham og den andre nordafor, om at han ikke er brukbar som prest på grunn av uvitenhet.”⁵²

På samme måte som i Etl så er det ikke biskopen som har formelt herredømme over kirkebygget. Det som ble antydnet i Etl kommer helt tydelig frem her. Bygdekirken tilhørte bøndene. Her tillegges også retten til å innsette prester helt og holdent til bøndene. Jeg har allerede diskutert denne loven i kapittel to og slått fast at utgangspunktet for tilsetningsretten i Btl ikke er et resultat av en særegen avtale for bøndene i Viken, men gjenspeiler de norske forholdene i den tidligste perioden.⁵³ Det samme kan da også sies om den formelle retten over kirkebygget som vi finner i begge de østlandske kristenrettene.

---

⁵² Btl: 141

⁵³ Landro, 2005: 87, 88

Likevel har denne loven blitt stående slik etter at de andre kristenrettene har blitt revidert eller endret. Betyr dette at bøndene beholdt stor kontroll over prestene i Borgartingslagen, eller betyr det at praksisen der var tilsvarende de andre kristenrettene selv om loven ikke var oppdatert. Var det da likevel biskopen som innsatte presten i Borgartingslagen?

Kolsrud tolker det slik at det i kristenrettene indirekte står at biskopen var ansvarlig for presteopplæringen ettersom det var han som skulle skaffe presten.⁵⁴ En slik naturlig overgang forsvinner dermed i Borgartingslagen ettersom det ifølge loven ikke var biskopen som skulle skaffe presten. Det er likevel naturlig å tenke seg at kirkelig undervisning ble konsentrert og organisert i kirkesentrene. Der var det flest geistlige krefter, og biskopen ønsket å knytte disse til domkirken. Det ble opprettet prestekollegier fra starten av 1100 tallet. Disse var uten organisasjon, og vi mangler opplysninger om hvordan de foregikk i praksis. Men vi kan anta at den kirkelige undervisningen var tilknyttet til biskopen og kretsen rundt ham.⁵⁵

Katedralskolene har likevel etter alt å dømme kun utdannet en liten del av prestestanden. Etter hvert som tallet på kirker vokste ble det vanlig at presten gikk i lære hos en eldre sogneprest, og ofte kunne disse lærlingene være prestens sønner. Denne opplæringen var trolig overflattisk og ufullstendig. For å bli ordinert til prest måtte kandidaten eksamineres av biskopen og bli godkjent.⁵⁶ Denne godkjennelsen er det naturlig å knytte til innsettelsen av presten. Men dersom biskopen ikke hadde makten til å innsette en prest i Borgartingslagen så kan man og spørre seg om denne ”utdannelsen” trengte godkjennelse fra biskopen for å være gyldig. Men vi må anta at denne godkjennelsen var nødvendig, som i praksis betyr at biskopen fikk innflytelse over valget av de prester som ikke fikk sin opplæring i katedralskolen. Det er og trolig at fylkesprestene, som virket i de viktigste kirkene, var tilknyttet katedralskolen i større grad.

Biskopen er tilstedeværende i loven, men har tilsynelatende lite makt. Eneste måten han kan føre prest fra kirke er ved hjelp av to andre prester. Men disse prestene er fra samme lokalområde som presten de skal fjerne, og alle prestene er innsatt av de samme bøndene. Dermed er den reelle makten til biskopen sterkt redusert. Dette kan tolkes som at bøndene og presten hadde et tett samarbeid. Prestene ser ut til å være utvalgt av, og en del av, bondestanden og står fjernere fra den delen av kirkevesenet som var knyttet til biskopen. Men der Gtl viser til en nær tilknytning mellom prest og bondestand, så kommer ikke dette frem i

---

⁵⁴ Kolsrud, 1962: 12

⁵⁵ Kolsrud, 1962: 26

⁵⁶ Sigurðsson, 2003: 60

Btl. Bøndene har kontroll på presten sin, som tilsynelatende får en underordnet rolle. Det trenger ikke å bety at det ikke var et sterkt samhold preget av gjensidig respekt mellom presten og bondestanden. Etersom bøndene holdt på retten til å velge prester, kan det bety at de valgte prestene nøytt stor respekt i lokalsamfunnet og dermed ikke trengte noen lover for å beskytte seg. Loven kunne også fungere slik at prestene kunne beskytte seg mot biskopen ved å stå sammen.

Men det er en lov som antyder at presten ble diktert av bøndene og hadde en underordnet rolle: ”12.20. Nå skal presten ikke fare ut av bygda uten at han får lov til det av bygdemennene, bortsett fra når han farer til prestemøte. Hvis han farer til andre steder, da skal han bøte 3 merker”.⁵⁷ Men denne loven trenger ikke bety en sterkere og mer autoritær kontroll fra bøndenes side. En slik lov kan også ha vært ønskelig fra kirkens side ettersom det skaper større kontroll og knytter presten sterkere sammen med lokalsamfunnet. I den tidlige perioden har dette vært viktig ettersom det ikke fantes klart definerte grenser for presters virkeområde, og dette bidro til å forhindre vandrende prester som var ute etter profitt på bekostning av de lokale prestene.

Det er ingen nærmere definisjon på hva slags kunnskap presten må ha for å få presteembetet på samme måte som i de andre landskapslovene. Gtl og Ftl refererer bare til rett tjeneste, mens dette ikke er med i det hele tatt i Btl. Biskopen kunne ikke engang bestemme selv om en prest ikke var egnet, han kunne bare føre frem anklagen.

Selv om biskopen var involvert i opplæringen av presten, og dermed også kan ha fulgt med på at prester var kyndige nok til å virke i en kirke, så er det tvilsomt at biskopen hadde mulighet til å personlig reise rundt og undersøke evnene til alle prester som skulle innvies. Loven som forhindrer biskopen fra å fjerne prester kan ha hatt til hensikt å forhindre at en ny biskop skulle fjerne prestene som den forrige biskopen hadde innviet.

Det virker svært underlig at denne loven ble stående slik etter at alle de andre lovene har blitt endret. Selv i Etl ble tilsetningsretten endret. Vi kan anta at dette må ha skjedd etter todelingen av Oslo bispedømme, der biskopen i Hamar hadde mulighet til å legge føringer på loven. Denne loven kunne ikke bli stående etter hvert som kirken og kongen fikk større makt og et bedre administrasjonsapparat. I praksis kan det ha vært et slikt forhold mellom biskopen av Oslo og den øvrige befolkningen, at lovendringen ikke har syntes nødvendig. Men trolig henviste bøndene lenge til gamle rettigheter og fortsatte å ha større innflytelse på valg av prest

---

⁵⁷ Btl: 145

i forhold til de andre lovområdene over lang tid, ettersom denne kristenretten har blitt bevart og kopiert.

Oppsummering:

Jeg skal kort oppsummere først hvilke lover som har blitt nevnt i denne sammenhengen. Gtl har den mest utførlige lovbestemmelsen som angår innsettelsen av presten. Der er det biskopen som råder over kirkene og tilsetter presten. Kravet er at presten skal gjøre gudstjenesten rett. I loven er det også en beskyttelse av presten slik at han ikke kan flyttes på. Presten får bekreftet at han har samme rettslige status som frie bønder, og at han skal bøte til biskopen dersom han gjør feil. I Ftl står det at biskopen råder over kirkene og kristendommen, og at han innsetter prestene. Han skal finne de prestene som kan si rett tjeneste, som passer for bøndene slik gammel rett tilsier. I Etl er det bøndene som råder over kirkene, mens biskopen innsetter presten. Presten skal kunne døpe barn og høre skriftemål, og gi bøndene den tjenesten som hører med til troen. I Btl råder bøndene over kirken, og de tilsetter presten. Presten kan kun avsettes dersom de to nærmeste prestene vitner mot ham. Presten kan heller ikke fare ut av bygda uten å ha fått lov av bygdemennene.

Vi har her to nivåer: Etl, Btl og Olavsteksten i Gtl er det eldste. Magnusteksten i Gtl og Ftl er det yngste nivået. Det er spesielt at Olavsteksten og Magnusteksten er identiske, ettersom forholdene var svært annerledes og Magnusteksten representerer et senere stadium. Men Olavsteksten springer ut fra andre forhold enn Etl og Btl, og må vel sies å representere et noe senere stadium enn kristenrettene på Østlandet. Kongemakten var sterkere representert på vestkanten og kunne derfor legge sin tyngde bak loven. På Østlandet var lovene i større grad knyttet til mektige enkelthøvdinger og private lovsamlinger, og de hadde derfor ikke samme offisielle preg. Dette kan også forklare hvorfor bøndenes gamle råderett ikke ble oppdatert i de østlandske kristenrettene. Gtl og Ftl gir biskopen råderett over kirken, Etl og Btl gir bøndene råderett.

Derfor var ikke Olavsteksten så utdatert i forhold til Magnusteksten, og mye ble også direkte overført med bakgrunn i at det var ”gammel rett”. Men det var andre lover som ble fjernet, som tilsier at noen lover ble videreført nettopp fordi de fortsatt hadde en viss relevans.

Alle kristenrettene ga biskopen rett til å tilsette presten, utenom Btl som er den minst oppdaterte. Jeg antar at dette viser den opprinnelige ordningen, som dermed aldri ble revidert i Btl. Ettersom Etl og Btl har samme natur kan vi anta at opprettelsen av Hamar gav biskopen mulighet til å revidere tilsetningsretten. Likevel har han ikke fått endret på bøndenes råderett

over kirkene. Biskopen i Oslo har nok ikke hatt mindre makt enn på opplandene, men lovens tilstand har nok ført til at han ikke kunne gå på tvers av lokalbefolkningens oppfatning.

Det er to lover som beskytter presten fra å flyttes uten grunn. Gtl og Btl. Gtl bærer preg av en solidaritet mellom bønder og prester. I Btl virker det som at bøndene hadde større kontroll over sine prester. Denne loven stammer nok fra en tid der bøndene ønsket kontroll over kirkene de bygde, og derfor presten som ble satt til å ta vare på kirken. I Ftl var en slik lov mindre nødvendig ettersom kirken hadde større kontroll over kirkebyggene. Man skulle tro at denne loven ville finnes i Etl også. Vi vet ikke om den ble fjernet, eller om den ikke syntes nødvendig, kanskje fordi kristendommen der ble innført på helt andre premisser enn i viken og vestlandet.

Noen av lovene kan dermed gi et bedre bilde enn andre av forholdene, ettersom de er mer utfyllende og generelt mer troverdige. Gtl og Ftl var på 1100-tallet mer oppdaterte og fikk i senere tid mer betydning enn kristenrettene på Østlandet. Dermed kan de konklusjonene som trekkes ut av tolkningen av lov materialet, med større sikkerhet, knyttes til de faktiske forhold i regionen.

Ftl er sparsommelig på dette temaet, men Frostatinget var knyttet til erkebispesetet og kristenretten ble kraftig påvirket av erkebiskop Øystein. Kirken hadde stor innflytelse i dette området og prestens stilling og status kan trolig i større grad knyttes opp mot erkebispesetet. En sparsommelig lov kan vise til at kirken hadde stor innflytelse og at det ikke var behov for en lov som måtte stadfeste kirkens posisjon.

I Etl er det mye som tyder på at kirken også her hadde innflytelse. Opplandene lå først under Oslo bispedømme, men det kan sies å ha ligget i bispedømmets periferi som har gjort det vanskelig å ha en oversikt. Opprettelsen av Hamar bispedømme bekrefter at Oslo ikke kunne rå over et så stort område. Endringene i Etl kan ha sin bakgrunn i at Hamarbiskopen tok en mer aktiv del i å få kontroll over bispedømmet. Men bispedømmet var stort, og en slik kontroll må ha vært vanskelig å opprettholde jo lenger vekk fra Hamar man kom. Loven ble ikke oppdatert, men noen ting ble lagt til, og presteinnsettelsen var en av disse.

Btl ble ikke oppdatert og er mye kortere enn de andre lovene. Vi kan ikke gå ut ifra at loven hadde samme betydning og status som på Vestlandet eller i Frostatingslagen. Loven tyder på at presten hadde et helt annet forhold til befolkningen enn på vestlandet, men dette sier nok mer om forholdet til loven enn forholdet til presten. Dette viser dermed at forholdene på Østlandet var sterkt annerledes enn på vestlandet, også i forholdet til loven. Man kan tenke seg at lovens formulering har kunnet bli trukket frem i forhandlinger om innsettelsen av prester i hele perioden, men vi kan nok anta at biskopen har spilt en stor rolle i prosessen.

Bestemmelsen om hvem som skal velge prest er den mest relevante når vi skal forsøke å avdekke prestens stilling i samfunnet. Lovbestemmelsene viser forholdet mellom presten og bøndene, og presten og biskopen. Jeg har prøvd å vise hvilke problemer som kunne oppstå i forhold til valg av prest, og hvordan dette har blitt påvirket av presten og kirkens stilling i samfunnet.

Kapittel 4: Om prestens rolle i dåpen

Fra midten av 1100-tallet kan vi regne med at befolkningen var kristen. Dåpen var det første og grunnleggende sakrament i kristendommen og det var gjennom den kirken alltid hadde møtt menneskene. Dåpen var det avgjørende vitnesbyrd på at man hadde tatt ved kristentroen. Vi kan regne med at det var viktig å selv blir frelst, og at barna ville bli frelst. Dette var trolig viktig på et personlig nivå, men det var et kollektivt samfunn, og dermed var det svært viktig i en kollektiv sammenheng. I det norske samfunnet på 1100-tallet var det ikke noe alternativ, man måtte være kristen. Befolkningens forhold til dåp kan fortelle oss mye om prestens status i samfunnet ettersom det var han som sto for gjennomførelsen. Det var knyttet status til dåp som en symbolsk handling. Vi kan derfor lære mye av å se hvilke virkemidler presten kunne ta i bruk på dette området. Det kan gi et bilde av presten enten som en tjener som måtte gjøre sine plikter, eller som en selvstendig maktfaktor som kunne dømme folk dersom de ikke fulgte kristne normer. Det er viktig å se på hvilke fullmakter presten hadde i forhold til barn som ikke ble døpt i tide eller barn som måtte døpes uten en prest sitt nærvær.

Både læren om dåpen, de kirkerettslige bestemmelser og selve dåpsritualet var i alt vesentlig fastlagt da kristendommen kom til Norden. I løpet av middelalderen skjedde det ingen store og inngripende forandringer på noen av disse områdene. Døpemaaten var fra gammelt hel eller nesten hel neddykning. Denne praksisen ble nesten enerådende etter hvert som barnedåp ble det mest vanlige.

Augustin skrev 7 bøker om dåp og disse dannet utgangspunktet for dåpens betydning. Det Augustin hadde skapt satte skolastikken i system. Det innviede vann var dåpens materia og døpeformelen dens forma. Dåpen utslettet arvesyndens skyld og dåpkandidatens inntil da begåtte synder og meddelte den guddommelige nåde. Dåpen var derfor nødvendig for frelse eller i hvert fall for å oppnå den fulle salighet.⁵⁸

I sammenheng med dåpen må vi først se på hvordan de nyfødte barna ble behandlet i loven. Etter førkristen sedvane var det akseptert å legge ut barn, mens dette var en synd i kristen rettslære. Forholdet mellom de to ulike rettstradisjonene kan danne et grunnlag for å si hvilke normer som veide tyngst i loven, og dermed også hvilke normer presten måtte forholde seg til. Dersom den norrøne rettstradisjonen sto sterkt, ville presten representere en tankegang som kom utenfra og forsøkte å styre rettspraksisen. Dersom den kristne tankegangen sto sterkest viser det at det var en aksept for et kristent tankesett som presten hadde vært delaktig i å fremme. Dette er derfor viktig for å kunne forstå prestens posisjon i forhold til barnedåp.

---

⁵⁸ Kulturhistorisk leksikon, bind 3: 413-415

Utbæring av barn

Gulatinget:

”Det er no dinæst at kvart barn skal alast opp, som vert født i landet vår, *Olav*: utan det er født med slik uskapna at andlitet vender dit nakken skulde, eller tærne dit hælane skulde, då skal dei føra barnet til kyrkje og hevja det or heidendommen og leggja det ned i kyrkja og lata det døy der”.⁵⁹

Olavsteksten tillater at barn som var misdannet kunne bli satt ut for å dø. Den spesifiseringen av misdannelsene som tillot at barnet kunne settes ut virker likevel underlige, og de var veldig spesifikke. Det kan hende at en slik generell beskrivelse må forstås som et eksempel på misdannelser, og at andre liknende misdannelser hadde samme rettsgyldighet. Det er trolig at loven her måtte innrette seg etter norrøn rett om når man slapp å fø opp barn. I førkristen tid var det vanlig å legge ut barn som hadde så alvorlige misdannelser at de ikke kunne bidra i husholdet. Men selv om barnet ble lagt ut for å dø i Olavsteksten, så måtte det fortsatt døpes.

Den siste delen av denne loven ble tatt bort i Magnusteksten, da gikk det ikke an å sette ut barn uansett misdannelser. I Magnusteksten hadde kirkens lære åpenbart fått større innflytelse og kunne kreve mer av loven: ”*Um nokon ber ut barnet sitt, heide eller kriste, og let et døy, då har han forbrote gods og fred, og me kallar dette det store mordet.*”⁶⁰

Her kommer det frem at det å legge ut barn var veldig alvorlig. Om noen ble skyldig i dette mistet han sin eiendom og ble lovløs. Dette var den mest alvorlige dommen man kunne få over seg. I Magnusloven ble dommene for denne typen forbrytelser mye mer alvorlige, dette viser at Kirken hadde fått økt innflytelse på dette området. Helle mener den strenge straffen viser at barneutbedring var et vanlig fenomen som krevde drastiske metoder for å få bukt med.⁶¹ Dette viser at den norrøne arven og tankemåten fortsatt sto sterkt i folks bevissthet på vestlandet i siste halvdel av 1100-tallet, men kirken kunne utfordre denne mentaliteten.

Frostatinget

Kap.1. at kvart barn som vert født, skal alast opp og kristnast.

”[...]Og det er kristen rett at kvart eit barn som vert født, skal alast opp, kristnast og førast til kyrkje om det er mannehovud på det.”⁶²

Og kap.2. om barneutbedring.

”Og om ein mann set ut barnet sitt, skal han ganga til skrifte for Gud og bøta 3 merker til biskopen.”⁶³

---

⁵⁹ Gtl: 32

⁶⁰ Gtl: 34

⁶¹ Helle, 2001: 190

⁶² Ftl: 16

⁶³ Ftl: 17

Her kommer det et kriterium om at barnet må ha menneskehode. Det er usikkert hvilken praktisk funksjon en slik distinksjon har hatt. Var det mulig for foreldrene å vansire sitt eget barn for så å hevde at det var født uten menneskeansikt og i hvilken posisjon kunne dette sette presten? Det kunne vært innenfor lovtekstens ramme, men samtidig må vi huske på at loven ikke hadde samme betydning i middelalderen som den har nå. Man slapp ikke unna en forbrytelse på bakgrunn av smutthull i lovteksten, men på bakgrunn av sosial status, lokal maktforankring og forholdet mellom saksøkte og saksøker, som i dette tilfellet var biskopen.

I Ftl var bruddet for å sette ut barnet sitt betydelig lavere enn i Magnusteksten i Gtl. Det kan virke som at Kirken her har hatt mindre påvirkning på lovteksten. Trøndelag var et område som lenge stod imot kristningen, så det kan være at loven måtte gå varsomt frem på enkelte punkter. Men ettersom erkebiskopen hadde stor innflytelse over Ftl virker det lite trolig at den måtte være mer forsiktig enn Magnusteksten på dette området. At straffen var mindre enn i Gtl kan bety at problemet var mindre utbredt.

Eidsivatinget

Reglene om barneutbedring i Etl representerer et tidligere stadium i utviklingen og kan sammenlignes med Olavsteksen i Gtl. Barneutbedring blir tatt opp i første kapittel i Etl: *”Hvert barn som blir født, skal føses opp hvis det har menneskehode selv om det har en legemsfeil, og man skal ikke la det dø.”*⁶⁴

Her kommer kriteriet om at barnet må ha menneskehode på lik linje som i Ftl. Det står også at barnet skal føses opp selv om det har legemsfeil. Dette er ulikt Olavsteksen i Gtl og kan vise at kirken ikke måtte føye seg etter den norrøne tradisjonen i samme grad. Det er vanskelig å bedømme hvor stor praktisk betydning kravet om menneskehode på barnet har hatt. Det kan rett og slett mene barn med store misdannelser i ansiktet, men det kan også ha hatt en tilknytning mot overtro, og henvise til at barnet kunne bli født med et dyrehode eller lignende. I så fall kan ikke denne beskrivelsen ha hatt en stor praktisk betydning. Dette betyr igjen at alle barn skulle føses opp ifølge Etl. Men senere i lovteksten dukker det opp to lover som brøt med kapittel 1 og legger andre føringer i forhold til barneutbedring.

Kap. 5. om vanskapninger.

”Om det skjer at et barn blir født med store legemsfeil, med tykkleggen foran på beina, eller øynene bak i nakken, og bakvendt skapt ellers, men med menneskehode og menneskestemme, skal det barnet føses opp og føres til kirke, og døpes, og føses siden, og føres til biskopen, og de skal vise ham barnet, og siden gjøre slik som han rår dem til.”⁶⁵

Kap 6. om misfostre.

---

⁶⁴ Etl: 3

⁶⁵ Etl: 7

”Men hvis det barnet som blir født er et misfoster, som ikke har menneskehode og ikke menneskestemme, kan det føres til kirken hvis man så synes, og la presten døpe hvis han vil, og grave en grav på kirkegården, og legge barnet der, og legge en helle over, så godt som mulig, slik at ikke hunder eller ravner får tak i det, men likevel ikke la jord falle på det før det er dødt, og la det leve så lenge det kan.”⁶⁶

Selv om loven tidligere sa at ingen barn kan settes ut, så kommer det her igjen en beskrivelse av menneskelige og umenneskelige egenskaper og hvem som skal få leve. Etl er dessuten mer utførlig på dette området enn både Gtl og Ftl. Dette tyder på at denne kirkeretten i mindre grad kunne utfordre den norrøne tradisjonen sammenliknet med Ftl og Magnusteksten i Gtl. Det kan hende at kapittel 1 har blitt lagt til etter opprettelsen av Hamar bispedømme, og overstyrte den tidligere loven. I så fall fikk kirken gjennomslag for sin politikk på dette området i andre halvdel av 1100-tallet, men barneutbedringen har trolig fortsatt spilt en rolle, ettersom det ikke ble fulgt opp med strenge straffer.

Loven skiller mellom vanskapte og misfostre, som har ulik status og dermed ulike reaksjoner. I tilfellet med vanskapte skulle presten døpe barnet, men foreldrene måtte deretter oppsøke biskopen, som avgjorde barnets skjebne. Presten skulle bare utføre sin oppgave som var å døpe barnet, og han fikk dermed ikke noe direkte ansvar for barnets skjebne.

Dersom barnet var et misfoster så kunne foreldrene selv velge om de ville føre barnet til kirke. Presten ville trolig døpe barnet dersom foreldrene tok det med, slik at barnet ikke døde hedensk. Men likevel kunne presten velge å ikke døpe barnet i det hele tatt. Det virker likevel ikke som at denne loven var en kilde til konflikt mellom prest og foreldre, selv om den potensielt kunne være det ved at foreldrene ønsket barnet døpt og gravlagt i vigslet jord mens presten ikke ønsket det. Men et hedensk barn kunne ikke gravlegges i kirkegården, så det ble nok lagt opp til at presten skulle døpe barnet.

Loven om vanskapte virker svært brutal. Barnet skulle ligge og sulte i hjel med en helle over seg. Dette virker mer som pining av barnet. Man kan trekke paralleller til skikken om gravgang på kirkegården, der løysingpar som ikke kunne ta vare på seg selv kunne føres til kirken av sin forrige herre og settes i en åpen grav. Den som da levde lengst skulle herren ta til seg og fø siden. Helle mener at det trolig var kirken som stod bak denne skikken og at hensikten var å presse herre og andre folk til å vise medfølelse og hjelpe de fattige.⁶⁷ Det kan være den samme tankegangen som lå bak loven om misfostre. Men det kan også rett og slett forklares med at de ikke kunne drepe barnet personlig og derfor måtte la det dø av seg selv. Et

---

⁶⁶ Etl: 7

⁶⁷ Helle 2001: 133,134

lite barn ville ikke overlevd lenge ute og ville ikke derfor være til offentlig beskuelse på samme måte som gravgangsmenn.

Borgartinget

”1.2. Vi skal fø opp hvert barn som blir født til denne verden, døpe det og føre det til kirke, uten det som er født med legemsfeil, og de skal være store på det menneske barnet som en mor ikke kan gi mat, (slik som når) hælene vender dit tærne skal, og tærne dit hælene skal, haken er mellom skuldrene, nakken fremme på brystet, tykkleggene framme på beina, øynene bak i nakken, med sels luffer eller hunds hode. Det skal føres til et uhellig sted og legges i røys der verken folk eller fe går; det er den ondes tilholdssted.

1.3. Nå hender det at et barn er belgfødt, det er en belg der ansiktet skulle være. Det er klart for alle at det mennesket ikke kan få seg mat selv om det skulle kunne bli voksent. Det skal en ta og bære til kirken, la det primsigne, og legge det foran kirkedøra, og den nærmeste slektningen skal passe på det til det slutter å puste. Det skal gravlegges på kirkegården, og de skal be for dets sjel som best de kan, og la det bli med det håpet som Gud vil.”⁶⁸

På samme måte som i Etl så skiller Btl mellom to typer barn, med ulike konsekvenser for barnets skjebne. Etl skilte mellom vanskapte og misfostre. Btl mellom barn med legemsfeil og barn som er belgfødt. Denne loven tar med de samme legemsfeilene som Gtl og Etl nevner, og legger også til noen nye. Likevel skiller den seg klart fra de to andre lovene i forhold til hva slags skjebne som ventet barn som hadde legemsfeil.

Dersom et barn ble født med lemmer som pekte i feil retning og lignende, så ble barnet ikke regnet som menneskelig, og det ble forbundet med ondskap. Det finnes ikke noe tilsvarende i de andre kristenrettene. Eksemplet med at barnet kunne ha hunds hode må trolig forbindes med overtro. Men de andre eksemplene er legemsfeil som også går igjen i Etl og i Olavsteksten i Gtl. Men Btl dømmer disse barna mye strengere.

Btl har også med en situasjon der barnet ikke har menneskeansikt, men er belgfødt. Her er responsen svært lik den i Etl. Barnet skulle primsignes, fremfor å bli døpt, men det ble lagt til å dø i kirkegården og fikk en kristen begravelse. I Btl ble disse regnet disse som mennesker, mens det var tvil om dette i Etl, der det var mer opp til presten og foreldrene om de ville døpe barnet.

Tilsynelatende er det i Btl at den kristne tankegangen hadde kommet kortest og terskelen for å sette ut barna var lavere. Mens det i Etl ser ut til at loven ble byttet ut med et forbud for å sette ut barn, så er det ingen tegn på at dette skjedde i Btl. Dette stemmer overens med at denne kristenretten var den minst oppdaterte.

---

⁶⁸ Btl: 123

Oppsummering:

Loven om utbedring av barn forteller oss om møtet mellom førkristen sedvane og kristne regler. Men de tar også for seg prestens rolle i denne sammenhengen. På vestlandet måtte kristenretten først godta at noen barn kunne bli satt ut, men i Magnusteksten var det strenge straffer for dette. I Trøndelag var det forbudt, men straffene var mindre strenge enn i Magnusteksten. Dette kan tyde på at det var mindre utbredt, og ved at gjerningsmannen måtte skrifte, så kunne biskopen tilpasse straffen til lovbrøyteren. På Østlandet hadde norrøn sedvane større innflytelse, og det var lavere terskel for å sette ut barn. Btl er også den eneste kirkeretten som kunne nekte barn å begraves på kirkegården.

Dersom barnet var menneskelig, men ikke ville overleve, så hadde presten og kirken en rolle der de skulle velsigne barnet og bidra til at det kom til himmelen. Biskopen kunne spille en mer aktiv rolle i å bestemme barnets skjebne. Vi kan anta at foreldre som var i tvil trolig gikk til hovedkirkene, der prestene hadde bedre opplæring og i større grad kunne bedømme barnets status. Teologisk utdanning var et problem som førte til at det var stor forskjell på kunnskapen til prester. Kapellprester og høgendeprester hadde sannsynligvis ikke evne til å veilede lekfolk spirituelt, og hadde derfor trolig manglende evne til å avgjøre barnets status.⁶⁹ Det må ha vært noen som bedømte hvorvidt barnet kunne settes ut eller ikke. Trolig var det biskopen som hadde ordet her, men hovedprestene kan ha fungert som mellommenn.

Dåp

Dåpssakramentet og overgangen til kristendommen hadde en sosial side med følger for relasjonene i samfunnet. Norge på 1100-tallet var et samfunn der vennskapsbånd spilte en stor rolle og dåpsritualet svarte til et viktig behov i samfunnet. Dåpen bidro til å befeste et kulturelt gode og var nødvendig for å kunne overleve sosialt i samfunnet.

Gulatinget

I dette tilfellet sier både Magnusteksten og Olavsteksten det samme:

”Den presten skal skira (døypa), som folk kjøper messor hjå, um han ikkje har forfall. Men um barnet vert so brått sjukt at det ikkje kan nå han, då skal den presten døypa, som dei fyrst kann finna; men det skal ingen prest nekta utan han vil verta saka 3 merker til biskopen. No er barnet så veikt at dei ikkje kann nå prest, då skal dei menn som fer med barnet, gjeva det namn og duppa det i vatn og mæla desse ordi yver barnet: ’Eg døyper deg N. i namnet til Faderen og Sonen og Heilag-anden’, då kann det gravleggjast i kyrkjegarden.”⁷⁰

---

⁶⁹ Brendalsmo, 2006: 172

⁷⁰ Gtl: 32, 33

Dette viser et forsøk fra Kirken om å knytte en menighet til en bestemt prest. Det virker logisk at dette vil være den nærmeste presten, men det måtte det ikke være. Det finnes unntak for at folk har søkt den kirken som lå nærmest. Folk kunne velge kirke på bakgrunn av tilknytningen til en kirkeeier og lignende.⁷¹ Tilknytning til en prest kan derfor ha hatt sammenheng med personlige lojalitetsbånd fremfor beliggenhet. Ikke nødvendigvis bare til kirkebygget eller kirkeeieren, men kanskje også til presten selv.

Dersom barnet ble sykt kunne de gå til den nærmeste de kunne finne. Denne presten måtte stille opp ved behov uansett. Presten hadde dermed en tjenerrolle, men ikke nødvendigvis i alle sammenhenger. Dåpen var så viktig at den måtte gjennomføres for at kirkens posisjon i samfunnet skulle være sterk. Presten måtte dermed trues med bot for å garantere at han stilte opp ved behov. Det at man måtte døpe hos den presten man kjøpte messe fra la også opp til at presten ikke kunne leie ut sine tjenester. Dette kan ha vært for å unngå at enkelte prester reiste rundt for å tjene penger på tjenestene sine inne på andres områder. Dette ville gjort kirkeinndelingen svært forvirrende og gjort prestens inntekter usikre. Det ville også gitt grunnlag for omreisende prester. Det ville vært nærmest umulig for biskopene å holde oversikt over disse, og det ville kanskje også gjort det mulig for noen å opptre som falske prester.

I forhold til nøddåp står det ingenting om at presten måtte sjekke om de har gjort riktig. Barnet kunne begravnes i kirkegården uansett. Det kan tolkes slikt at barnet ikke ble regnet som døpt om det ikke hadde blitt gjort på den måten som står beskrevet, men det virker ikke som at dette var en reell mulighet.

Frostatinget

Vi har allerede sett at kapittel en og to i Ftl handlet om at hvert barn skal døpes, og om straffen for barneutbedring. Kapittel tre heter ”om barnedåp” og går mer spesifikt inn på hva som skjer rundt dåpen. Loven tar for seg hva en kvinne skulle gjøre om hun var alene og ikke kom seg til prest og derfor måtte døpe barnet selv. Den beskriver først hvordan hun skulle gjøre dette og sier så:

”[...]Då kan barnet gravleggjast i kyrkjegard og kona ha mannen sin som før, og likeins skal faren døypa barnet heller enn at et skal døy udøypt, og endå ha kona si. Men om barnet vert betre, då skal det førast til prest så snart som råd, og han skal leggja innvigd salve på det med dei ord og embete som skal

---

⁷¹ Skre, 1984: 18

til ved dåp. Om ein prest tvilar på at eit barn er døypt, då skal den som døypte det eller den som var til stades, sanna det med einseid.”⁷²

Denne loven tar altså for seg hva som skjedde dersom noe hendte med barnet som skapte problemer for dåpen. Det står her at barnet skulle døpes på nytt av en prest om det overlevde etter nøddåpen. Det var unødvendig å sjekke om en nøddåp var blitt gjort riktig, ettersom presten skulle fullføre ritualet uansett.

Om presten var i tvil om barnet var døpt, så måtte det sannes med ed. Det kommer ikke helt klart frem her om prestens tvil skal ses i sammenheng med at dåpen ble utført feil, men det virker ikke slik. Dette har dermed ikke sammenheng med at barnet ble døpt feil under nøddåp, men at barnet ikke var blitt døpt i det hele tatt. Presten skulle dermed selv følge med på at menigheten døpte barna. Det står ingenting om hva som skjedde om barnet ble døpt feil og så døde, derfor virker det sannsynlig at en nøddåp ble godtatt nesten uansett, som betyr at barnet kunne bli begravd på kirkegården. Likevel står det ”da kan barnet begraves på kirkegården”, som antyder at barnet ikke kunne gravlegges i vigslet jord om de ikke gjorde akkurat som beskrevet.

Det står også at dersom foreldrene gjør dette riktig kan de fortsatt ha hverandre som før. Dette viser hvor viktig dåp var. Det kan virke som at dåpen ble satt høyere enn ekteskapet som kunne bli satt i fare dersom dåpen ikke ble utført riktig. Dåpen var fundamentet og grunnlaget for den kristne tro, og om det ikke ble fulgt og respektert så påvirket dette også de andre kristne sakramentene. Denne loven er knyttet til erkebiskop Jon, som virket på 1200-tallet. Men Ftl sin lov er svært lik den i Gtl, så trolig var det ikke stor forskjell fra den lovbestemmelsen som fantes på 1100-tallet i Ftl. Det kan hende at ekteskapet ikke ble satt i fare før erkebiskop Jon la dette til i loven, men resten av lovbestemmelsen kan vi regne med er nært oppunder loven på 1100-tallet.

Det står at hvert barn skal døpes så snart som råd om det holder på å dø.

”Men om det ikkje vert døypt slik det er sagt ovanfor, då er husbonden som har barnet i huset, skuldig seks øyrar i straff til biskopen, om han ikkje ventar på å få konge, biskop eller jarl til fadder. I så fall skal barnet primsignast, og det skal vera med dèt i tolv månader.”⁷³

En primsignelse var ikke en full dåp, men den fungerte her som en midlertidig dåp.

Opprinnelsen til primsigning går tilbake til 100-årene da katekumenatet oppstod i kirken, en prøve og opplæringstid forut for dåpen. Dåp og primsigning ble regnet som to forskjellige

---

⁷² Ftl: 18

⁷³ Ftl: 19

akter etter kristningstiden, og betegnelsen primsigning ble brukt for de innledende riter ved barnedåp.⁷⁴

Men denne loven tar for seg forholdet til biskopen og foreldre eller faddere, og nevner ikke presten. Han hadde tydeligvis ingen maktkrav han kunne stille mot udøpte barn, annet enn å si ifra til biskopen eller få dem til å sverge ed på at barnet er døpt.

kap 14. om fylkesprestens plikter andsynes soknefolket.

"[...]Og kvar prest skal ha med seg innvigd salve og alt som trengst til tenesta for å døypa barn der han fer. Men om han ikkje har det, og han vert beden om å døypa barn, då skal han bøta seks øyrar til far åt barnet og tre merker til biskopen om barnet døyr udøpt."⁷⁵

Her fremstår det som at presten hadde en tjenesterolle i samfunnet. I hvert fall i forhold til hans rolle som døper av barn. Han måtte være tilgjengelig for dåp til enhver tid og klar til å døpe. Det er spesielt at han var nødt til å bøte også til faren og ikke bare til biskopen. Det ble dermed ikke en ren geistlig affære. Dette kan sies å ha satt ham i et underlegent forhold til barnefaren som var en lekmann. Presten ble satt personlig ansvarlig for at han var tilgjengelig for barnedåpen. Det er besynderlig at denne loven finnes i Ftl, ettersom denne var sterkt påvirket av Kirken og i størst grad forsøkte å skille mellom det verdslige og det geistlige.

Eidsivatinget

I Etl er barnedåp og kunnskapen om dette et kriterium til presten, som nevnt i kapittel tre i denne avhandlingen, Barnedåp var en veldig sentral del av prestens rolle og presten hadde her en av sine viktigste funksjoner. Kapittel 2 i Etl har tittelen: "Om lekmenns dåp" og omhandler det tilfellet der lekfolk selv måtte døpe barnet fordi de ikke fikk tak i en prest.

Kapittel 1. Her sies det at hvert barn skal døpes

"1.3. Sin fødetid skal hver kvinne kjenne, og la barnet bli ført til kirke, og bli døpt. Det skal følge en kvinne og en karmann med, og være faddere.

Kapittel 2. Om lekmenns dåp.

2.1. Hvis sykdom angriper barnet ute på veien, og de ikke kan få tak i en prest, da skal de som farer med barnet, gjøre dette: Gjøre kors på ryggen og på bryster, og på hvert sted der det skal smøres salve på, og ta vann, og gjøre kors i det, og si dette: "jeg vigler deg, vann, i Faderens og Sønnens og Den Hellige Ånds navn", og dyppe barnet i vannet tre ganger, og si disse ordene: "Jeg døper deg i Faderens, Sønnens og Den Hellige Ånds navn" og gi barnet navn.

2.2. Men hvis barnet dør siden på veien, da skal de fortsette videre, og finne en prest, og si de ordene for presten som de sa da de døpte barnet. Hvis de da sier det rette for presten, da har de også sagt det rette før, og da kan det barnet gravlegges på kirkegården. Men hvis de ikke sier det rette for presten, da sa de heller ikke det rette før, og da kan det barnet ikke gravlegges på kirkegården. Da skal det dekkes til og graves ned i uvigslet jord, slik at ikke hunder kan få tak i det, eller ravner, eller folks buskap. Men hvis de får tak i det, da skal den som skulle ta vare på barnet, bøte 6 øyrer til biskopen."⁷⁶

⁷⁴ Kulturhistorisk leksikon, bind 13: 440,443,444

⁷⁵ Ftl: 23

⁷⁶ Etl: 3,5

Dette er den eneste kristenretten som beskriver hva som skjer om de mælte feil for presten. Det står også at de skal finne "en prest" og ikke "sin prest". Presten får her en enorm makt ettersom han hadde mulighet til å bedømme at de sa feil som betydde at barnet ville komme til helvete og måtte gravlegges utenfor kirkegården. Dette måtte ha vært en svært stor påkjenning for en familie, og ville også skade æren. Men en slik makt i hendene til presten kunne kanskje kontres ved at foreldrene eller fadderne selv kunne velge hvilken prest de ville forklare seg for. Det kan hende at de da hadde mulighet til å til en prest de hadde gode forbindelser til. På den måten kunne ikke presten misbruke sin makt så lett. Og om en prest forsøkte å bruke denne makten til egen vinning, eller med et hevnmotiv, så ville den forulempede kunne henvende seg til biskop og andre mektige menn. En prest hadde begrensede muligheter om han handlet på tvers av biskopens interesser.

Man kan stille seg spørsmålet om presten i de andre lovområdene hadde samme fullmakt til å nekte et barn begravelse i kirkegården. De østlandske kristenrettene ble ikke revidert i løpet av 1100-tallet, og dette kan dermed vitne om at slike forhold også var til stede på Vestlandet og i Trøndelag i den tidligere perioden. Det står ikke noe om dette i Olavsteksten, men det ser ut til at det var mulighet for at nøddåpen kunne bli gjort feil. Kristenrettene er mangelfulle og preget av tilfeldighet i sin fremstilling av lover, så selv om de andre lovene ikke er like utførlige på dette punktet, så kan denne loven gi en pekepinn på hvordan det kan ha foregått i praksis i de andre lovområdene.

Kapittel 4. Om ektefolks dåp

"Men det kan skje at to ektefolk farer med barnet sitt til kirken for å døpe det, fordi de ikke har andre folk å sende, og så tar sykdommen så hardt på barnet på veien at de ikke kan nå fram til presten eller andre mennesker. Da skal de døpe barnet selv på den måten som før er sagt, heller enn at det skal dø som hedning. De skal avholde seg fra samleie til de kan møte biskopen, og da kan han tillate dem ekteskapelig samliv og ikke skille dem."⁷⁷

På samme måte som i Ftl, så fikk problemer knyttet til dåpen ringvirkninger for ekteskapet. Likevel er det biskopen som her blir involvert, og presten har ikke noen innflytelse over ekteskapet. Men det viser hvordan dåpen overskygger de andre sakramentene, og har en særlig opphøyet status innenfor kristendommen.

kap.53. om religiøst slektskap.

"53.4. Den tredje er mellom det barnet som blir døpt, og de kjødelige barna til den som døpte barnet, og til den som holdt det. Derfor er prestene i religiøst slektskap med alle dåpsbarnas foreldre, og prestens barn kan ikke ligge med noen som presten har døpt."⁷⁸

---

⁷⁷ Etl: 5, 7

⁷⁸ Etl: 61

Denne loven har ikke noe sidestykke i de andre lovtekstene. Det kan ha vært en pragmatisk bakgrunn for denne loven. Den kan ha forhindret at presten og presteembete knyttet seg for sterkt til en slekt og dermed inntok en mer maktpolitisk rolle, også for å danne seg kontroll over kirkebygget. Presten døyte trolig alle barn i nærområdet og barna måtte derfor reise ut for å finne seg en kone, eller flytte et annet sted. Det kan dermed ha vært et ledd i å ikke knytte prestefamilien til samme område og slekt og hindre at embete gikk i arv.

Bakgrunnen for denne loven kan være forankret i teologien. Hamar bispedømme ble opprettet samtidig med erkebispesetet og var trolig preget av reformbevegelsens arbeid for å styrke geistligheten moralske og religiøse liv. Dette kan ha ført til at enkelte lover ble innført selv om Etl ikke ble revidert i sin helhet. Men dersom denne loven må ses i sammenheng med opprettelsen av Hamar bispedømme og reformbevegelsens ideer, så virker det underlig at den ikke også har fått gjennomslag i Ftl som i større grad kan sies å være påvirket av de samme tanker. Min konklusjon blir at denne loven representerer et ønske fra kirkens side, som trolig ikke fikk samme gjennomslagskraft i hele bispedømme. Den kan ha trådd i kraft i enkelte tilfeller hvor det syntes nødvendig, men den har nok ikke hatt stor påvirkning på presten og hans sønners hverdag.

Borgartinget

Dersom det var fare for at barnet kunne dø før det ble døpt så skulle det døpes av den som hadde ansvaret for det. Loven gir instruksjoner for hvordan dette skulle skje, deretter sier den:

”2.3. Nå skal det ofte lite til for at et barn skal leve. Det barnet kommer seg og blir båret levende til kirke. De skal fortelle presten om sin dåp, og hvis de har sagt de ordene de skal etter det som er fastsatt i loven, så skal presten primsigne det barnet, da har det full dåp. Ingen trenger å døpes to ganger. Men hvis de ikke kan huske å herme riktig for presten, da husket de ikke å si de rette ordene over barnet, da skal presten døpe det med full dåp.

2.4. Nå hvis barnet dør på den veien med slik dåp som nå er sagt, da skal de gravlegge det på kirkegården, som om en prest hadde døpt det.”⁷⁹

Det står at barnet skal gravlegges som om en prest hadde døpt det, og ingenting om at barnet kunne nektes gravplass på kirkegården. Dersom barnet lever står det at det skal døpes på ny dersom de hermet feil for presten, og det kan tenkes at dette også kunne overføres til dersom barnet var dødt, med andre ord at barnet døde hedensk. Men det gis likevel ingen alternativer til hva man skulle gjøre med barnet dersom dåpen ikke var gjort riktig. Derfor virker det som at barnet ville bli gravlagt i kirkegården hver gang.

---

⁷⁹ Btl: 123

Det som er spesielt her er at det kan se ut til at en lekmanns nøddåp og prestens dåp hadde samme status ettersom presten ikke trengte å døpe barnet. Men presten skulle likevel primsigne barnet, og på den måte øke statusen av dåpen. Dermed kunne ikke lekfolk tilby den samme dåpen som en prest, en slik dåp måtte bestandig etterkjennes av en prest. Nøddåpen sin funksjon var utelukkende å hindre at barn døde hedenske, for å hindre en opprørt menighet ettersom det ofte kunne være vanskelig å komme seg til en prest. Lekmannsdåp var likevel underordnet prestens dåp, men det var et onde kirken måtte godkjenne.

I kapittel 10 står det om hvilke plikter prester har, og der står det:

”10.6. Men hvis folk fører et barn til en høgendeskirke, og det er nær ved å dø, sier presten da nei til å døpe det, da skal han bøte 6 merker, 3 til biskopen og 3 til far til barnet, hvis det dør som hedning.⁸⁰ Dette var en ganske streng straff og viser hvor viktig dåpen var og fungerte som en sperre mot at presten skulle nekte. Det står nevnt at dette er en høgendeskirke. Dette var da kanskje for å hindre at presten skulle følge ønskene til eieren av kirkegrunnen, dersom denne hadde motforestillinger om dåpen. Det kan også ha sammenheng med at høgendeprestene ikke hadde samme tilknytning til Kirken, med en mangelfull utdannelse. Derfor måtte det pisk til for å sørge for at presten fulgte Kirkens krav.

For at kristendommen og Kirken skulle ha gjennomslagskraft måtte de viktigste sakramentene alltid være tilgjengelig uavhengig av konflikter på det personlige plan. Presten måtte også her bøte til faren til barnet, på lik linje som i Ftl.

Oppsummering:

I Gtl var det fire frister for når barnet måtte døpes. Dersom man brøt den første fristen ble det tre øre i bot. Dersom barnet fortsatt ikke var døpt etter to frister var passert, da ble det tre merker i bot. Dersom den fjerde fristen gikk ut ville den ansvarlige miste alt han eide dersom han ikke skriftet og gjorde bot. Det var samme reaksjon i begge versjonene.⁸¹ I Ftl var det også fire frister, men det var 6 merker i bot for hver frist som ble overgått. Biskopen skulle ha hvert øre som bonden eide om barnet ikke ble døpt på 12 måneder.⁸² I Etl var det fem frister for dåp som måtte overholdes. Her var boten på seks øre til biskopen for hver frist som gikk. Men dersom alle fem fristene ble brutt skulle gjerningsmannen bøte 3 merker til biskopen og få barnet døpt innen fem dager, eller bøte alt de eide.⁸³ I Btl var det fire frister i løpet av et år.

---

⁸⁰ Btl: 139

⁸¹ Gtl: 33

⁸² Ftl: 19

⁸³ Etl: 9

For hver frist som ble brutt skulle det bøtes 3 merker. Dersom det gikk et år hadde bonden forbrutt alt sitt gods og skulle fare til hedensk land.⁸⁴

Felles for alle lovene er at de mister alt de eier dersom det går 12 måneder. Men i Gtl får han mulighet til å skrifte, og i Etl fikk han mulighet til å døpe barnet på 5 dager for å unngå straffen. Den laveste boten var i Gtl og så Etl, så kom Btl og til slutt Ftl som hadde den høyeste boten.

Det kan virke som at det ikke var et problem at folk unnlot å døpe barna sine på vestlandet, ettersom straffen var så lav i begge utgaver. Straffen for barneutbedring gikk kraftig opp i Gtl, så dette kan tyde på at dåp ikke var et problemområde ettersom det samme ikke skjedde der. Da må man spørre seg om det var et problem i Trøndelag. Det er eksempler på at kirken fikk større muligheter til å heve bøter og straffereaksjoner i andre halvdel av 1100-tallet, men ettersom de ikke gjorde dette i forhold til dåp i Gtl, så tyder det på at de ikke automatisk ble hevet, men at de kunne bli større på problemområder. Derfor må man spørre seg om dåp var et problemområde i Frostatingslagen. Men jeg tror at det ikke var noe større problem i Trøndelag enn andre steder, men at kirken derimot hadde mulighet til å øke bøkene og inntektene i større grad enn i de andre lovområdene.

I Etl får presten en innflytelsesrik rolle i den sammenheng at han kan bedømme at en nøddåp ikke ble mælt riktig, og at barnet derfor må begraves utenfor kirkegården. Det er kun i denne loven at det står hvordan barnet skal begraves utenfor kirkegården. Men i alle de andre lovene står det "da kan barnet begraves i kirkegården". Mye tyder derfor på at dette også var mulig i de andre lovområdene. Vi må spørre oss om det forekom oftere i Etl ettersom loven er mer utførlig på dette punktet, eller om det forekom i alle kristenrettene. En slik hendelse ville vært svært opprivende for foreldrene, og i desto større grad etter hvert som kristendommen fikk større innflytelse over folks liv og over folks sinn.

Dersom prestene satt med den makten, hvilke prester var det så som kunne bli satt i en slik situasjon? Trolig var det hovedkirkene som de fleste bønder gikk til i slike tilfeller. Der var de sikret den tjenesten de hadde krav på. Dersom noen mistet sitt barn på veien, så ville de gå til den kirken de var sterkest knyttet til, dette var trolig en større kirke med en mer kunnskapsrik prest. På de mindre høgendekirkene hadde ikke presten samme kunnskap. Forholdet til presten må også ha spilt en rolle for å påvirke situasjonen.

Dette kapitlet viser hvor stor rolle dåp hadde i samfunnet generelt, og det er relevant i denne oppgaven fordi det var en svært viktig funksjon for presten. Det viser hvordan presten

---

⁸⁴ Btl: 125,127

ble satt i situasjoner der han fikk både en underordnet og en overordnet rolle. Eksempelvis her er hvordan presten kunne bli bøtelagt og bli tvunget til å betale til barnets far dersom han ikke var tilgjengelig for dåp. Men på den andre siden så kunne han bedømme at en nøddåp var feil utført og nekte barnet gravplass på kirkegården.

I det siste tilfellet så må vi vurdere maktforholdet mellom presten og barnefaren. Presten har trolig ikke hatt siste ord i slike saker dersom foreldrene hadde innflytelse. Til syvende og sist så var det biskopen som satt med ansvaret og den dømmende makt i slike saker, men presten hadde likevel en aktiv rolle som kunne skaffe ham innflytelse. Vennskap eller uvennskap med presten kunne få konsekvenser ettersom han utførte ritualene som var en så viktig del av samfunnet.

Kapittel 5: Om tiende

Den eldste form for tiende som vi kjenner til i Norge er hovedtienden. Denne ble betalt av formuen en gang i livet. I Ftl og Gtl ble hovedtienden senere i all hovedsak ytt som sjelegave, og etter innføringen av årstienden ble den sett på som en prinsipielt frivillig ytelse. Men fordi hovedtienden ble gitt på dødsleiet, førte til en kamp om inntekten ettersom prester forsøkte å få den lovet bort til sin kirke.⁸⁵ På Østlandet ble den gitt når folk giftet seg og kirken prøvde å holde fast på denne som en pliktytelse i tillegg til årstienden.

Årstiende var fra først av en ren realtiende av avkastningen av de tre hovednæringsveiene i landet, åkerbruk, feal og fiske. Den ble etter sagakildene innført i Sigurds Jorsalfares tid i første halvdel av 1100-tallet, men norske historikere har gått ut ifra at den endelige allmenne lovfestingen av tiende kom med Magnus Erlingssons lovrevisjon. Tienden avløste den tidligere reida til biskop og prest, og de lovfestede betalingene for geistlige embetshandlinger, men enkelte av disse ble videreført som stolgebyr. I Øvre Telemark og Øvre Numedal lykkes ikke kirken med å få innført årstiende.⁸⁶ Disse områdene lå under Hamar bispedømme, men de var kilde til konflikt med Oslo bispedømme som også hevdet sitt eierskap over disse områdene.

Tienden er viktig å ta med i denne oppgaven fordi den kan gi oss et innblikk i kirkens økonomi, men også fordi den fikk konsekvenser for prestens levevilkår og den trakk hele befolkningen inn i et gave-gjengave forhold til kirken.⁸⁷ Den knyttet dermed hele befolkningen til prestestanden.

Gulatinget

Tiende ble først innført i Magnusteksten, men jeg skal først ta for meg forløperen til tiende. Reida gjaldt for biskopen og presten i den tidlige perioden. Dette var en årlig avgift til underhold av biskopen. Dette var et gjensidig kontraktsystem med ytelser og motytelser. Etter loven rådde en kontrakt som gikk ut på at bøndene skulle holde oppe kirkene og underholde ikke bare biskopen, men også prestene, mot at disse ytte kirkelige tjenester. Presten skulle ha en årlig reide fra bøndene, og dels skulle han ha betaling for religiøse tjenester slik som den siste olje, licksang og gravlegging med tilhørende messesang.⁸⁸

---

⁸⁵ Brendalsmo 2006: 177

⁸⁶ Kulturhistorisk leksikon, bind 18: 280-282

⁸⁷ Schumacher, 2005: 112

⁸⁸ Helle, 2001: 205

Størrelsen på prestereida var ikke fastsatt i loven slik som biskopsreida var. Det blir henvist til Mostratinget for bestemmelsene om prestens inntektskilde og dermed hans levestandard. En slik fastsatt levestandard for presten gjaldt derimot ikke for heradskirkene, eller bygdekirkene. Her var det bøndene selv som hadde kontroll over prestens inntektsgrunnlag. De hadde likevel ingen rett til å utnevne prest, men dersom de hadde en slik kontroll over inntektskildene til presten er det lite trolig at biskopen kunne velge en prest som ikke hadde anerkjennelse av bøndene. Helle mener også at underholdet av prester ved høgendekirker må ha vært opp til avtale med de enkelte kirkeeierne. Dette gjorde selvsagt prestene svært avhengige av bondesamfunnet og stormenn.

Med innføringen av tiende ble dette annerledes. Presten fikk en inntekt som ikke måtte avtales med bønder eller kirkeiere, og den lokale kirken var også sikret vedlikehold. Forutsetningen var at tienden skulle komme i stedet for reide og avgifter til presten for særskilte kirkelige tjenester. Praksis fra senere i middelalderen tyder likevel på at folk fortsatte å betale presten for enkelte religiøse tjenester i tillegg til tienden.⁸⁹

Kap 8. Magnus åleine mælte dette

”Me har avtala med biskopen vår at han skal yta oss teneste, og me skal odlast henne med det at me ytar tiend heilt og fullt, både av all grøde og feal, fiske og alle rette innkomor. Tiendi skal skiftast so at biskopen skal ha fjerdeparten og fatigfolk fjerdeparten og kyrkja fjerdeparten og presten fjerdeparten.”⁹⁰

Uttrykksmåten her antyder at tingfolket har tatt på seg tienden etter avtale med de kirkelige styresmaktene, og at den blir satt i sammenheng med biskopens plikter overfor folket i sin diocese. Ved innføringen av tienden fikk biskopen større inntekter, samtidig som hele den kirkelige virksomheten fikk et bedre og sikrere økonomisk grunnlag. Etter tienden ble innført så skulle bøndene slippe å betale for tjenester, men underhold av biskopen og følget hans når han var på visitas ble stående som en plikttytelse.⁹¹

Etter at tienden ble innført og lovfestet i Magnusteksten skulle en fjerdepart gå til de fattige. Kirken søkte å hjelpe de fattige ved å oppfordre til å gi almisser. Men bygdesamfunnet selv tok ikke noe ansvar for fattige etter Gtl. Ætten hadde ansvar for sine egne, men om folk privat ikke oppfylte sin plikt til å fø sine egne ble disse gående og tigge mellom husene.⁹² Tienden førte til at kirken fikk en mer direkte rolle for å ta vare på de fattige. Det er usikkert hvordan fattigtunden ble administrert, men dette påvirker også prestens posisjon som kirkens representant lokalt.

---

⁸⁹ Helle, 2001: 206

⁹⁰ Gtl: 20, 21

⁹¹ Helle, 2001: 200

⁹² Helle, 2001: 134

”Um ein mann sit soleis i 12 månader at han ikkje yter tiendi, då er han saka 3 merker til biskopen. Um han sit soleis i 2 tolv månader, at han ikkje yter tiendi, då er han saka 6 merker til biskopen. Um han sit soleis i 3 vintrar, at han ikkje yter tiendi, då har han forbrote kvar pening av godset sitt, både i land og lausøyre, og av det eig kongen helvti, men biskopen helvti.”⁹³

Det er rimelig at kongen må ha vært sterkt medvirkende til å få i stand straffesanksjonene mot tiendenekt, og denne loven viser det ved at kongen fikk halve godset. Dette ga han et økonomisk motiv til å gripe inn.

Frostatinget

Frostatinget blir regnet for å være sterkt kirkelig preget, og dette kommer også frem i tiendebestemmelsene. Her blir ikke tiende beskrevet som et vederlag for kirkelige tjenester, men det blir sagt å være en lovnad til Gud. Selv om biskopen også hadde plikter overfor allmuen, så ga dette tienden en sterkere posisjon ettersom selve ytelsen stod uavhengig av den enkelte biskops evne til å utføre sine plikter.

Kap 18. Om tiendegjerd

”Det har menn lova Gud at dei skal gjeva tiend av alt dei sår og av all rett fengd tolvte kvar månad og taka dette frå stakk og leggja i lad. Men om ein ikke legg av tiend, skal det bótast tre øyrar målt i brent sølv til biskopen og setjast av fire skjepper for kvar tiende såld korn for kvar lut eller leggja fram det ein vil, og ein skal sanna det med sin eid. Og om en mann er kravd for tiend og han ikkje etterkjem det, då er han straffskuldig tre merker det fyrste året og likeins det andre og tredje. Men fjerde året har han spilt gods og rettstrygd for biskopen; og det samme gjeld for lauskarar og bønder. I staden for tiend av avkom etter bufe skal det gjerast ost av all den mjølka det vert på fredagen før jonsmesse, og den skal delast i tre luter mellom kyrkje, biskop og prest, men det som då stend att, skal først over til fattigluten.”⁹⁴

I tillegg kommer det også en lov om hvordan tiend av skrei skulle greies ut, og det har også kommet en lov om romaskatt, som de andre lovene ikke hadde. Tiend på fe ble i utgangspunktet betalt med levende dyr, men i Ftl var denne betalt med ost, dette ble senere vanlig over hele landet.⁹⁵

Det kommer frem i lovbestemmelsen om tiendenekt at kirken har hatt en sterk posisjon i Trøndelag ettersom brudd på denne loven førte til at man hadde spilt gods og rettstrygd for biskopen, og ikke kongen. Erkebiskopen fikk dermed hele beløpet selv. Dette kan ha utgangspunkt i at biskopen hadde mulighet til å sette fysisk makt bak kravene sine, men det er trolig i større grad et resultat av forhandlinger mellom kong Magnus og erkebiskopen om utvidete rettigheter til gods for sistnevnte. Dette har gitt erkebispnen en god inntektskilde i sitt lovområde.

---

⁹³ Gtl: 21

⁹⁴ Ftl: 24,25

⁹⁵ Kulturhistorisk leksikon, bind 18: 282

Ftl har en mer dyptgående lov som favner over flere områder enn de andre kristenrettene. Tiendebeskatningen må derfor ha vært mer omfattende og stabil og gitt kirken økte inntekter i Trøndelag. Dette kom hele kirkesystemet til gode, og kan ha betydd at også prestene ved de mindre kirkene kan ha fått bedre inntekter enn i de andre lovområdene.

Eidsivatingsloven

Kap 31 i Etl handler om biskopen og hans plikter mot ytelse av tiende. Kap 32 går nærmere inn på hvordan tienden skal administreres:

”32.1. Men tienden skal ytes på åkeren, og deles i fire deler. Biskopen skal få en tredel, kirken den andre, presten den tredje, og fattige menn den fjerde, og denne delen skal bøndene selv styre med, og dele den slik de vil svare for Gud.”

32.3. Men den som oversitter tienden i 12 måneder, og ikke vil yte den slik den nå er fastsatt, han skal bøte 3 merker til biskopen, og gi tiende som før.

32.4. Men hvis han oversitter et år til, da skal han bøte 6 merker.

32.5. Oversitter han det tredje året, da skal han betale 9 merker. Men det godset tilfaller biskopen.

32.6. Men biskopens årmann skal gi ham fem dagers frist til betaling av både bøkene og tienden. Men hvis han ikke betaler til femdagersfristen, da er han utleg og alt hans gods. Og biskopen skal først ta av de 9 merkene han saksøkte ham for. Men siden skal godset deles i tre, biskopen skal ta en tredel, kongen den andre, og bøndene den tredje.”⁹⁶

Biskopen har rett til gods fra bøndene dersom han kommer på visitas. ”*Men hvis han ikke kommer for å holde gudstjeneste for folk, og han ikke har lovlig forfall, da får han ikke sin reide det året, når han ikke kommer.*”⁹⁷ Denne kalles i denne sammenhengen for reide, så loven kan være en etterlevning fra tiden før tiende, men det kan også bare bety biskopens del av tienden. Det står også at biskopen skal ha en tredel av tienden, men det menes nok en firedel, som det også står i to av versjonene.

Biskopen har rett til den fulle boten på ni merker dersom godset blir konfiskert, men han har også rett til en tredel av godset. Her har bøndene også rett til en tredel. Seip mener dette var den eldste og opprinnelige måten å fordele det inndratte godset på. Dette betyr at biskopen var avhengig av bøndenes inngripen når han skulle kreve inn godset etter forfall. Dette maktforholdet endret seg heller ikke på en slik måte at det var mulig å endre på den opprinnelige loven slik det var gjort i de andre kristenrettene. Dette kan ha sammenheng med at kongen ikke hadde like stor innflytelse i området og kirken kunne ikke støtte seg til kongemakten i å kreve inn gods.⁹⁸

Prestene hadde også et ansvarsområde når biskopen skulle komme:

---

⁹⁶ Etl: 33, 35

⁹⁷ Etl: 35

⁹⁸ Seip, 1942: 51

32.10. Alle de prestene som sitter ved hovedkirkene, de skal sende budstikke, og la ord følge budstikka, om når biskopen skal komme og holde gudstjeneste for folk.

32.11. Nå skal den presten som sitter ved hovedkirken, gi biskopen sin fire netters opphold med ti menn og seks hester vinters tid, men om sommeren med ti hester og en taumhest til. Presten skal gi biskopen nok mat til øl, og hans følge. Taumhesten hans og den han rir, de skal få korn.⁹⁹

Det var instruksjoner for hvordan prestene ved hovedkirkene skulle yte veitsle til biskopen når han reiste rundt i området på visitas. Dette viser for det første at prestene ved hovedkirkene hadde anselige verdier å hankses med, men også det tette forholdet mellom prest og biskop. Dette kan skyldes at opplandet var under god kontroll av biskopen i Hamar, og at det var mer enkelt å holde oversikt over. Dermed ble prestenes tilknytning sterkere mot biskopssete enn mot bøndene, i hvert fall ved de større hovedkirkene. Disse prestene kan virke som de har samme forhold til biskopen som de som forvaltet kongsgårder.

Borgartingsloven

Kap.11. Om betaling av tiende

”11.1. Nå har hvert menneske som har inntekter, plikt til å betale tiende, både hovedtiende og tiende av avling, og dele den i fire deler. Biskopen skal ha en firedel, bygdepresten den andre, kirken eier den tredje, den fjerde skal bøndene selv ha.

11.2. Hvis en mann ikke vil betale sin hovedtiende, da skal biskopens årmanngi ham fire måneders frist. Hvis han ikke da vil gi sin tiende, skal han bøte 3 merker. Han skal få den andre firemånedersfristen, hvis han oversitter den, skal han bøte 3 merker. Så skal han få en tredje firemånedersfrist, og hvis han oversitter den, da skal han bøte 3 merker. Da har han bøtt 9 merker. Da skal han få en måneders frist. Hvis han da ikke har betalt tienden sin, da har han forbrutt gods og fred, land og løsøre, han skal fare til et hedensk land, for da vil han ikke være kristen. Biskopen skal ha inntil 3 merker (av det han eier), kongen det som mer er.”¹⁰⁰

Dersom hovedtienden ikke ble betalt var det altså biskopens årmanngi som hadde ansvaret for å drive inn betalingen. Det nevnes ikke hvem som skulle ha bøtene på til sammen ni merker, men det er kanskje lite trolig at vedkommende betalte noen av bøtene sine når det gikk så langt som at godset ble inndratt. Dersom man legger denne tolkningen av loven til grunn er det dermed Btl som ga biskopen minst inntekt i forhold til inndragelse av gods i forbindelse med tiende. Det var kongen som fikk mesteparten av inntekten, så det kan tyde på at det var han som stilte makt bak kravet.

Det er kun loven om hovedtiende som fordret til inndragelse av gods. Når det var snakk om årstiende av avling skulle biskopens årmanngi kunngjøre 5 dagersfrister med 6 øre i bot hver gang til tienden var betalt. Det nevnes ikke noen inndragelse av gods, men det er naturlig å anta at kongemakten kunne gripe inn dersom årstienden ikke ble betalt. Denne loven har likevel en klausul som ikke finnes i de andre lovene:

---

⁹⁹ Etl: 35

¹⁰⁰ Btl: 139, 141

”11.14. Hvis den som henter (tienden) hevder at han ikke har gjort rett og skjell for seg som han henter hos, da skal han (som han henter hos) sverge ed alene at han har betalt sin tiende som han skal gjøre. Da skal den andre (han som henter tiende) godta det i samsvar med loven.”

Det kan virke som at en slik lov gjorde det mulig for velstående bønder som hadde god status i lokalsamfunnet til å unngå å betale tiende. Men det står at han skulle sverge ed alene og at den skulle godtas i samsvar med loven. Det er trolig en referanse til at uregelmessigheter i forhold til tiende ble tatt på tinget på samme måte som andre lovbrudd.

”12.2. Det er gammel lov at presten skal ha avgift, fastsatt i loven, 12 månedsmater av hvert slag, smør og mel, av bøndene, et halvt såld av hver fullbonde i olavssåd, 3 settunger av en einvirke.

12.17. Den presten som får tiende av bøndene, han har plikt til å gjøre tjeneste både for levende og døde når de trenger det, olje bonden og hans hustru og alle de barna som er gamle nok til å ta imot tjenesten.

12.18. All den tjenesten som de trenger, skal han yte for tienden, uten nattevåking; for den skal han ha 2 alen vadmel.”¹⁰¹

Kapittel 12 i Btl handler om lovbestemte avgifter til presten, og viser loven både før og etter innføringen av tiende. Det er ikke noe skille mellom de to versjonene slik som i Gtl, men det står nevnt at det er gammel lov, og at den derfor var utdatert. Presten var pliktig til å stille opp, for å kunne få tienden, men nattevåkingen ble ikke inkludert.

Oppsummering:

Reglene om tiende kan fortelle oss mye om forholdene i de ulike bispedømmene. Både om kirkens styrke og selvstendighet i lovområdet, og i hvor stor grad de lente seg på kongemakten.. Bestemmelsene som omhandler hva som skjer når tienden uteblir, er kanskje den beste måten å undersøke dette forholdet på. Biskopen og kirkens stilling kan igjen belyse prestens forhold i samfunnet

Seip mener det eldste og opprinnelige trinn er bevart i Etl. Tredelingen bygger på at biskopen fikk den del som tilkom saksøkeren etter sedvane. På Opplandene og Viken skulle opprinnelig en tredel av bøtene og den utlegdes gods gå til saksøkeren, mens de andre to partene ble delt mellom kongen og bøndene. I Etl har bøtene i sin helhet gått over til biskopen.

I Btl er stillingen mindre gunstig for kirken og bøndene. Kongen fikk godset ved utlegd, som må ha blitt betraktet som et særlig regale fra kongemaktens side. Seip mener dette er et meget sjeldent eksempel på at Kirken har måttet oppgi en rett den har hatt både ifølge lov og sedvane.

Det neste stadium er i Gtl, der det deles likt mellom kongen og biskopen. Det lar seg ikke avgjøre om denne delingsmåten er eldre enn lovens Magnusutgave, ettersom tienden

---

¹⁰¹ Btl: 141, 143, 145

først forekommer på dette tidspunktet. Denne ordningen kan ha utviklet seg fra den opprinnelige tredelingen, der bøndenes rett har falt bort.

I Ftl går hele godset til erkebiskopen. Denne ordningen kan ikke være eldre enn erkesetet i Nidaros ifølge Seip.¹⁰² Uviklingsgangen gikk altså i denne retningen, fra den opprinnelige tredelingen.

Gtl gir inntrykk av at kirken hadde en sterk stilling. I inndragelsen av godset var den likestilt med kongemakten som også hadde en solid tilstedeværelse på vestlandet. Bøndene mistet retten til gods, som tyder på at de mistet innflytelse i løpet av 1100-tallet.

I Ftl hadde kirken en sterk stilling og de mest utbroderte reglene for innkreving av tiende. Kirken var nok også her avhengig av kongemakten for å drive inn gods etter tiendenekt, men den skaffet seg rettigheter til alt godset.

I Etl var bispesetet avhengig av de lokale bøndene for å kreve sin rett ettersom kongen hadde liten tilstedeværelse. Loven gir inntrykk av at biskopen hadde en sterkere kontroll over prestene, men det virker som at denne kontrollen ble svakere i periferien av lovområdet. Vi kan anta at både kongemakten og kirken hadde mindre kontroll i disse områdene, og at lokale lederskikkelser hadde mer innflytelse. Det kan ha vært vanskelig i enkelte områder å få håndhevet tiendesanksjoner ettersom det var lokale bønder som måtte kreve inn gods fra sine egne. Hamar var likevel preget av reformtankene ved opprettelsen, som førte til en skjerpet tiende.¹⁰³

Btl gir inntrykk av en kirke som sto svakere enn i de andre lovområdene. Det betyr ikke at den i realiteten var svakere enn i Hamar bispedømme, som var avhengig av Oslo bispedømme for å få nok kanniker. Det var blant annet ingen områder i Btl som ikke hadde innført tiende. Men loven var ikke like revidert og kongemakten stod sterkere. Loven kan derfor ha påvirket Oslo bispedømme i negativ retning ved at den fikk mindre inntekter. Sanksjoner som inndragelse av gods ser ut til å ha kun blitt brukt i forhold til hovedtiende, men det kan også bety at det ikke var nok problemer med årstienden til at kirken trengte strenge straffer og bruk av militærmakt.

Det kan virke som at referansen til hovedtiende i Btl snakker om en årlige tienden av alt fe. Vanligvis refererer hovedtienden til en engangsavgift. Kirken på Østlandet prøvde å holde fast på denne som en pliktytelse i tillegg til årstienden, så dette kan være grunnen til de strenge straffene.

---

¹⁰² Seip, 1942: 51,52

¹⁰³ Skre, 1984: 16

Før tienden ble innført hadde Kirken neppe interesse av hvilket kirkebygg og hvilken prest folk søkte. Tiende førte derimot til behov for en fast sogneinndeling. Sognekirker skulle fastlegge grenseområdet, og det var til disse tienden skulle betales til. Avgrensninger mellom sogn kan ha blitt fastlagt ved at prestene ble enige seg imellom. De måtte reise hjem til folk, og ble dermed enige slik at ikke reiserutene skulle bli for lange. Områder med stor kirketetthet førte faktisk til at noen kirker falt utenfor.¹⁰⁴

Folk kunne likevel velge hvor de ville betale tiende, dette var personrelatert og ikke geografisk relatert, selv om sistnevnte trolig hadde mye å si. Brendalsmo hevder at fylkeskirkene hadde større inntektsgrunnlag enn andre kirker på 1200-tallet.¹⁰⁵ Vi kan anta at dette også gjaldt for 1100-tallet. Folk søkte gjerne til fylkeskirkene ettersom de i større grad var garantert at prestene var tilgjengelige og kompetente nok til å tilby de nødvendige tjenester.

---

¹⁰⁴ Skre, 1984: 15, 19

¹⁰⁵ Brendalsmo, 2006: 175

Kapittel 6: Om prestens rolle i forholdet til døden,

Dette kapittelet skal handle om prestens rolle i forhold til død og begravelse. Jeg skal først gå igjennom presten rolle når folk var syke eller lå for døden, og hvilke plikter og hvilken funksjon presten da hadde. Deretter skal jeg ta for meg hvordan presten behandlet de døde og hvilken betydning han hadde for menighetens reise til livet etter døden og undersøke om presten ble forstått som et bindeledd mellom lekfolk og frelsen. Til slutt vil jeg gå mer inn på kirkegårdens status og funksjon, og prestens rolle som kirkegårdens vokter og forvalter.

Gjennom praksisen med at presten leste messer for de døde, styrket kirken tanken om et ættefellesskap ut over døden. Dette var en mentalitet som hadde overlevd religionsskiftet. Presten imøtekom et behov som var dypt forankret i folk. Det var spenninger mellom kirkens ønsker og folkelige forestillinger knyttet til døden. Kirken forsøkte å definere og diktere hva folk skulle tro gjennom prestene, men dette var ikke fullt ut vellykket.¹⁰⁶

Gulatinget

”Um nokon vert sjuk og han vil senda bod etter presten, då skal han senda etter den presten som han kjøper messor hjå; og vil han lata seg gjeva den siste oljen, skal presten fara til han og olja han [*Olav*: og ha to øyrar i oljekjøp. *Begge*: Men um han har so brå sott og han kann nå i ein annan prest fyrr, då skal den presten fara til han og olja han *Magnus*: utan vederlag. Fer han ikkje, er han saka 3 merker, um ikkje forfall som gjeld han sjølv eller soknefolki hans, er til hinder, og vitne veit det. Han skal olja kvar mann som ytte si tiend til han, når mannen sa, medan han kunne mæla, at han vilde ha olje.”¹⁰⁷

Her står det at lekmannen skulle sende bud etter den presten han kjøpte messer av, dette endret seg ikke i Magnusteksten. Selv om sogneinndelingen ble fastere etter tienden, så viser dette at kirken til en viss grad forsøkte å knytte lekfolket til en bestemt prest. I Olavsteksten skulle presten ha betalt for oljingen, men etter at tienden ble innført skulle dette gjøres vederlagsfritt. Tienden sørget for at oljingen og lignende tjenester ble tilgjengelig for alle, og dette var trolig viktig for å konsolidere kirkens posisjon i samfunnet. Ved å være tilgjengelig for alle ville ritualene også i større grad bli obligatorisk for alle. De viktigste sakramentene ble tilgjengelig for alle gjennom tienden, men man var fortsatt knyttet til en spesiell prest, som var den man kjøpte messer fra, det vil si presten ved den kirken man betalte tiende til.

Det står her at lekfolk kunne søke den nærmeste presten dersom de var alvorlig syke og var redde for å dø uten å ha fått den siste oljen. Dette viser hvor viktig den siste olje var som en del av frelsen. Kirken hadde jobbet for å innprente dette i folks mentalitet, og de måtte forsikre seg om at presten fulgte opp behovet. Presten skulle ikke få vederlag for dette i

---

¹⁰⁶ Schumacher, 2005: 116, 132

¹⁰⁷ Gtl: 36,37

Magnusteksten, uavhengig om han mottok tiende fra den han hjalp eller ikke. Dersom han nektet uten grunn så ville han få bot.

Presten fikk dermed en slags tjenerrolle der han måtte stille til disposisjon til enhver tid. Han administrerte den siste oljen, men han kunne ikke holde den tilbake og på den måten bruke den som et maktmiddel. En prest som ikke var den faste presten hadde likevel mulighet til å ikke stille opp dersom han hadde gyldig forfall, og vitner som kunne bevise det. Hensynet til egne soknebarn kom først og viser hvordan prestene ble mer knyttet til en egen menighet.

”Begge: Når nokon er avliden og arvingen fer etter presten og bed han koma og syngja liksom yver den avlidne, då skal presten fara og syngja yver liket *Olav:* og for det skal han ha halvannen øyre, det kaller folk liksomkjøp.

Begge: No um liket kjem til kyrkje, då skal presten gå imot det og syngja yver liket etter det ritual som høyrer til, setja liket i gravi *Olav:* og med det tena legkjøp.

Begge: Men um presten ikke vil gjera denne tenesta, då skal arvingen etter den avlidne taka *Magnus:* tiendi <*Olav:* legkjøpet> og kjøpa messesong med for sjeli hans.

Um presten ikkje er heime, skal det likevel setja liket ned; når presten kjem heim, skal dei støyra hol ned til kista og slå vigjevatt i det, og han skal syngja liksom yver gravi.

Det må ingen prest gjera utan i naudhøve, å fara i prestegjeldet åt ein annan prest etter pengevinning.

Um nokon vert sannskyldig i slikt, skal han greida attende til den presten som har prestegjeldet, og bøta 12 øyrar for det til biskopen.”¹⁰⁸

Presten kunne bli hentet for å synge over liket når noen akkurat hadde dødd. Han måtte derfor komme hjem til folk og synge liksang. I Magnusteksten måtte han gjøre dette uten vederlag. Dette kan ha vært valgfritt fra arvingens side, men lovens formuleringer tyder på at det var sedvane at presten ble tilkalt. I den sammenhengen er det interessant å spørre om denne loven, som skulle sikre prestens bidrag, var kommet fra et ønske fra bøndenes side, eller om det var kirken selv som ønsket å forsikre seg om at presten dro hjem til folk. Det virker ikke som det var et stort problem å få presten til å komme, ettersom det ikke var satt noen bøter som straffet presten om han unnlot å komme. Sannsynligvis var denne ordningen ønsket av både kirken og bøndene. For presten lønte det seg i den tidlige perioden ettersom han fikk liksangkjøp. Men når tienden var innført var sannsynligvis denne skikken så vanlig at det ikke ble noe problem, selv om presten ikke fikk noen direkte inntekter fra det lengre. Det var blitt en del av prestens rolle og hverdag.

I omtalen av ritualene rundt gravferd er det bestemmelser som peker i retning av at man ville kristne eksisterende hedenske ritualer. Prestens forpliktelser til å være tilstede og ”synge over liket etter det ritual som hører til” tyder på at her har kirkens ritualer for gravferd funnet en plass innenfor rammen av allerede eksisterende sedvaner og riter.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Gtl: 37, 38

¹⁰⁹ Schumacher, 2005: side 81

Selv om det ikke fantes noen bøter for presten dersom han nektet å reise for å synge over liket, så var det konsekvenser om han nektet å gjøre dette når de kom med liket til kirken. I Olavsteksten blir legkaupet holdt tilbake og i Magnusteksten blir tienden holdt tilbake. Dette var alvorlig og sørget for at presten måtte gjøre jobben sin, men det kan også vise til at prestens licksang hadde samme status og funksjon som messesanger. Prestens sang var ikke en formalitet, men ble ansett som en nødvendighet når noen hadde dødd.

Det står til slutt at ingen prest skulle fare til annet prestegjeld for å få pengevinning. Denne har blitt beholdt etter innføringen av tiende. Da skulle de fleste prestetjenester være gratis, men det ser ut til at denne ble beholdt likevel. Denne loven kan ha vært der for å forhindre at prester tok betalt for sine tjenester. Hovedsakelig var den der for å knytte prester til bestemte prestegjeld og forhindre omvandrende prester. Det var noen tjenester som kostet penger også etter tiende. Prestene svarte for biskopen og bøter gikk til biskopen, men de måtte også gi tilbake de inntektene de hadde tilegnet seg til den presten som hadde dette området.

Lovtekstene om gravølet kan også fortelle oss mye både om prestens posisjon i samfunnet og om hvordan det førkristne tankesettet ble overført til en kristen kontekst. I Gtl, kapittel 23, står det følgende om gravøl:

”Alltid når folk døyr og arvingen vil gjere gravøl etter dei, anten han vil gjera det på sjuandedagen (sjaund), på trettiandedagen eller endå seinare, kallar folk det arveøl. Um folk gjer gravøl og kallar det sjeleøl, då skal dei beda inn den presten som dei kjøper messor hjå, dei skal beda han sjølv tridje i det minste. Men presten skal fara, um han ikkje har forfall, til arveøl eller sjeleøl. Um han ikkje vil fara, skal han tarna (missa) tiendi si <Olav: reida>, so mykje som han skulde ha for 12 månader or den manngjerdi som gravølet var i. Denne *Magnus*: tiendi <Olav: reida> skal hin taka som er arvingen til den gravølet vart gjort etter, og nytta til sjelebot for han.

Begge: Um det er meir enn eitt gravøl, skal presten fyrst fara til det som han fyrst er beden til og vera der den fyrste natti. Morgonen etter [skal han fara] til det neste. *Begge*: Um det er tri gravøl og han kann fara att og fram til dei på ein dag, skal han signa alle desse øli. Men um han ikkje kann, skal han fara til det andre gravølet og drikka der medan ølet varer.”¹¹⁰

Gravøl er her synonymt med arveøl. Det er interessant å merke seg at presten måtte inviteres av verten dersom han kaller det sjeleøl, mens det står videre at presten er pliktig til å møte opp til både arveøl og sjeleøl uansett. Det virker merkelig at presten ikke skulle inviteres til arveøl, men at han likevel var nødt til å dukke opp. Vi kan anta at han visste om arveøl som skulle holdes i hans område. Kanskje bestemmelsen om at presten måtte inviteres til sjeleøl hadde til hensikt å forsikre om at presten ble invitert tidlig til sjeleølet eller at en invitasjon hadde forrang. Dersom han dermed kom opp i en situasjon der måtte dra til flere gravøl samtidig, så ville han først dra til det han var først bedt i. Dette ville da være sjeleølet som også fra kirkens side naturlig nok ville hatt forrang.

---

¹¹⁰ Gtl: 38

Det står også at presten skulle signe ølet og selv drikke. På samme måte som i førkristen tid var øldrikkingen i kristen tid en hellig plikt, og den som unngikk å drikke kunne bli straffet. Skålene ble nå tilegnet Kristus og Maria, og også Olav den hellige.¹¹¹ I stedet for å knyttes til Odin ble alkoholen satt i en kristen kontekst, selv om selve ritualet forble det samme. Forskjellen var at det var presten nå som måtte signe ølet, en verdslig høvding hadde ikke religiøst grunnlag til å utføre dette som i førkristen tid. I en slik sammenheng kan vi anta at prestens nærvær var viktig for å gi arveølet både religiøst og juridisk legitimitet, ettersom ølet også var et juridisk symbol.

Det var viktig med et godt ettermæle for den avdøde, dette var også i arvingens interesse. Helvete var en reell del av samfunnsmentaliteten og måtte unngås. Derfor ønsket man å sikre sin sjel etter sin død, og det var viktig for familien at den avdøde unngikk helvete. I loven står det at verten for arveølet skulle ta prestens inntekter og bruke dem på sjelebot dersom presten unngikk å møte opp. Vi kan gå ut ifra at folk hadde en tro på at sjelebot hadde en positiv effekt for den avdøde. Med dette som utgangspunkt må vi derfor konkludere med at prestens nærvær også var ment å ha en tilsvarende positiv effekt. Hvis ikke ville det vært ønskelig for verten at presten *ikke* kom, slik at tienden heller kunne brukes på sjelebot! Det er usannsynlig at loven kan tolkes i den retningen, men dette betyr til gjengjeld at presten hadde en svært viktig funksjon på arveølet ettersom hans nærvær kan sies å være like godt eller bedre enn at verten skulle brukt et helt års tiende på sjelebot.

Kirkegården.

Jeg skal nå ta for meg kirkegården. Selv om disse lovene ikke tar for seg prestens rolle i stor grad, så forteller de noe om hvordan kirkegården skulle administreres. Da kan de også gi et innblikk i hvordan presten forvaltet kirkegården, og om denne rollen kunne påvirke hans status i samfunnet.

”Det er no dinæst at kvart menneske som døyr, skal me føra til kyrkja og grava i heilag jord, so nær som udådsmenn, drottensvikarar og mordvargar, trygdbrytarar og tjuvar og dei som sjølve tek livet sitt. Dei menn som eg no talde opp, skal gravast i flodmålet, der som sjøen og grøntorva møtest. Lik skal ikkje stå inne yver fem dagar utan i naudhøve. Um det står lenger, då skal bøtast 3 øyrrar for det til biskopen, og liket skal først til kyrkje.”¹¹²

Bestemmelsene i Gtl er trolig de eldste på dette punktet ifølge Nedkvitne. Udådsmenn betydde her det samme som fredløse. De som er listet opp i denne loven, hadde alle begått forbrytelser så alvorlige at de ved dom ble satt utenfor det verdslige samfunnet. Nedkvitne

---

¹¹¹ Rydving, 1996: 159

¹¹² Gtl: 36

konkluderer dermed at det i praksis ble de verdslige domsmyndighetene som utelukket mennesker fra fellesskapet på kirkegården, og ikke kirken.¹¹³

Det kunne også være et problem at noen utelukket seg selv fra kirkegården: ”*Um nokon grev lik ned i haugar eller røysar, skal han grava det upp og bøta 3 øyrar for det til biskopen og føra liket til kyrkja og grava det i heilag jord.*”¹¹⁴ Denne loven skulle hindre at folk begravde lik i hauger på gården, eller noen andre steder enn kirkegården. Den stammer trolig fra den tidligste kristningstiden, der det var et problem at folk ønsket å begrave familiemedlemmer sammen med forfedrene i haugen. Det står ikke noe om hvem som skulle undersøke dette, men slike hendelser ville trolig blitt oppdaget i bygda og så kommet biskopen for øre.

”No er det 4 dagar då det ikkje skal opnast jord og ikkje setjast ned lik. Den fyrste er Skirtorsdag etter non, den andre heile Langfredag, den tridje Påskaftan til non, den fjerde heile Påskedag. Um nokon set ned [lik] då, skal det bøtast 3 øyrar til biskopen.”¹¹⁵

Det må ha vært presten som hadde overoppsyn med slike brudd, kirkegården og kirkebygget var knyttet til ham. Selv om boten gikk til biskopen så må presten ha fått status som kirkegårdens vokter og administrator gjennom denne loven.

”Um folk slæst i kyrkje eller på kyrkjegard, som er vigd, då er dei ubotamenn; og biskopen skal ha 3 merker for det, og det som trengst til kyrkjegarden, men kongen resten; men er det ikkje meir i buet, skal kongen og biskopen skifta likt millom seg, um dei då ikkje vil gjera meir miskunn mot han.”¹¹⁶

Dette viser at kirkegården og kirkebygget var hellig. Dette kan ha styrket bildet av presten som en hellig mann, og gitt ham mer status i rollen som kirkegårdens vokter. Men denne loven representerer i utgangspunktet kun et ønske fra kirkens side, og i praksis er det ikke sikkert at menn som sloss på kirkegården ble straffet. Men loven åpner for at menn kunne miste alt de eide om ikke kirken eller kongen viste miskunn. Kirken klarte å få dette lovfestet dette på tinget, som viser at dette var viktig også for lekfolk.

Frostatinget

I Ftl kunne erkebiskopen påvirke lovene mer enn i de andre kristenrettene. Ga dette presten mer makt og innflytelse i forhold til gravritualer og død, eller var han i større grad påvirket av lover og regler som skulle forsikre seg om at han gjorde sin embetsplikt?

---

¹¹³ Nedkvitne, 2003: 96,97

¹¹⁴ Gtl: 36

¹¹⁵ Gtl: 29

¹¹⁶ Gtl: 49

”14. Fylkespresten eller ein annan i hans stad skal vera heime og gjera embete for dei menn som treng det. Men om han fer ifrå utan naudsyn, og det kjem nokon med ein død nærskylding, eller han har anna naudsyn føre og ikkje finn presten heime, då har presten spilt embetet sitt i settungen eller åttungen som mannen er frå, i tolv månader.”¹¹⁷

Her står det at fylkespresten til enhver tid skulle være hjemme, eller ha en representant tilstede i kirken som kunne gjøre embete. Dette kan henviser til en diakon eller lignende som hadde høy nok vigselgrad til at han kunne utføre de viktigste hasteritualene. Straffen for at presten ikke var tilgjengelig var høy. Han hadde spilt embetet sitt i 12 måneder, som må bety at presten mistet inntekten sin i det området i et år. Det som er spesielt er at presten mistet inntekten fra hele området mannen var fra, og ikke bare fra den berørte familien. Presten hadde et ansvar overfor hele kollektivet, og ikke enkeltpersonene det bestod av.

Det at kirken gikk med på at presten mistet sin inntekt viser også hvor nødvendig det var for kirken å stadfeste viktigheten til ritualer knyttet til død. Disse ritualene hadde fått en så viktig plass i folks mentalitet at loven måtte legge til rette for at en prest var tilgjengelig til enhver tid. Dette kan ha kommet som et resultat av at lekfolk har stilt krav til kirken i bytte mot tienden. Men drivkraften bak disse lovene kan også ha vært Kirken selv, som var avhengig av tienden. Fylkesprestene var trolig sterkere knyttet opp til biskopene, som hadde mye å tjene på at folk søkte til fylkeskirkene.

Dette ga kanskje ikke fylkespresten personlig makt ettersom han ikke kunne velge hvem som skulle få hans hjelp, men som et viktig bindeledd mellom denne verden og den neste må hans status ha blitt påvirket av den viktige rollen presteembete hadde i samfunnet.

Denne loven dermed viser også at det var stor forskjell mellom prester knyttet til ulike kirker. I Ftl er det to typer prester som nevnes: fylkesprest og høgendeprest. Begge hadde sogn og tienderett, og begge typene administrerte kirkegårder.¹¹⁸ De prestene som var knyttet til de større fylkeskirkene hadde større inntekter og innflytelse enn prester knyttet til de mindre kirkene. Det var store skiller mellom prester på kunnskap, dette skapte et hierarki innenfor prestande også, som kommer til syne i loven som omhandler den siste olje:

”17. Om ein mann treng den siste olje og fylkespresten ikkje kan komma, då skal den som stend for kyrkjesokna, olja med hjelp av ein prestelærling, om det ikkje på noko vis er anna støtte å få til det, og då heller einsaman enn at hin skal missa den siste olja. Og om han på sotteseng lovar hovudtiend til presten i høgendeskyrkja, og han er i lag med fylkespresten ved oljinga, då skal han ha ein tredel av presteluten og fylkespresten to tredelar. Men om fylkespresten ikkje er til stades og han oljar honom aleine, då skal kvar av dei ha helvta. Den føresetnaden høver om heile presteluten ligg til fylkespresten, elles skal det greiast ut etter tilhøva. I anna fall skal heile olja vera kostnadslaus.”¹¹⁹

---

¹¹⁷ Ftl: 23

¹¹⁸ Brendalsmo, 2006: 168

¹¹⁹ Ftl: 24

Fylkespresten må da ha vært den viktigste presten i et område og den som helst skulle utføre den siste olje. Det er uvisst hva som menes med ”den som stand for kyrkjesokna”. Den skulle olje ved hjelp av en prestelærling, eller alene dersom det er alternativet til at den døende skulle miste den siste olje. Sannsynligvis var det snakk om den lokale høgendepresten ettersom loven senere tar for seg hva som skjedde dersom både den lokale presten og fylkespresten var til stede.

Standulikheten mellom ulike prester kommer frem når loven tar for seg hvem som skal få inntektene av hovedtienden. Denne ble betalt en gang i livet, og i Ftl var dette vanlig på dødsleiet, og dette førte til en kamp om inntekten mellom de ulike prestene og kirkene de hørte til.¹²⁰ Selv om hovedtienden ble lovet til høgendekirken fikk presten bare en tredel dersom fylkespresten også var til stede. Og selv om fylkespresten ikke var der og presten i høgendekirken måtte olje alene, så skulle fylkespresten likevel ha halvparten. Dette må ha bidratt til å fjerne mye av inntektsgrunnlaget i de små kirkene. Områder med stor kirketetthet førte til at noen kirker falt utenfor hele tiendeordningen.¹²¹ At loven favoriserte inntektsgrunnlaget til hovedkirkene kan ha vært et ledd i å få bedre kontroll over kirkene. Hovedkirkene var kirker grunnlagt i tilknytning til kongsgårder og krongods, mens høgendekirker var grunnlagt etter avtale med stormenn.¹²² De høgendekirkene som fikk beholde inntektsgrunnlaget var de som oppfylte en rolle som kirke der ingen andre kirker fantes. Disse fikk beholde hovedtienden i sin helhet, og måtte ikke dele med en fylkeskirke.

Denne lovbestemmelsen blir derfor viktig i denne avhandlingen, fordi den viser hvordan prestestanden ikke kan tolkes om en homogen stand. Det var stor forskjell på ulike presters forhold til biskopen og kirkeorganisasjonen, altså deres relasjoner oppover. Dette må også ha fått utslag i deres relasjoner med lokalbefolkningen. Det var knyttet mer status til hovedprestene som hadde en viktigere rolle, men det fantes også høgendeprester som hadde støtte lokalt. En slik støtte kan ha hatt sammenheng med lekfolkets relasjoner til storfamilien som høgendekirken var knyttet til. Med bakgrunn i denne relasjonen, kunne presten ha et sterkere bånd til kirkeeieren fremfor biskopen.

---

¹²⁰ Brendalsmo 2006: 177

¹²¹ Skre, 1984: 15

¹²² Brendalsmo 2006: 152

Kirkegården

Ftl har ikke ramset opp lister over hvem som ikke skulle ligge på kirkegården slik som det er gjort i Gtl. Men i kapittel 15 med tittelen ”Om grav og likferd” tar den for seg dette temaet og det kommer frem at det fantes restriksjoner på hvem som kunne ligge på kirkegården.

”15. Kvar kristen mann skal gravleggjast ved kyrkja, og liket skal vera ført til kyrkjjes innan fem netter om ikkje lovleg forfall hindrar det, om han ikkje har vorde seg sjølv til bane med eigen vilje, eller har vore skild frå kristendomen medan han var i live. Men om det er vådeverk, då kan han gravleggjast ved kyrkja. Om liket ikkje vert gravlagt ved kyrkja slik det er sagt, skal det bøtast seks øyrar til biskopen og liket likevel førast til kyrkje. Om ein mann skal flytta ein død frå seg og han ikkje har nok folk heime, då skal han taka så mange frå dei næraste grannane sine at han vert med fem mann, og gjeva dei alle ferdamat. Og han skal ha med alle hjelpeføre mannfolk han har heime, før han krev andre i tillegg. Men den som vert tilstemnd, skal bøta tre øyrar om han var tilsagt og ikkje møter. Men om han nektar å retta seg etter kravet, då skal einseid gjelda om ikkje den andre parten har vitne i tillegg. [...]”¹²³

Denne loven tar for seg regelen om at liket skulle vært ført til kirke innen fem netter. Dette kan tyde på at kirken fremdeles hadde problemer med at folk ønsket å ha liket hjemme for å forberede gravskikker som stammet fra hedensk tid, men sannsynligvis hadde det ingen hensikt å ta denne formuleringen vekk fra loven, og at den derfor ble videreført automatisk slik det ofte var vanlig i lover.

Denne loven har satt opp hvordan man skulle føre lik til kirke, og hvem som hadde hvilke plikter i denne sammenhengen. Ftl har den mest utførlige lovbestemmelsen på dette området. Dette betyr ikke nødvendigvis at de hadde størst problemer på dette området, men at kirken i større grad kunne legge til rette for at dette skulle skje uten unntak.

De som var utelukket fra kirkegården ifølge denne loven var de som hadde tatt selvmord, eller de som hadde blitt skilt fra kristendommen mens de fortsatt levde. Sistnevnte refererer da til de som var utsatt for ekskommunikasjon fra kirken. Dermed kunne alle kristne begraves på kirkegården, men unntak av de ekskommuniserte, og dette var det kirkens menn som kontrollerte.¹²⁴

I den eldste kristne tiden hadde det vært tingmennene som kunne dømme forbrytere til å stå utenfor det kollektive fellesskapet, og dermed også fellesskapet på kirkegården, slik vi så det i Gtl. Men i Ftl hadde kirkelig ekskommunikasjon blitt kriteriet for utelukkelse fra kirkegården. Her spores en gradvis utvikling der lederskapet for og kontrollen med det kollektivet som skulle sikre et godt liv etter døden, ble forflyttet bort fra verdslige høvdinger og over til kirken.¹²⁵

---

¹²³ Ftl: 23

¹²⁴ Nedkvitne, 2003: 97

¹²⁵ Nedkvitne, 2003: 98

Det finnes tegn på at en prest kunne nekte gravlegging på sin kirkegård. Dette omhandles i kapittel 16 ”om funne lik og legdekallar”. Dette kapitelet viser også hvordan fylkeskirkene hadde et annet ansvar enn høgendekirker og gir også et innblikk i hierarkiet mellom hovedkirker og høgendekirker:

”16.Eit funne lik og lik av husgangsmenn skal først til den næraste kyrkje som har gravplass. Men om presten eller tilsynsmannen for kyrkja nektar kyrkjegardsplass, skal han som kjem med liket, skyta saka til orskurd med to vitne og overgjeva ansvaret til den som nektar kyrkjegardsplass, og han er sidan ikkje skuldig til å svara for den saka om vitna duger. Men den som nektar, skal flytta liket til fylkeskyrkja dersom dei ikkje vil ha det der dei var, elles har han slikt ansvar som den som fyrst for med det.¹²⁶”

Det første man kan bite seg merke i her er at det står at presten eller tilsynsmannen for kirken kunne nekte kirkegårds plass. Det er usikkert om tilsynsmannen kunne overstyre prestens ønsker, men det kan virke slik. Dermed var det ikke presten som hadde overherredømme for sin egen kirkegård. Dette kan ha vært tilfelle i de mindre kirkene som var nært knyttet til den familien som hadde bygget kirken.

Nekting av gravplass kan ha hatt ulike grunner og motiver. Men loven er tydelig på at den som nekter gravplass ikke kan gjøre det for å frasi seg ansvaret. Dersom den som kom med liket var mektig nok, det vil si at han kunne fremsi troverdige vitner, så måtte den som nektet gravplass selv sørge for å føre liket til fylkeskirken slik at det kunne gravlegges der. Dermed kommer det frem at fylkeskirken ikke kunne nekte noen å gravlegges. Fylkeskirkene hadde dermed et større ansvar enn de mindre kirkene som kanskje reserverte gravplassen til enkeltpersoner knyttet til kirken. Fylkeskirkene hadde derimot en mer generell rolle der den sto til disposisjon for hele samfunnet.

Presten ser dermed ut til å ha hatt fullmakt til å nekte gravplass, som ville gitt ham en viss autoritet i lokalsamfunnet. Likevel så var han tilsynelatende underordnet tilsynsmannen for kirken. Presten måtte også få liket til en annen kirke, så denne autoriteten var begrenset og var ikke noe presten kunne bruke som maktmiddel.

Også i Ftl var kirkegården og kirken et sted som skulle være fritt for vold. Kapitelet som omhandler dette heter ”om kirkegrid” og viser til kirkebyggets rolle som et tilfluktsted også for de verdslige. Denne loven er betydelig mye mer utførlig enn i de andre kristenrettene, og skiller også mellom de ulike typer kirker.

”Om ein mann slår ein annan med fiendsleg hand, anten han sårar eller slår til døds i Kristkyrkja eller i Mariekyrkja eller på kyrkjegården der, då har den som gjer drap, spilt gods og rettstrygd, land og lausøyre. Og det godset eig den heilage kong Olav ein halvdel av og den jordiske kongen ein halvdel. [...] Men om ein mann valdar same verk med fiendsleg hand i ei fylkeskyrkje eller i kyrkjegården der, då skal han bøta femten merker, helvta til kyrkja og helvta til biskopen, og ikkje komma attende i landet,

---

¹²⁶ Ftl: 24

før det er bøtt til kyrkja. Og om slikt er gjort med fiendslig hand i ei høgendeskyrkje eller høgendekyrkjegard, då skal det bõtast halvt åttande mark i brent sølv, helvta til kyrkja og helvta til biskopen, og ein skal ikkje komma attende i landet før det er bøtt til kyrkja, så òg i alle høve der som kyrkjefreden vert broten. Og kyrkjevigsla vert likevel øydelagd om det vert slege med fiendsleg hand endå om blod ikkje kjem ut. Men blod utan hat spiller ikkje vigsla. Og godset til den som byrja striden, skal ganga til kyrkjevigsling før det fell til kongsgården eller til biskopen.[...]"¹²⁷

Det ble slått mye hardere ned på brudd der disse nevnte kirkene var involvert. Vi kan regne med at delen som går til den hellige kong Olav i realiteten går til kirken. I tillegg så skal den andre halvdel av godset gå til kongemakten. Vi ser også at fylkeskirkene var rangert høyere, og kamp på disse kirkene var mer alvorlig. Men her fikk ikke kongemakten en del av boten, halvparten gikk til kirkebygget. Man måtte reise fra landet kun til man hadde klart å betale boten. Denne loven skiller også mellom slag med fiendtlig hand, og blodutgytelse uten hat, det vil si et uhell. Det var altså ikke blodet i seg selv som var problemet. Krenkelsen kom når man med vilje forsøkte å skade noen andre.

De som startet krigshandlingene på kirkens område ble utestengt fra kirkegården om de ble drept selv. *"Men om dei vert gravlagde etter påtrykk frå tilsynsmennene, då skal kyrkja standa uten teneste til dess at soknemennene har flytt dei bort."*¹²⁸ Det ser altså ut til at kirken og regelrett gikk ut i streik dersom presten ble presset til å godta gravleggingen av gjerningsmennene. Kirken og presten var ikke automatisk underlagt sognemenigheten, og presten hadde her et maktmiddel til å hevde sin rett

Eidsivatinget

"47.1. Men hvis en mann ligger syk i bygda, og han vil at presten skal lese over ham, da skal han sende hest etter ham, eller skip, hvis det trengs.

47.2. Da har presten plikt til å fare til ham, og lese tre tekster over ham, uten betaling.

47.3. Men hvis han vil la lese flere, da skal det betales en menning for hver tekst, slike som det går tretti av på en øyre. Når det er lest ni tekster, da skal han gjøre avtale med presten om han vil la flere bli lest.

47.4. Men om han vil ha nattverden, eller skrifte, da skal han sende hest etter presten. Da skal han fare enten det er dag eller natt.

47.5. Men hvis han vil la seg olje, da skal han (presten) gjøre det slik: ha med seg en prest eller en diakon, og for det skal han ha 2 øyrer, tolvalenøyrer.

47.6. Nå hvis han dør av det (sykdommen), da skal det sendes bud til hovedpresten, det skal sendes hest i mot ham hvis han ikke har noen. Sin egen skal han ha hvis han eier en selv, og binde den på stallen som bondens hest står i, og gi den høy, det som best er på gården, men i tjør hvis det er sommers dag.

47.7. Men hvis det er nødvendig å fare flere steder, da skal han fare til tre og sitte der om natta som han kom sist, synge der over liket og følge det til graven om morgenen, ta imot alle likene der, og synge da sjelemesse for alles sjeler, og vigsle graven og synge over likene deres. Da har han rett til legkaup av alle."¹²⁹

I likhet med de andre lovene, står det at presten måtte fare dersom han blir tilkalt. Men i motsetning til Gtl og Ftl står det her at presten kunne få tilsendt hest eller skip om det var

---

¹²⁷ Ftl: 20, 21

¹²⁸ Ftl: 21, 22

¹²⁹ Etl: 51, 53

nødvendig. Dette kan bety at avstandene til en prest var høyere enn i de andre lovområdene. Det kan også forstås som et tegn på status, at tilkallelsen til presten ikke ble som en tjener som tilkalles, men at han hadde krav på ære. En hest eller et skip var et statussymbol som presten kunne høste ære av. Dersom det var snakk om nattverd eller skrifte skulle presten fare selv om det så var midt på natten. Dette viser hvor viktig nattverd og skrifte var både for kirken, men også for lekfolk. Disse ritualene hadde stor betydning for frelsen i folks mentalitet. I Etl skulle presten ha hjelp av en prest eller diakon når han skulle olje noen. Dette har likhetstrekk med Ftl, der høgendepresten skulle ha hjelp av en prestelærling (trolig diakon) under oljingen.

Dersom noen døde, skulle det sendes bud etter hovedpresten. Det virker som at denne hadde høyere status enn en vanlig prest. Det kan også ha sammenheng med at hovedprestene var knyttet til hovedkirkene, der de fleste ble gravlagt. Dermed fikk hovedpresten også en større funksjon i forhold til begravelse. Dersom hovedpresten kom på sin egen hest skulle denne få det beste høyet på gården. At dette er lovfestet tilsier at presten hadde høy status. Det er lite trolig at denne loven måtte presses igjennom av kirken på bakgrunn av at presten hadde lav status og måtte sikres godt høy. Denne loven ble fastsatt av tingmennene og må ha vært i samsvar med deres oppfatning. Presten skulle synge over likene og følge dem til graven. Dette må ha vært oppfattet som viktig i forhold til frelsen. Det har vært store krav til presten ettersom han måtte fare til minst tre steder om det var nødvendig, men dette viser også hvor viktig prestens nærvær var.

”48.8. Pant skal en legge hos presten, dobbelt så mye som legkaupet, og ha løst det ut før sjuande dagen, eller så er det forbrutt, og presten skal ha det han har krav på i alle tilfeller.

48.10. Men hvis det kommer bud til presten, at han skal fare dit hvor et lik ligger inne, og han ikke vil fare, og han ingen forfallsgrunner har, da får han ikke det legkaupet han skulle ha der. Da kan den presten ta det, som gjør arbeidet.

48.11. Det er forfall, hvis han ligger syk, eller såret, og da skal han ha halvparten, men den andre halvparten den som gjør arbeidet.

48.12. Men hvis en mann farer fra bygda, eller fra tredingen sin, og før i en annen treding, da skal den ha legkaupet som synger over liket hans og vigsler graven. Men den skal ha halvparten som vigsler maten og ølet hans, der som han hørte hjemme”¹³⁰

Presten skulle ha legkaup for de som skulle begraves. Dette ga inntekt til de større kirkene som hadde gravplass. Dersom presten hadde gyldig forfall kunne en annen prest gjøre arbeidet, men inntektene ble delt. Dette kan tyde på at legkaupet gav nok inntekt til at det var verdt arbeidet. Det viser også at noen prester hadde førsterett på arbeidet, og dette var trolig de største kirkene som hadde gravplass.

Dersom en mann døde og ble begravd et annet sted enn der han kom fra, skulle legkaupet deles mellom den som forrettet begravelsen, og den som vigslet maten og ølet der

---

¹³⁰ Etl: 53,55

han hørte hjemme. Dette henviser til arveølet eller sjeleølet som ble holdt av familien til den avdøde. Legkaupet var dermed også en betaling for den jobben presten gjorde i forbindelse med gravølet, eller arveølet.

”49.1. Nå skal presten innbys, og kona hans, til arveølet, og en mann med dem. Han (presten) skal sitte i høysetet, og kona hans hos ham.

49.2. Men hvis det er tre arveøl samtidig i sognet hans, da skal han komme til alle tre stedene, og vigsle mat og øl, og være ved det ølet som han helst vil, hvis det ikke er så lang i mellom, eller forfall gjør at han ikke kan komme alle stedene.”¹³¹

Her står det at presten og hans kone skulle inviteres, den tredje var trolig diakonen. I denne loven er det tydelig at presten hadde en positiv sosial status. Han skulle ha en prominent rolle i arveølet og sitte på en god plass. Presten skulle også vie både mat og drikke. Prestens vielse av hele måltidet kan ha sammenheng med at Kirken ville distansere seg mer fra alkoholdrikk i religiøs sammenheng. De ville minske ølets religiøse betydning. Overgangen til kristendommen på 1000 og 1100 tallet gjorde det nødvendig å inkorporere eksisterende ritual inn i en kristen kontekst, men nå var det prestens vielse av drikken som gjorde den hellig.¹³²

Det var viktig at presten skulle komme sammen med kona si. Dette viser at prestens nærvær ikke utelukkende kan knyttes til hans rolle som en tjenestemann som skulle signe mat og drikke. Siden han skulle sitte på en prominent plass og ha med seg kona si, så viser det at presten i stor grad hadde satt høvdingens rolle i en kristen kontekst. I middelalderen var det ikke noe skille mellom presten som embetsmann og som privatperson. En prest var bestandig en prest og hadde ikke en rolle som var knyttet til arbeidstider. Prestens rolle i arvegildet viser at han hadde en prominent rolle han høstet ære fra. Han ble ikke redusert til en kirkelig utenforstående representant som kun skulle overvåke festen.

Kirkegården

”50.11. De skal alle gravlegges på kirkegården som er skikkelige mennesker, og alle de som ikke er ubotemenn.

50.12. Den mannen som sårer seg selv, og angrer sitt verk, og det blir stadfestet ved vitnesbyrd, og han går til skrifte, da kan han gravlegges på kirkegården hvis han dør av det såret.

50.13. Men hvis han sårer seg selv mens han er ved sans og samling, og han ikke angrer, da kan han ikke gravlegges på kirkegården, og heller ikke gridnidinger, folk som bryter forlik, drottensvikere, mordere, mordbrennere, en dømt tyv, leiemordere, åpenbare ransmenn og bannsatte menn, og de som dør mens de er utestengt fra kirken, og de som dreper seg selv. Så og de som forkynner eller fremmer vranglære for folk, så og åpenbare ågerkarer, og de menn eller barn, som ikke når å bli døpt før de dør.

50.14. Men disse menn skal gravlegges i flomålet, for de er alle ubotemenn, og kan ikke gravlegges på kirkegård.

50.15. Men hvis en slik blir gravlagt, da er liket misgravd, og skal graves opp igjen og føres ut av kirkegården, og det skal bøtes 3 merker, og det skal biskopen ha.”¹³³

---

¹³¹ Etl: 55

¹³² Rydving, 1996: 261

¹³³ Etl: 57

Denne loven har en lengre liste over hvem som ikke skulle begraves på kirkegården enn det Gtl har. I Etl kommer også begge kategoriene, både fredløse og ekskommuniserte utelukkes fra kirkegården. I Ftl var det kun de som var ekskommunisert, mens dette ikke eksisterte i det hele tatt i Gtl.

Denne loven har dermed den mest utbroderte listen over hvem som kunne nektes grav på kirkegården. Det er spesielt at listen inkluderer de som forkynner eller fremmer vranglære for folk. Det er vanskelig å fastsette alderen på de ulike lovbestemmelsene i de østlandske kristenrettene. Men denne regelen stammer trolig fra den perioden hvor kristendommen skulle innføres. I Norge har det ikke vært store problemer med kjettere slik vi forstår det fra andre deler av Europa. Hvordan skal vi da tolke hvem disse som forkynne vranglære for folk er? Det ville kanskje ha virket mot sin hensikt å ha en slik lov dersom den kunne komme til å omhandle prester. Den kan ha vært rettet mot religiøse skikkelser som stod i opposisjon mot prestene når de kom. Den kan også ha sammenheng med opprettelsen av Hamar bispedømme. Opplandene var preget av å ha mange småkonger og vi kan dermed anta mange kirker knyttet til disse lokale lederne. Ved opprettelsen av bispedømmet kunne biskopen ha ønsket å ha et maktmiddel som gav ham den religiøse kontrollen over området. Trussel om ekskludering fra kirkegården kunne kanskje brukes mot prester som var illojale mot biskopen.

I loven er det også lagt til at en ulovlig begravelse måtte omgjøres og liket måtte fraktes til flomålet. Dersom dette skjedde var det biskopen som skulle ha boten. Dette kan bygge opp om at biskopen hadde en sterk posisjon. Det kan tyde på at det var han som hadde myndighet til å kunne omgjøre slike bestemmelser. Denne loven har mange andre eksempler på hvem som ikke kunne begraves, slik som dømte tyver og mordbrennere. Det er usikkert hvor stor effekt dette har hatt, og hvem som bestemte hvem dette skulle gjelde for. Ettersom det står nevnt at vedkommende måtte være dømt, så har dette trolig vært nært knyttet til lagtinget. I tillegg til biskopen så kan man dermed knytte disse bestemmelsene tett opp til tingprosessen. Tingstedet var faktisk utenfor Hamar bispedømme, og dette rokker ved biskopens makt. Dette kan vise at området for Eidsivatinget var delt mellom kirken og biskopen, som hadde mye makt i Hamarområdet, på den ene siden, og tingmennene som styrte tingprosessen og hadde innflytelse i periferien av bispedømmet.

Kristenrettens bestemmelser som utelukket fredløse og ekskommuniserte menn fra begravelse i viet jord, tolkes av Nedkvitne slik at lovgiverne, det vil si kirke, konge og

tingallmuen, mente disse menneskene ville havne i helvete og derfor ikke burde ligge ved siden av gode kristne.

Han sier så at det ikke nødvendigvis var slik at de mente alle som ble begravd utenfor kirkegården ikke kunne bli frelst, eller at folk som ble begravd på kirkegården var sikret frelse. Teologer tok avstand fra slike forestillinger. Men mange lekfolk tok til å tenke i slike baner på grunn av praksisen med utelukkelse fra kirkegården, og prester kan ha spilt på slike forestillinger i sin forkynnelse.¹³⁴ Dette betyr at kirkegården var svært viktig både for kirken og for lekfolk. Prestene kan ha fått status som kirkegårdens forvaltere. Det må også ha vært et viktig skritt for kirken å sikre seg monopol på hvem som kunne utelukkes fra kirkegården. Selv om ikke presten kunne bruke utelukkelse fra kirkegården som et maktmiddel, så kunne kirken gjøre det.

Kirkegården hadde en viktig status som også skiller Etl fra Gtl og Ftl ettersom den tildelte ulike samfunnsklasser ulik plassering på kirkegården.¹³⁵ Det sosiale hierarkiet skulle respekteres også på kirkegården. Nedkvitne mener at det bak den sosiale prestisjen opprinnelig må ha ligget religiøse forestillinger. De beste plassene var nærmest kirken, og alteret. Nedkvitne mener loven gjenspeiler oppfatninger hos de toneangivende stormennene og bøndene på lagtinget der loven ble vedtatt. Han mener det er lite trolig at kirke eller konge hadde interesse av en slik rangering, ettersom bestemmelsene ikke finnes i de andre kristenrettene.

Ut fra en tankegang der alle medlemmene av kollektivet – helgener, prester og lekfolk, levende og døde, kunne gå i forbønn for hverandre, var det ønskelig og tjente frelsen å ligge på kirkegården, og nærmest mulig alteret. Der holdt presten sine messer, og de hellige handlingene ved alteret knyttet lekfolk til de gode gjerningene kirkens hellige menn hadde gjort gjennom tidene.¹³⁶

”18.1. På alle helgedager skal døde menns lik stelles, uten juledag og langfredag og påskeaften før kirkeklokkene ringer, og ikke første påskedag.

18.2. Men hvis noen gravlegger (lik) på de dagene som nå er nevnt, da skal han bøte 6 øyrer til biskopen.”¹³⁷

”51.1. Ingen skal ha en død lenger inne enn til femte dagen, uten i nødsfall, usikker is eller stor snø.

51.3. Men hvis det er inne lenger enn til femte dagen uten at det er noe nødsfall, da skal det bøtes 3 merker til biskopen.”¹³⁸

---

¹³⁴ Nedkvitne, 2003: 97, 98

¹³⁵ Etl: 55

¹³⁶ Nedkvitne,, 2003: 108

¹³⁷ Etl: 19

¹³⁸ Etl: 59

Stellingen av lik kan sies å være viktig, ettersom det var få restriksjoner på når dette skulle gjøres. Dette har sammenheng med at ingen skulle sitte inne lenger enn til femte dagen. Kirken ønsket at folk skulle begraves så fort som mulig. Likevel var det noen dager som ble ansett som så hellige at man ikke skulle arbeide, selv om det var snakk om begravelse.

Boten gikk til biskopen, men det må ha vært presten som skulle holde oppsyn med helligdagene og kirkegården. Dersom presten tillot noen å begraves på en helligdag, var det kanskje han som måtte bøte til biskopen. Men de helligdagene som her nevnes, var så viktig at folk flest må ha vært klar over hvilken dag det var. Dermed kan det hende at de som gravla, gjorde det uten prestens samtykke på disse dagene. Det kan da ha vært presten som anmeldte forholdet.

”37.3. men hvis en mann utgyter blod på kirkegården av fiendskap, da skal han som fikk det blodet til å renne, la kirkegården vigsle med sitt gods, ellers skal han fare utleg, som det før er sagt om den som får blod til å renne av fiendskap.¹³⁹

Her kunne den som utøvde vold på kirkegården slippe unna med å la kirkegården vigsle med sitt gods. Det er lite trolig at dette har hatt samme verdien som hele godset dersom det var en rik mann. Men for en fattigere bonde må en slik handling ha ført til at han mistet alt sitt gods eller måtte forlate landet. Kirkegården hadde i hvert fall en hellig status, og selv om denne hadde sammenheng med biskopens vigsling, så var kirkegården knyttet til den lokale presten som administrerte den.

Borgartingsloven

”12.12. Presten skal fare enten det er natt eller dag og høre skriftemål og gi sakramentet. Hvis han ikke vil fare og vedkommende dør uten tjeneste, da mister han den avgiften han skal ha i den bygda det året.”¹⁴⁰

Denne loven viser at presten var nødt til å fare selv om det var midt på natten når han ble tilkalt. Her kommer tjenesteaspektet ved presterollen sterkt frem. Når loven omhandler skriftemål og sakramentet så er det ritualer knyttet til døden det er snakk om. Det var ikke slik at presten måtte stå opp midt på natten dersom noen fikk lyst til å utføre skriftemålet på akkurat det tidspunktet. Skriftemålet var vanligvis kun knyttet til dødsleiet i denne fasen av kristendommen i Norge. Dette kommer tydelig frem ettersom vedkommende står i fare for å dø dersom presten ikke vil reise slik det står beskrevet i neste setning i lovteksten. Presten mistet da den avgiften han skulle ha i den *bygda* det året. Dette er viktig å få med seg. Presten

---

¹³⁹ Etl: 41

¹⁴⁰ Btl: 143

mistet dermed ikke bare inntektene fra den personen eller den familien, men hele nærområdet, på samme måte som i Ftl, n r fylkespresten ikke var tilgjengelig. Dette viser hvor viktig prestens rolle var. Livet etter døden var svært viktig i middelalderen, og prestens funksjon for å sikre denne overgangen må ha gitt ham status. Likevel er ikke dette noe presten fritt kunne administrere over, han var pliktig til og økonomisk avhengig av å skjøtte sine oppgaver.

”12.9. 12 alner for nattev king, n r presten våker over et lik; han har plikt til å våke hvis de etterlatte vil betale.

12.18. All den tjenesten som de trenger, skal han yte for tienden, uten nattev king; for den skal han ha 2 alen vadm l.”¹⁴¹

Denne loven må vise nattev king på to stadier, f r tienden og etter tienden. Etter tienden ble innført, så skulle alle prestens tjenester v re kostnadsfrie. Men nattev kingen fikk en særskilt stilling og var ikke kostnadsfri, selv om prisen ble sterkt redusert. I en lov der prestens stilling ser ut til å ha vært mer underdanig, så har de satt foten ned og krevd betalingsgodtgj relse for denne tjenesten. Nattev king må ha vært slitsomt for presten. Likevel hadde han ikke her rett til å nekte dersom betalingen kom, men dette ser ut til å ha vært akseptert. Dette ritualet ble kanskje ikke ansett som helt nødvendig, men det var trolig ønskelig for de som kunne betale for det. Plikten til å fare om han fikk betalt, ble trolig stående etter innføringen av tiende.

”12.13. Presten skal fare til tre lik om dagen, og synge liksang over dem. Han har plikt til å vie tre vaskevann (til vask av lik) om dagen, og bli værende ved det tredje (gravølet) hvis han vil.

12.14. Han har plikt til å lese tre tekster over enhver som vil ha det, hvis han f r betaling for det, eller hvis han gjerne vil gjøre det.”¹⁴²

Denne loven tar også for seg gravøl, men ikke i like stor detalj som Gtl og Etl. Det står bare at han skulle fare til tre lik om dagen. Vi kan anta det her menes at dersom det var flere som hadde dødd, så var presten nødt til å dra til minst tre lik om dagen. Dette er fordi vannet man brukte til å vaske likene, måtte vies av presten. Det kan tolkes som at han hadde plikt til å bli værende ved det tredje gravølet, men det står også ”hvis han vil.” Det står også at han hadde plikt til å lese tre tekster over enhver som vil ha det, men det står videre at dette var kun gjeldende dersom han fikk betaling for det, eller hvis han gjerne vil gjøre det. I et gave-gjengave samfunn, kunne det gi presten innflytelse og  re, å tilby sine tjenester som en gave.

”12.19. Nå skal presten ikke gå så langt fra kirken at han ikke kan høre klokkene, uten at han har med seg de ting han trenger for å oppfylle sine embetsplikter overfor levende og døde. Hvis han ikke har dem med seg, da skal han bøte 3 merker til arvingen etter den som trengte hans tjenester.”¹⁴³

---

¹⁴¹ Btl: 143, 145

¹⁴² Btl: 143

¹⁴³ Btl: 145

Her må presten bøte direkte til arvingen dersom han ikke var tilgjengelig for den døde. Dette bryter med det prinsippet som kirken prøvde å innføre om en kirkelig domstol. Det kirken forsøkte å få gjennomslag for, som de i stor grad lyktes med, var at presten måtte svare for biskopen, og bøte til biskopen. Dermed var presten ansvarlig ovenfor kirken, og kunne kun straffes av denne. Men når han måtte bøte til arvingen, som var en lekmann, så ble ikke presten satt utenfor den verdslige loven. Det kunne også gi presten en underordnet rolle. Denne loven kan antyde at kirken ikke har hatt en like sterk posisjon som i de andre kristenrettene, men også i Btl må presten bøte til en lekmann som vi så i kapittelet om dåp.

Kirkegården

”12.15. Når menn fører et lik til kirke, da skal de ha betalingen for gravplassen med seg til presten, eller legge pant for den eller skaffe en kausjonist som kan garantere for betalingen.

12.16. Men hvis de ikke vil godta noen av disse vilkårene, da skal han (presten) forby dem å gravlegge liket, og de skal bøte 3 merker hvis de gravlegger det mot prestens forbud. Men hvis de gravlegger det likevel, da skal han vitne om dette selv, med stola om halsen, at de hadde begått gravran.”¹⁴⁴

Presten skulle ha betaling for gravplassen. Dersom ikke denne forutsetningen ble møtt kunne presten nekte noen å gravlegges. Dette ga presten en viss autoritet og makt over kirkegården. Det ga ikke presten noen mulighet til å bestemme over gravplassen utover å kreve betalingen først, men det knyttet likevel presteyrket til kirkegården. Presten skulle selv vitne om at de hadde begått gravran om noen begravde et lik uten hans tillatelse. Dette skulle gjøres med stolaen rundt halsen, og viser hvordan presten hadde en autoritet knyttet til sitt embete. Denne autoriteten er viktig, ettersom det å gravlegges på kirkegården var en viktig sosial handling. Btl tildeler også ulike samfunnsklasser ulik plassering på kirkegården på lik linje som i Etl. Det vanket i tillegg store bøter ved feilplassering.

”18.1. Nå hvis menn slåss på kirkegården, og det kommer blod på jorda på kirkegården, da skal den kjøpe jordvigsel for 1 mark som utgyter blodet. Men hvis blodet kommer på kirkeveggen, sa skal han betale 1 mark for vigsling; det skal betales 2 merker hvis blodet kommer begge steder.

18.2. Men hvis blod blir utgytt i kirken på grunn av vrede, da skal vigsling betales med 3 merker”¹⁴⁵

Denne loven skiller seg ganske drastisk fra de andre lovene, ettersom den er så mild. Gjerningsmannen kunne kjøpe seg fri for en ganske rimelig sum, avhengig av alvorlighetsgraden på bruddet. Dermed har ikke kirkegården hatt samme status som i de andre landskapslovene. Fra å risikere å bli kastet ut av landet, til å måtte bøte ett til tre merker, er skillet ganske stort. Det er merkelig at Btl som var så nøye på inndelingen, ikke var like strenge på punktet om blod på kirkegården. Det fremstår i lovene som at kirkene og ritualene

---

¹⁴⁴ Btl: 143, 145

¹⁴⁵ Btl: 159

var viktig for lekfolk. Det kan ha sammenheng med at kirken her generelt ikke klarte å få inn like store bøter som i de andre kristenrettene.

Oppsummering:

I dette kapitlet har jeg tatt for meg to områder som er viktige i forhold til presten.

Først gikk jeg gjennom hans plikter og funksjon i forhold til ritualer knyttet til døden.

Så gikk jeg gjennom kirkegårdens betydning, både for Kirken generelt og i forhold til prestens plikter og rettigheter, som igjen reflekterer over på prestens status.

I Gtl hadde presten en tjenerrolle der han måtte stille seg til disposisjon til enhver tid. Han kunne risikere 3 merker i bot, eller miste tienden i enkelte tilfeller, dersom han ikke fulgte sine plikter knyttet til døden. Når presten mistet tienden, så ble denne brukt for å kjøpe tjenester som skulle tilsvare prestens ritualer. Prestens funksjoner ble dermed sett på som svært viktige i overgangen mellom dette livet og det neste, som igjen reflekterer positivt over på presten. Prestens nærvær var blant annet viktig i forhold til arveølet, for å gi det både religiøst og juridisk legitimitet.

I Ftl var presten også pliktig til å være tilgjengelig, og her var også straffen at tienden uteble. Men denne plikten med påfølgende straff gjaldt bare fylkespresten. Det kommer også tydelig frem at han hadde større plikter enn høgendepresten. Men til gjengjeld hadde han også større inntekter, og en mer fremtredende rolle som må ha gitt ham en mye høyere status enn høgendepresten. Fylkespresten hadde gjerne en bedre utdanning, som betyr at han hadde sterkere bånd til biskopen. Dette førte til at biskopen også ville at fylkesprestene skulle ha større makt og innflytelse enn høgendeprestene.

I Etl har også presten plikter, men her nevnes det ingen bot om han uteblir. Men vi kan anta at det ville føre til tap av inntekt her også. Også her får hovedpresten en større rolle. Dersom noen var syke skulle det sendes bud på en prest, men dersom noen var døde, skulle hovedpresten komme. Vi kan anta at hovedpresten i Etl tilsvarer fylkespresten i Ftl. Han hadde ikke samme utvidede ansvarsområde og rettigheter, men vi kan anta at han hadde en høyere status. Hesten hans skulle få det beste høyet. I forhold til arveøl, skulle presten sitte på en prominent plass og ha med seg kona si. Han var ikke kun en kirkelig representant som skulle overvåke tilstelningen. Presten hadde satt høvdingens rolle i en kristen kontekst, og var en nødvendig del av ritualet.

I Btl har lovtekstene mindre preg av at presten hadde høy status. Denne loven viser at presten var nødt til å fare selv om det var midt på natten når han ble tilkalt, når noen lå for

døden. Her kommer tjenesteaspektet ved presterollen sterkt frem. Dersom han ikke var tilgjengelig måtte han også bøte direkte til arvingen, som har satt ham i et underlegent forhold. I forbindelse med gravøl, så måtte ikke presten leste tekster over de døde uten betaling, men det står at han kunne velge å gjøre det. Dette viser hvordan presten kunne bruke sin rolle som prest for å dele ut enkelte av ritualene som gaver. Dette var viktig i middelalderens gave-gjengave samfunn, og kunne gi presten økt innflytelse.

Kirkegårdene ble ansett som hellige steder. Det må ha påvirket prestens status å ha vært den som administrerte og hadde ansvaret for kirkegården. Vold på kirkegården hadde straffer i alle kristenrettene, men hvor strengt disse ble dømt varierte veldig.

I Gtl var det tingmennene som kunne bestemme hvem som fikk bli begravd på kirkegården. Det var også en lov mot å begrave folk i hauger. Dette tyder på at førkristne gravritualer fortsatt hadde en praksis. Straffen mot å gyte blod på kirkegården var å miste alt man eide. Godset skulle brukes til vigsling av kirkegården, og biskopen fikk 3 merker. Resten fikk kongen. Om det da var rike menn, så fikk kongen mesteparten, men da ville det også vært vanskeligere å få kravet gjennomført, og kongens inngripen ville nok vært nødvendig. Det viser et samarbeid mellom kongen og kirkemakten. Men om godset var for lite, så skulle det deles likt. Det viktigste var trolig at kirkegården skulle bli vigslet på nytt.

I Ftl var det kirken som hadde kontroll over hvem som kunne begraves på kirkegården. Det var også regler for lik som ble funnet, men som ikke folk kjente til. Disse reglene kan ha oppstått fordi folk var opptatt av å bli begravd på en kirkegård. I lekfolkets tanker, så var det positivt for livet etter døden å bli begravd i hellig jord. I Ftl hadde altså det å bli begravd i en kirkegård fått en høy status, samtidig som kirken hadde skaffet seg kontrollen over kirkegården. Fylkeskirkene hadde også et større ansvar, ettersom de ikke kunne nekte noen gravplass. For presten i fylkeskirken må dette ha gitt ham status.

I Etl var det både tingmennene og kirken som kontrollerte hvem som skulle kunne begraves på kirkegården. Det dukker også opp noen eksempler som er unike for Etl, slik som de som forkynte vranglære, og åpenbare ågerkarer. Sistnevnte var menn som lånte ut penger for renter. Dette ble sett på som en synd i kristendommen, og har trolig blitt fremmet fra kirkens hold. Etl er den eneste kristenretten som har fått gjennomslag for dette, og det kan ha sammenheng med reformtankene som preget kirken under opprettelsen av Hamar bispedømme. Ved vold på kirkegården måtte gjerningsmannen vigsle kirkegården med sitt gods, og dersom han ikke kunne dette var han utlegg. Her var fokuset på kirkegården, og boten gikk ikke til verken kirken eller kongemakten.

Kirkegårdene på Østlandet hadde et hierarki om hvem som kunne begravnes hvor. Disse reglene ser ikke ut til å ha vært fremmet av kirken, ettersom de ikke vektlegger de viktigste områdene for kirkepolitikken, men snarere de områdene som var viktigst for lekfolk.

I Btl kunne presten nekte noen å begravnes om de ikke betalte han legkaup. Det kan ha vært tilsvarende ordninger i de andre kristenrettene. Straffen for vold på kirkegården var markant lavere i Btl enn i de andre kristenrettene. Det kostet et merke å vigsle kirkegården på nytt, og når dette var gjort slapp gjerningsmannen noen videre represalier. Dette tyder på at kirkegården hadde lavere status i dette området, men samtidig vet vi at det var et intrikat rangsystem som har synes svært viktig for lekfolket. Det kan virke som at Kirken har hatt mindre innflytelse på loven i forhold til kirkegården, og at disse lovene har blitt fremmet på lekfolkets premisser. Dette må også ha påvirket prestens rolle, og han har kanskje ikke fått samme status som kirkegårdens forvalter, som i de andre lovtekstene.

Kapittel 7: om korsskjæring

Av folk flest ventet kirken at de lærte å holde greie på fredager med faste og søndager med nonhelg. Men de kunne ikke forventes å holde styr på påsken, de lengre fasteperiodene og resten av festkalenderen. Dette var derfor en viktig embetsplikt for presten. Han måtte varsle folk om helligdager og fastetider.¹⁴⁶ Med den korsformede budstikka skulle også alle som bodde i prestegjeldet kalles til kirken for å feire gudstjeneste. Religionsutøvelsen hadde i middelalderen sin forankring i messen.

Gulatinget.

Kap. 19. Olav aleine mælte dette

”No skal prestane senda i kring krossar fyre helgedagene, kvar i si syle, der han held gudsteneste, anten det er i fylkeskyrkje eller i fjordungskyrkje eller i åttungskyrkje.

Krossane skal sendast ut so dei kjem til alle stader i prestesysla. [...]

Kvar bonde skal ha ansvar for eitt hus, at krossen ikkje stoggar der, endå um han eig fleire.

Men um han let krossen stogga, skal han bøta 3 øyrer for det til den presten som sende krossen. Um mannen nektar, og segjer at ikkje kom krossen til hans hus, men grannen segjer at han bar krossen dit, då skal mannen lata eid fylgja, at der kom ikkje krossen. Men hins som var fyre eiden, skal bøta; då er det vèl um han greider krossvite.

Men um han ikkje vil, då skal presten fara heim til han med to av grannane hans og gjera kravsmål mot han etter krossvite og stemna han til tings for ran, då vert han saka 12 øyrer for den summen”.¹⁴⁷

Denne loven viser at det i starten av 1100-tallet fantes en inndeling i sysler, der hver prest var knyttet til et område. Denne loven gjaldt for prester i alle kirker, fra hovedpresten i fylkeskirken, til presten i den mer beskjedne åttungskirken. Det må ha vært et system som sørget for at hver husstand fikk korset. De skal sendes slik at de kommer til alle steder i prestesyslen. Enten har kirken brukt eksisterende systemer for sending av stikken, eller så har kirken selv utviklet et slikt system. Det må ha vært prestens ansvar at det ble sendt ut nok kors og til de som måtte ha dem.

Bonden skulle bøte direkte til presten om han sendte korsene feil eller de stoppet opp. Biskopen skulle ikke få noen bot. Dette er uvanlig, ettersom kristendomsbrudd aldri førte til bot til presten. Derfor kan det ikke ha vært regnet som kristendomsbrudd å være ansvarlig for at korset stanset opp. Grunnen til at presten skulle få boten må ha sammenheng med at presten var ansvarlig for korset, og derfor måtte følge med på at det ble sendt rundt. Han ble dermed satt i en rolle som organisator over korset, med en særpreget autoritet i denne sammenhengen.

Presten hadde mulighet til å mobilisere naboer og kreve penger. Det er spesielt at presten stevnet han til tings, dette var det vanligvis biskopen eller hans årmann som gjorde.

---

¹⁴⁶ Helle, 2001: 189

¹⁴⁷ Gtl: 30

De hadde gjerne mer autoritet, men i dette tilfellet kunne selv en prest fra en åttungskirke stevne en mann til tings.

Han skulle stevnes til tings for ran. Det kan virke som at han hadde begått ran mot presten som ikke fikk boten sin, men ”ran” henviser ikke til den moderne betydningen av ordet. Når en sak gikk så langt som til tinget, var det i seg selv en forbrytelse som førte til en bot til kongen. Det var dette som ble kalt ran og boten var i Gtl på 12 øre.¹⁴⁸

Mulighet til å stevne til tings hadde alle frie menn, men denne loven er svært interessant ettersom den viser at presten kunne stevne en annen mann til tings på bakgrunn av at han var kirkens representant, og ikke i sammenheng med personlige fornærmelser. Presten fikk et inntektsgrunnlag og en mulighet til å selv utøve makt til en viss grad. Dette kunne være for å gi presten en grunn til å følge med på korsene, men også et ledd for å gi presten en mer autoritær juridisk rolle.

Det står ingenting om hva som skjer dersom presten sender ut kors med feil informasjon i denne loven, men det står i kapittel 15 i Gtl at presten skal bøte 3 merker til biskopen dersom han misbyr fastedager eller helgedager. Korsene var prestens redskap for å gi informasjon om helligdager, så det er antatt at det er i denne sammenhengen presten kunne gjøre feil. Dersom det skjedde oftere i løpet av 12 måneder kunne biskopen fjerne presten og tilsette en ny. Dette var den eneste gyldige grunnen biskopen hadde til å avsette presten i Gtl. En av prestens viktige funksjoner var å ha oversikt over helligdager og se til at disse ble etterfulgt. Kirkens organisering av bøndernes hverdag gjennom prestene dannet en stor del av dennes maktgrunnlag, og derfor var det essensielt at presten ikke feilet på dette området.¹⁴⁹

Skillet i Gtl mellom hva Olav mælte og hva Magnus mælte kan i enkelte tilfeller påvise en forandring i Kirkens posisjon i samfunnet. Det som er spesielt her er at denne loven er tatt bort i Magnusteksten og ikke erstattet. Det kan hende at korsene hadde representert en inntekt for presten, som mistet sin betydning etter innføringen av tiende. Men korsutsendelsen er til stede i alle de andre lovtekstene, så det virker merkelig at den ikke skulle være relevant på vestlandet i andre halvdel av 1100 tallet. Vi vet lite om omfanget av kirkebyggingen i den første kristne tiden, men omfanget økte fra 1150-1250.¹⁵⁰ Det kan derfor hende at behovet for å sende ut korsene ble mindre etter hvert som avstanden til kirkene ble mindre. Men for å kunne gi et svar på hvorfor denne loven har forsvunnet i Magnusteksten må vi først undersøke de andre kristenrettene for å få mer informasjon om denne praksisen.

---

¹⁴⁸ Seip, 1942: 52

¹⁴⁹ Gtl: 26

¹⁵⁰ Skre, 1984: 20

Frostatinget

22, Om krosskurd.

”Kvar prest som held ei kyrkjesogn, skal skjera kross og lata han fara ikring føre kvar helgedag og fastedag, så mange netter før som fylkesmennene er samde om, og setja i verk og søkja straff liksom ein fylkesprest. Men om han ikke skjer slik det er sagt, eller om han misskjer kross eller ikkje røkjer etter, då skal han bøta tre øyrer til biskopen for kvar kross som han ikkje reidde ut. Men om han skjer kross slik det skal vera, og den ikkje kjem til rett nattstad, då skal han fara etter og få greie på kven som hadde ansvaret, og stemna honom til tings. Og sidan skal han ganga eller ri attende og ha me seg to vitne og påby dei alle å komma til tings og fri seg frå skuld me eid, eller bøta bot for ikkje å ha bore krossbodstikka, på det tinget som presten vil stemna. Men om det er ein som korkje vil sverja eller taka ved bostikkebot, då skal presten be alle bøndene om å fara til han frå tinget og taka ein halv gong så mykje meir av han. Og bøndene skal ha helvta og presten tre øyrar. Men om bøndene nektar han støtte til heimsøkinga, då er kvar einskild straffskuldig tre øyrar.”¹⁵¹

Her skal hver prest som har et kirkesogn skjære kors. Det viser at sogneinndelingen hadde begynt å tre frem, og må settes til slutten av 1100-tallet. Dette er igjen pussig siden det fra 1160 årene ikke syntes nødvendig lenger med en tilsvarende lov i Gtl. I likhet som i Gtl, så er det hver prest som var knyttet til et område og en kirke. Korset skal sendes så mange netter i forveien som avtalt. Dette betyr at fylkesmennene må ha gjort avtaler med hver kirke om når korsene skal sendes ut, og hvordan ruten skal være. Praksisen med å sende ut budstikke må derfor ha vært en integrert del av samfunnet.

Her står det at hver prest kan søke straff slik som en fylkesprest. Dette tilsier at fylkespresten hadde ganske stor autoritet og kunne utøve makt. I dette tilfellet kan det virke som at alle prester fikk en økt autoritet i denne sammenhengen, i likhet med Gtl. Det må bety at riktig informasjon om helligdager må ha vært viktig for kirken, men også for befolkningen som ga presten slike fullmakter.

Presten har her også mulighet til å samle alle bøndene fra sitt område og ta det han har krav på dersom korset stopper opp. Presten er dermed garantert inntekt og har interesse av å passe på at korsene kommer dit de skal. Samtidig er det lovbestemt at bøndene skal hjelpe presten når dette skjer, så tydeligvis måtte prestens autoritet forankres gjennom loven. Presten kunne heller ikke ta mer enn 3 øre i bot så det var ikke mye mulighet til å stevne bønder for egen vinning. Presten måtte ha med seg vitner for å kunne stevne folk til tings. Det står også at presten kunne ri eller gå, så det kommer frem at presten kunne være rik nok til å eie sin egen hest.

Vi ser mange likheter mellom Ftl og Gtl. Den største forskjellen er at Gtl forsvinner fra loven i perioden hvor loven i Ftl er skrevet. Så ved å sammenligne med Ftl får vi ingen svar på hvorfor den forsvant i Gtl. Kan det ha vært forskjellige forutsetninger mellom

---

¹⁵¹ Ftl: 25, 26

lovområdene i forhold til tilgang på kirker og topografi? Vi må se på de østlandske kristenrettene for å prøve å forstå ordningen bedre.

Eidsivatinget

Kap 10. Om korsskjæring.

”10.1. Hovedprestene skal lage kors og skjære dem til før alle messedager, så mye før som de vet at budveien er. Men hvis de ikke skjærer slik, eller gir feil påbud om helgedager eller imbredager, da skal de bøte 3 merker til biskopen.

10.2. Nå skal biskopen hver sommer fare til Eidsivating og høre lovboka der, og holde gudstjeneste og preke for folket.

10.3. Der skal alle prester komme for å møte biskopen, uten forfall. Men hver den som ikke kommer for å møte biskopen, da skal han bøte 3 merker sølv til biskopen.

10.4. Da skal biskopen se bøkene deres, og all deres tjeneste, fullt ut, at de kan gjøre tjeneste både for levende og døde, og rette på det, hvis de har gjort feil med påbud om messedager eller imbredager, eller de korsene som prestene skjærer.”¹⁵²

Også her blir korsene sendt ut langsmed budveier som har blitt bestemt på forhånd. Dette må derfor også være en ordning som har kommet frem i samarbeid med bøndene, og som var integrert inn i samfunnsordningen. Men loven her sier at kun hovedprestene skal skjære kors. Det er uklart hvem som menes når det er snakk om hovedprester. Er det prestene ved hovedkirkene, eller er det den fremste presten ved hver enkelt kirke. Vi må nesten anta at det er snakk om prestene ved hovedkirkene, det var ikke så mange prester at man måtte spesifisere at det var hovedpresten, ettersom de fleste kirkene bare hadde en prest. Så i motsetning til Gtl og Ftl er det her bare hovedprestene som skal skjære kors. Denne loven inkluderer dermed ikke hele prestestanden.

Her må presten også bøte til biskopen om han gjør feil. Biskopen holdt oppsyn med presten og hvorvidt korsene ble sendt ut riktig. Biskopen hadde god kontroll over prestene og skulle undersøke at de hadde gjort riktig når de sendte ut korsene. Forholdet mellom presten og bøndene er mindre utførlig, men loven har heller ingenting om at presten hadde noen spesielle fullmakter overfor bøndene dersom korset stoppet opp. Presten får her en mer underordnet rolle, men det er først og fremst i forhold til biskopen.

At biskopens oppsyn med presten er beskrevet i slik detalj har nok sammenheng med at det var et nytt biskopssete som ble opprettet og loven fikk derfor noen endringer. Denne lovformuleringen ble dermed ikke ansett som like nødvendig i de andre lovene, men sannsynligvis var det samme opplegg i de andre lovområdene der biskopen undersøkte prestenes gjøremål.

---

¹⁵² Etl: 11

Borgartinget

Kap.13 om imbredagsbud og messedagsbud.

”13.1. Nå hvis presten misbyr imbredager, da skal han bøte 3 merker til biskopen, og likeså om han misbyr messedager.

13.2. Presten skal stå i koråpningen og der kunngjøre imbredager og messedager, og skjære til kors på forhånd og la det fare rett budvei.

13.3. Men hvis det blir misbudt, da skal han ri eller løpe budveien og prøve å komme foran korsene, slik at folk ikke skal ete eller arbeide i utide.

13.4 Men hvis folk eter i utide eller arbeider, da skal de bøte etter den bøtesatsen som gjelder for den dagen.”¹⁵³

Her fokuseres det på at presten ikke skal misbyr helligdager, og at han da må bøte til biskopen. Det står ingenting om at noen må bøte til presten om de ikke sender korsene videre. Presten har en mer underordnet rolle der han må passe på at det blir riktig, uten å få noen belønning for det. Han må gjøre det for å unngå bøter. Det virker derfor som at presten har mindre kontroll over bøndene på samme måte som i Etl. Men til forskjell fra Etl så står det her bare presten, og ikke hovedpresten. Det tyder på at korsskjæringen gjaldt alle prester i Btl, på lik linje som i Gtl og Ftl.

Det står også at presten må ri eller løpe dersom han har sendt kors ut feil, dette viser at enkelte prester hadde tilgang til hester. Dette var viktig for å forhindre folk i å ete i utide og arbeide, og det viser at det var korsene som ga dem informasjon om dette.

Btl har en passasje som er veldig interessant for å kunne belyse praksisen i alle lovområdene. Presten skulle stå i koråpningen og kunngjøre helligdager, og budstikker skulle vært skjært på forhånd slik at de kunne bli sendt budveien. Det virker sannsynlig at presten ville kunngjøre dagene direkte til de som bodde nærme nok til at de kom til messen. Korsene skulle skjæres på forhånd og sendes med bøndene som kom til kirken, slik at de kunne fare derfra til husholdningene som var lengre unna og ikke kunne komme til regelmessig gudstjeneste. Slik er det sannsynlig at det også foregikk i de andre bispeområdene.

Vi vet at folk forsto innholdet i budstikkene og klarte å følge dem. Derfor er det rimelig å tro at folk kopierte budstikkene før de sendte dem videre, for å være sikre på at de husket viktige dager. Og dersom de kunne gjøre dette, så kunne bønder som hadde fått informasjonen direkte fra prestene bare dra hjem og skjære egne kors på bakgrunn av prestens ord, slik at de hadde oversikt over dagene frem til de skulle til kirken igjen.

---

¹⁵³ Btl: 145

Oppsummering

Det kommer frem fellestegn og ulikheter mellom de ulike landsdelene på dette temaet. I Gtl og Ftl fikk presten økt autoritet og fullmakter i arbeidet med å få sendt korsstikkene til alle husstander, og de hadde krav på bøter fra bøndene dersom de ikke etterfulgte prestens påbud. Prestene på Østlandet hadde derimot ikke noen maktmidler de kunne bruke overfor prestene dersom korsstikken ikke kom frem. Felles for Gtl, Ftl og Etl var at presten fikk en bot på 3 merker til biskopen, dersom han sendte ut stikker med feil informasjon. Og presten var pliktig til å følge etter budstikken og stoppe den så fort som mulig. Det står ingen slike formaninger om dette i Gtl, men i en annen lovparagraf står det at boten er på 3 merker for å feilinformere om helligdager, på samme måte som i de øvrige kristenrettene. Kravet om å sende ut budstikke omfavnet alle prester i lovområdet, med unntak av Etl, der det kun var hovedprestene som hadde ansvar for å lage og distribuere korsstikker.

Et problem som det er vanskelig å forklare, er hvorfor denne loven forsvinner i Magnusteksten i Gtl. Det er åpenbart at helligdagshold ikke mistet sin betydning i denne perioden, og den samme loven finnes i Ftl som var fra samme tidspunkt. Ettersom korsene var systemet for å holde oversikt over disse helligdagene er det nærliggende å tro at den samme praksisen eksisterte på vestlandet i løpet av hele 1100-tallet

En mulig forklaring til at loven forsvant er at tilgangen til kirker hadde blitt bedre på vestlandet på det tidspunktet Magnusteksten ble forfattet. Dermed hadde folk bedre mulighet til å dra til en kirke og få kunngjøringene fra kordøra slik det beskrives i Btl. Selv om Trøndelag var erkebispens sete, så betyr ikke det at tilgangen til kirker nødvendigvis var bedre. Jarlene i Trøndelag var sterkt knyttet til den gamle religionen, og kirkebyggingen ble ofte foretatt av toppsjiktet i samfunnet. Derfor kan det ha vært færre kirker og det ble nødvendig å fortsette med budstikkene. Det kan ha vært budstikker enkelte steder på vestlandet og, men det har ikke synet nødvendig å føre loven videre siden den ikke hadde samme generelle betydning. At denne loven er tatt bort viser også at lover som videreføres ikke nødvendigvis ble direkte kopiert bare av sedvane, men at de fortsatt hadde en funksjon, som vi kan se i kapittel tre i denne avhandlingen, om innsettelsen av prester på vestlandet.

Denne loven er tatt med fordi den kommer med et nytt spørsmål jeg ikke får et tilfredsstillende svar på, i forhold til at loven faller bort i Gtl. Men denne loven gir også presten en ny autoritær rolle som kirkens representant på i Gtl og Ftl, og denne kontrasten er også viktig å merke seg ved at den ikke gjør det på Østlandet. Den viser hvordan presten kunne kunngjøre kirkens helligdager overfor folket.

Kapittel 8: Om kirkens botsrett

Dette kapittelet skal omhandle kirkens jurisdiksjon. Forskningen har hovedsakelig vært fokusert på biskopens rett til å dømme etter kristenrettene, og hvor langt denne strakk seg i den tidligste perioden. Mitt fokus er derimot på prestens rolle og funksjon. Disse to er likevel bundet til hverandre, ved at biskopens posisjon kan bidra til å kaste lys på prestens autoritet som kirkens representant. Biskopens rolle som dommer er knyttet til prestens funksjon i forbindelse med kirkens botsdisiplin.

Kristenrettene anvender to straffesystemer: man skulle bøte til biskop, og man skulle bøte til Gud, som vil si å gå til skrifte. Boten til biskopen hadde et verdslig opphav, med biskopen som saksøker. Den ble idømt av tinget. Det tok tid for presteskapet å bygge ut sitt eget tvangssystem, så da måtte de benytte seg av de verdslige maktmidler. Boten til Gud var det samme som pønitenens. Den ble administrert av presteskapet gjennom skriftemålet og innebar pilegrimsreiser, almisser, bønnehold og lignende. Vi har ufullkommen kjennskap til hvordan dette utartet seg i praksis. Der man ble bannlyst som motsetning til utlegd.¹⁵⁴

Det var dermed et indre forum, som var botsdisiplinen, knyttet til skriftemålet. Og det ytre forum, som kan sies å være den egentlige rettshåndhevelse. Dette var bøter fastlagt til visse brudd på kristenrettene. Skillet mellom det indre og det ytre forum var uklart og kunne gi anledning til sammenblanding. Pengebøter, som opprinnelig bare ble idømt i det ytre forum, ble etter hvert også tatt i bruk i stedet for bothandlinger pålagt i skriftemålet.¹⁵⁵

Botsdisiplinen kan sies å være reaksjonen på lovbrudd som ikke kunne bøtes. Skriftemålet ble derfor en form for nåde fra Gud. Ved nåde var det forventet at man skulle yte gjengjeld, som her ble i form av et offer til kirken. Kirkelig sjelesorg og verdslig straffeutmåling lå dermed tett opp mot hverandre.¹⁵⁶

Likevel var det vanligste at man måtte både bøte til biskopen og skrifte. Det er et viktig skille for oss, ettersom boten til Gud ble administrert av presten gjennom skriftemålet. Boten kan gi oss en ide om hvor alvorlig hendelsen var, og vi kan anta at skriftemålet la seg i samme spor. Vi skal nå se på hva slags lover som førte til at man måtte til presten og skrifte. Dette nyanserer prestens rolle i samfunnet og det maktapparatet og den autoriteten en prest hadde til rådighet.

---

¹⁵⁴ Seip, 1942: 26-29

¹⁵⁵ Bagge, 1980: 174

¹⁵⁶ Schumacher, 2005: 81

Gulatinget

Mindre lovbrudd

Vi skal først se på de lovene som førte til skrifte, men som også krevde en at man betalte boten til biskopen. Den første loven er kapittel 16 i Gtl. *”Den som vert sannskyldig i at han arbeider på sundag, han skal bøta 6 øyrar og gå til skrifte og gjera kyrkjebot.”*¹⁵⁷ For arbeid på helligdager var det trolig fastsatte bøter. Boten til biskopen har derfor sammenheng med at man har gått imot hans påbud. Vi kan anta at pønitenbotsboten her var mild. Den hadde ikke til hensikt å fungere som en dobbelt straff, men å minne gjerningsmannen om Guds nåde og at han tilgir lovbrudd som er gjort i vanvare. Dette bidrar også til å knytte bruddet til et brudd mot Gud og ikke mot en mer fjern biskop. Presten fikk her en rolle som formidler av kristne normer. I folks bevissthet var det et brudd mot en Gud som var helt reell og en viktig del av samfunnet.

Kapittel 31 kan ha skapt irritasjon hos bønder. *”Sjølvdautt er det forbode oss å eta. Men um nokon vert sannskyldig i at han et sjølvdautt, skal han bøta 3 øyrar til biskopen og gå til skrifte og gjera kyrkjebot.”*¹⁵⁸ En slik lov hadde praktiske hensyn, for å unngå at man spiste giftig kjøtt. Den kan også ha hatt sin bakgrunn i det gamle testamentet. Sannsynligvis var kirkeboten lav i dette tilfellet. Presten har kanskje møtt bønder som ikke var spesielt angrende. I de tilfeller der presten ikke hadde en særlig høyere sosial status enn lekmannen, la nok dette begrensning på hvor streng han kunne tillate seg å være i forhold til pøniten.

Brudd på ekteskapslovgivningen førte også til at man måtte bøte og skrifte. Kapittel 25 handler om at en mann kan ha bare ei kone:

*”Um ein mann har trælkinna si jamsides med kona si, og har henne i huset til med-kone, eller kven det er han har til meinkone for kona si, vert han sannskyldig i det, då skal han bøta 12 øyrar til biskopen og gå til skrifte og gjera kyrkjebot og lata kvinna fara.”*¹⁵⁹

Å ha en trel som medkone kan kanskje ha vært vanlig. Man kan argumentere for at straffen burde ha vært høyere dersom det var vanlig, men det var nok ikke sett på som et så alvorlig brudd for folk flest. Loven krevde at trelkvinnen måtte fare, så det var en mer effektiv løsning på problemet enn en høy bot. Det betydde også at det ikke ville innebære så stort økonomisk tap for ei kone å sette mannen i en slik posisjon at han måtte sende bort trelen.

De andre bruddene på ekteskapsloven var mer alvorlig. *”Men um han kjøper to konor med giftingsgåve, då skal han late frå seg den kona han sist tok, og bøta 3 merker til biskopen*

---

¹⁵⁷ Gtl: 27

¹⁵⁸ Gtl: 46

¹⁵⁹ Gtl: 41

og gå til skrifte og gjera kyrkjebot."¹⁶⁰ I kapittel 26 er det en lov som kommer med samme konsekvenser om en mann har giftet seg med noen han hadde fadderskyld til.¹⁶¹ Disse hadde høyere bøter og kan derfor antas å ha vært mer alvorlige, og har trolig hatt en pønitenens som var mer omfattende.

Presten kan ha hatt en rolle der han måtte forklare hvorfor en slik ekteskapslovgivning var nødvendig og hvorfor den var et brudd mot guds vilje. I enkelte tilfeller kan det ha vært opprivende å måtte avslutte ekteskapet. Båndet mellom faddere som betydde at de ikke kunne gifte seg, var fastslått av kirken, og da krevde det kanskje en kirkens mann til å forklare det. En slik rolle forutsetter at presten hadde kunnskap nok til å kunne komme med en begrunnelse som holdt mål. En rolle for presten der han fungerte som en slags støttekontakt og rådgiver, er trolig å trekke parallellen til dagens prester altfor langt. Det var ikke vanlig at man dro til skrifte ofte for å befri seg fra sine synder, de fleste nøyde seg med å gjøre det på dødsleiet. Men likevel så var det ansett som nødvendig å gå til skrifte før man døde, og prestens posisjon som skriftefar var helt reell og viktig i folks bevissthet. Derfor kan det å gå til skrifte for presten likevel ha bidratt til å roe ned individer som følte harme etter å ha vært tvunget til å gå fra sin ektemake, eller sende fra seg sin trell. Presten og skriftemålet var nødvendig for å fjerne synd, og kan ha fungert som en stadfestelse av at man hadde syndet mot Gud. Og synden fikk en stadig større og viktigere rolle i samfunnet i løpet av 1100-tallet.

Den siste loven jeg skal ta for meg i denne kategorien er på samme tid den mildeste og den mest alvorlige. Kapittel 20 sier at dersom en mann blir tatt i å ete kjøtt så må han bøde 3 øre til biskopen. Dette var i seg selv ikke en stor bot.

*"kjem nokon inn og spør kvifor han et kjøtt um fredagen, og han har kjøtt-tugga i munnen, skal han rækja henne ut og mæla so, at <eg åt dette i vankunne og eg veit ikke dagskil>, då skal han sleppa å svara vite. Men han skal gå til skrifte og gjera kyrkjebot. Um han svelgjer ned, skal han bøta 3 øyrar for det til biskopen."*¹⁶²

Han kunne dermed unngå boten om han straks spyttet ut kjøttbiten. Men han måtte likevel gå til skrifte. Vi kan anta at pønitenensen her var mild, og kunne være et eksempel på at nåden var mer gunstig når gjerningsmannen hadde et positivt sinnelag. Når mannen spyttet ut kjøttbiten, så hadde han ikke brutt loven, ettersom det var rom for at man kunne være døgnvill. Det fungerte også som en erklæring til at man ønsket å følge loven, som igjen ville gi kristenrettene større legitimitet. Man hadde likevel syndet mot Gud og måtte gjøre opp for seg.

---

¹⁶⁰ Gtl: 40

¹⁶¹ Gtl: 41

¹⁶² Gtl: 31

Her kom også begrepet om hensikt inn. Fra tidlig av så var det brudd mot kollektivets regler som ble straffet, og hva slags hensikt man hadde bak lovbruddet var mindre viktig. Her ser man derimot at dersom lovbrøyteren viste at han ikke hadde til hensikt å bryte loven, så ble straffen mildere. Denne tankegangen var ny på 1100-tallet. Skriftemålet var også en mulighet til å tilpasse straffen til bruddets alvorlighetsgrad. Det var opp til presten å bruke dette spillerommet til å tilpasse straffen til sinnelaget og hensikten til den som hadde forbrutt seg.

Brudd som førte til utleg.

Ved gjentatte brudd på denne loven ble det derimot mer alvorlig. Vi kommer nå over til lovbrudd som førte til at man ble utlegg, som man kunne fri seg fra ved å gå til skrifte.:

”Um han har bøtt to gonger og ikkje vil vyrde fredagane eller kristendommen vår, då har han forbrote kvar pening av godset sitt; men han har den utvegen å gå til skrifte og gjera kyrkjebot. Vil han ikkje det, skal han fara ut or landeigni åt kongen vår”¹⁶³

Det som er spesielt her, er at vedkommende hadde bøtt til biskopen. Så selv om han hadde betalt boten sin, så risikerte han å bli utlegg. Men det at han hadde betalt boten, betydde også at han med vitende og vilje hadde spist kjøtt på fredagen. For en rik mann var tre øre ikke så mye å betale, dermed kunne han spise kjøtt og så betale boten sin uten at det påvirket han i stor grad. En slik oppførsel ville bli oppfattet som en hån mot kirken og kristenretten. Derfor lå det i loven en mulighet for at slike mektige menn kunne bli dømt utlegg. Den logiske responsen på dette ville vært å gå til skrifte. Hensikten med denne loven var dermed at slike menn måtte underkaste seg kirken offentlig. Det er derimot lite trolig at det var den lokale presten som administrerte dette skriftemålet, dette var storpolitikk og involvert sannsynligvis biskopen, men det kan også ha involvert fylkespresten. Vi kan anta som nevnt tidligere at styrkeforholdet mellom lovbrøyteren og presten har påvirket hvor store krav presten kunne legge i pønitensten. Skriftemålet kunne likevel bli brukt for å vise at kristendommen var den ledende religionen som skulle fungere som rettesnor i samfunnet. Presten ble til en viss grad en selvstendig autoritet, men en høgendeprest kan ikke ha hatt særlig store muligheter til å tillegge en omfattende pønitensten på en mektig bonde.

Seip mente at skriftemålet var en garanti for at gjerningsmannen hadde et sinnelag som gjorde landsforvisning overflødig.¹⁶⁴ I tillegg mener jeg at kirken kunne få en ideologisk seier ved å tvinge gjerningsmannen til å underkaste seg kirken. Det var viktig å tilhøre kollektivet,

---

¹⁶³ Gtl: 31

¹⁶⁴ Seip, 1942: 33

og de som ikke passet inn ble holdt utenfor, slik hadde det vært også i førkristen tid. Men på 1100-tallet var det kristendommen som var rammen samfunnet skulle holde seg innenfor.

Kapittel 7 dømte gjerningsmannen til 3 merker bot dersom man ikke lagde i stand ølgjerd. Dersom det gikk 3 vintre ble man dømt utleg.¹⁶⁵ Ølgjerd var et førkristent rituale som nå ble satt i en kristen kontekst. Tydeligvis var det et problem at enkelte valgte å ikke fortsette med dette ritualet. Dersom det var mektige menn, så ville sannsynligvis biskopen bli involvert.

Kapittel 21 dømmer en mann til utlegg dersom han nekter å døpe barnet sitt, og alle frister har gått ut.¹⁶⁶ Kapittel 23 dømmer en mann utlegg dersom et lik får stå inne til det råtner.¹⁶⁷ Alle disse lovbruddene innebar bøter til biskopen, men til slutt gikk det så langt at kirken måtte tvinge gjerningsmannen til underkastelse. Målet var ikke å få inntekt, eller å tilegne seg eiendommene til vanlige folk som gjorde feil i forhold til kristenrettene. Målet var å forhindre at mektige menn kunne stå i opposisjon til kirken og stille seg utenfor kristendommens normer. Maktgrunnlaget til de gamle høvdingene var grunnlagt mye på religionen og den rollen de spilte som formidler mellom de hedenske gudene og folket gjennom blot. Det var disse mennene som måtte tvinges til å underkaste seg kirken.

Konsekvensen av å blote var stor i kristenretten, denne loven gjorde gjerningsmannen straks utleg, og det var ingen mulighet til å unngå dette gjennom bøter. Men det var fortsatt mulighet til å gå til skrifte og gjøre kirkebot. Bloting var såpass alvorlig, at vi kan anta at det var strengere sanksjoner i forhold til pønitenens. Dersom blotet ble holdt av en mektig mann, så måtte pønitenens bli forrettet av en prest med nok autoritet til å få det gjennomført. Jo mer alvorlig er tilfelle var, jo mindre sannsynlig var det at presten ble involvert. I forhold til denne oppgavens tema blir det dermed de mindre lovbruddene som førte til skriftemål, som blir de mest interessante.

I kapittel 24 og 25 i Gtl står det at om en mann har to koner, eller ei kone som er for nært i slekt, eller annen manns kone, så skal han bøte 3 merker til biskopen, og gå til skrifte, ellers er han og kona utleg.¹⁶⁸ De strenge straffene viser at kirken ønsket å få gjennomslag for sin seksualmoral, og måtte sette hardt mot hardt for å få folk til å føye seg. Disse lovene har trolig omfavnet lekfolk fra alle samfunnsklasser, som til gjengjeld også har involvert alle prestene, fra fylkesprest til høgendeprest.

Kapittel 28 i Gtl handler om spådommer og galdresanger og har strengere straffer enn de andre lovene:

---

¹⁶⁵ Gtl: 20

¹⁶⁶ Gtl: 33

¹⁶⁷ Gtl: 36

¹⁶⁸ Gtl: 39-41

”Den som fer med galdresong og trolldom og vert sannskyldig i det, skal fara ut or landeigni åt kongen vår. Slikt skal folk ikkje lyda. Men um dei lyder, då har dei forbrote kvar pening av godset sitt; men dei skal ha høve til å gå til skrifte og gjera kyrkjebot.”¹⁶⁹

Her kommer det frem at en som ble dømt for trolldom, måtte forlate landet. Det var ingen mulighet til å slippe unna med bøter eller pøniten. Trolldom og galdresang hadde i førkristen tro, til hensikt å skaffe seg makt over andre. Dette må ha vært et farlig virkemiddel som kirken måtte få bukt med om den skulle ha mulighet til å hevde sin egen autoritet og få monopol på religionen. Derfor var også straffen så streng, kirken måtte kvitte seg permanent med slike motstandere. Men man kan jo spørre seg hva man la i trolldom på slutten av 1100-tallet. Det er nærliggende å tro at kirken ikke sto ovenfor de samme utfordringer på denne tiden. Det står at dersom noen lød på slik trolldom, så skulle de miste alt de eide. Men de hadde mulighet til å gå til skrifte og gjøre kirkebot. Vi kan anta at de da fikk beholde eiendommen sin. Pønitenen bestod trolig av offentlige handlinger som skulle bekrefte personens plass i kirkens samfunn. Folk fra alle samfunnslag kunne bli dømt for å ha lyttet til trolldom, dermed kunne prester fra ulike sosiale lag bli involvert i å utmåle pøniten og utvise Guds nåde. Formålet med pøniten var å sette vedkommende på plass, ikke å straffe unødige.

Frostatinget.

Mindre lovbrudd

Kapittel 29 i Ftl handler om hva som skjer om prest eller årman kommer over en mann i arbeid når han ikke skal.

”Om ein prest eller årman seier seg å ha teke ein mann i arbeid på nokon av heilagdagene, då kan han åleine sverja seg unna det om han nektar, elles bøte han slik straff som det ligg til. Og kvar prest skal krevja bot og sjølv ha det som han skjer kross til.”¹⁷⁰

Denne loven innebærer ikke noe skriftemål. Jeg syns likevel den er viktig å ta med ettersom den inkluderer presten direkte. Presten hadde autoritet til å kreve bøter etter korsene han skar. Her ser vi og viktigheten av korsene som grunnlag for å kunne kreve inn bøter. Denne loven har sin parallell med kapittel 16 i Gtl, men den er mer generell. Det at brudd på denne loven ikke førte til at man måtte gå til skrifte kan ha sammenheng med at skriftemålet hadde endret karakter mot slutten av 1100-tallet. Skriftemålet hadde kanskje bare blitt omgjort til en pengebot i slike tilfeller, og det var ikke noe poeng å gjøre det til en symbolsk handling i denne sammenhengen.

---

¹⁶⁹ Gtl: 42

¹⁷⁰ Ftl: 29

Kapittel 38 handler om kjøtteting i fastetiden og er mye mindre utførlig enn i Gtl. ”om ein mann et kjøt på ein fredag og det vert gjort av vanvare, då skal han ganga til skrifte for Gud, men biskopen har ikkje krav på noko bot for det.”¹⁷¹ Dersom det ble gjort med vitende og vilje hadde biskopen krav på 6 øre i bot, på samme måte som i Gtl. Dersom dette skjedde tre ganger hadde derimot gjerningsmannen spilt gods for biskopen, og kunne ikke engang gå til skrifte for å få beholde godset sitt. I tillegg tar loven også for seg søndagsarbeid, der det var identiske straffer, med tap av hele godset om man arbeidet tre søndager på rad.

Den neste loven, kapittel 43, var i utgangspunktet ikke så alvorlig, men kunne få store konsekvenser for gjerningsmannen dersom han prøvde å unngå å gå til skrifte.

”om ein mann vert sitjande fast på fjellet eller i utøyane i langfasta og veret hindrar han, då skal han heller enn å døy eta kva som helst einast unnateke mannekjøt. Men når han kjem til bygds, då skal han seia frå til presten som han fyrst kan hitta, elles er han skuldig seks øyrar i straff til biskopen og endå seks øyrar om han fer utanom neste prest. Og om han fer teiande utenom den tredje presten, då er han utlæg og biskopen skal ha alt hans gods. Men om ein prest ikke vil lata han skrifta, då er han straffskuldig seks øyrar til biskopen.”¹⁷²

Denne loven har ikke noen parallell i Gtl. Gjerningsmannen skulle finne den første presten han kunne, og ikke nødvendigvis sin egen sogneprest. Pønitenens var dermed ikke noe man automatisk fikk forrettet av den presten man betalte tiende til. Vi må anta at boten kunne kreves inn på bakgrunn av rykter, så ved å true med å gjøre gjerningsmannen utleg så hindret man at han tok sjansen på at det ikke ble oppdaget.

At loven tar med at en prest ville få bot om han ikke lot vedkommende få skrifte, må bety at nettopp dette kunne skje. Kanskje dette var fordi gjerningsmannen hadde vært sittende fast ute og kanskje luktet vondt og var skitten? Eller det kan ha vært fordi han ikke hørte til i bygda eller presten hadde noe imot han. Dette viser at det var viktig for Kirken at skriftemålet ble utført. Det bidro til å skape følelsen av at man ikke kunne holde en ugjerning skjult for Gud. Presten fikk ikke en egen gevinst i forbindelse med pønitenens, og det er ikke sikkert at alle følte seg kompetente nok til å forrette kirkeboten. Men for at denne loven skulle ha ønsket funksjon var det viktig at gjerningsmannen fikk skrifte ved første mulighet.

Kapittel 46 i Ftl forteller at man skulle bøte til biskopen om man sverget falsk ed, og bøte for hvert vitne. Om disse med viten svor feil skulle de også bøte. I tillegg sier loven:

”[...]Så er sagt at om nokon, kar eller kvinne, gjer eid på slike saker som leier til synd, så som samansverjing om landssvik mot landsens rette konge, eller om manndrap eller horlivnad eller andre

---

¹⁷¹ Ftl: 33

¹⁷² Ftl: 35

storsynder, då skal den eiden strafflaust gjerast om inkje, og ein skal ganga og skrifta om at låk eid var svoren.”¹⁷³

Dette var viktige eder som ble tatt svært alvorlig. At det første eksempelet er landssvik tyder på at en slik lov også gagnet kongedømmet. Men når man sverget eden falskt så hadde man syndet mot Gud, ikke kongen. Dette ga kirken stor makt i forhold til propaganda. Skriftemålet hadde til hensikt å rense mennesket for synden og demonstrere Guds nåde, og lover som denne bekreftet og forsterket det synet. I slike tilfeller gikk man trolig til biskopen eller til fylkespresten, ettersom det var alvorlige anklager. Men det viser at en ny tanke gjorde seg gjeldende, tanken om at man ikke kunne skjule sin ugjerning for en allmechtig Gud.

Kapittel ni i Ftl del III, dømmer en mann til å betale 3 merker i bot dersom han ligger med kona søndagsnatten, natt til imbredagene eller i langfasten, og de skal begge gå til skrifte.¹⁷⁴ Det er i denne sammenhengen snakk om giftemål. Dette bruddet hadde en relativt streng bot, men pønitensten var trolig ikke så veldig streng, det var opp til den enkelte prest. Men det kunne oppfattes som en hån mot presten å gifte seg på disse dagene, ettersom presten var ansvarlig for å informere om helligdager.

Brudd som førte til utleg

I likhet med Gtl så var dåp et viktig tema i forhold til kirkebot i Ftl: ”*Om ein mann hyser ein udøpt i tolv månader, då skal biskopen ha kvar øyre som bonden eig. Men kona skal ha sin medel, og baa ektefolka lyt ganga til skrifte og bøta for Gud.*”¹⁷⁵ Det var altså mannen som fikk hovedansvaret, men begge måtte gjennomføre pønitensten. Det står at mannen skulle miste alt han hadde, og gå til skrifte. Det kommer ikke frem om han da får beholde eiendommen sin, men det kan virke som at han ikke kunne det. Dette gir skriftemålet en helt annen betydning, det bar da mer preg av å være en dobbelt straff.

Når en mann nektet å døpe barnet sitt, og sto i fare for å miste alt han eide til biskopen, så hadde hendelsen allerede kommet biskopen for øre, og blitt en politisk sak som var større enn på lokalt nivå. Derfor kan vi anta at pønitensten ble satt av biskopen eller fylkespresten.

Kapittel tre i del III handler om hvilke kvinner en mann blir utleg for om han ligger med dem. Her var det ingen mulighet for mannen å unngå en slik skjebne ved å gå til skriftemål. Dette viser at pønitensten ikke var automatisk i Ftl. Kirken hadde enkelte saker der det ikke var rom for tilgivelse. Dette var likt for alle kristenrettene. Men i ett tilfelle i Ftl ble

---

¹⁷³ Ftl: 37

¹⁷⁴ Ftl: 42

¹⁷⁵ Ftl: 19

det gjort unntak: ”såleis er det og om ei kvinne har vore tvungen til det og det deretter ikkje er med hennar vilje, då er ho ikkje straffskuldig, men ho skal likevel bøta for Gud etter områd frå biskopen.”¹⁷⁶ Hun skulle gå til skrifte etter råd fra biskopen. Selv om det hadde vært med tvang, så måtte hun rense synden fra sjelen. Det positive med dette var at skriftemålet kunne bidra til å begrense stigmaet som fulgte en slik hendelse. Vi kan anta at biskopen forurettet pønitensen selv. Presten hadde ikke autoritet i loven til å bedømme disse tilfellene selv.

Kapittel 16 er unik i forhold til de andre landskapslovene, og styrker skriftemålets autoritet betraktelig.

”No om nokon vert eidbrytar eller skuldig i skriftemålsbrot for biskopen, anten det er kar eller kvinne, skal det bøtast tre merker for biskopen; sameleis òg andre og tredje gong. Og det er skriftemålsbrot om ein mann fell attende til same synd som han før har gjort, og som vert ramma av straff og er boren fram til skrifte; eller om han ikkje fer bort frå låndet, slik det var påbode ved skriftemålet. Men om dei gjer det oftare, då skal ein mann vera utlæg og biskopen ha kvar penning av godset hans. Og ei kvinne skal fara i utlegd om ho ikkje er teken med vald, men ho skal sjølv ha godset sitt.”¹⁷⁷

Her kunne altså biskopen komme med sanksjoner mot noen som brøt kristendomsretten på nytt og på nytt og ikke klarte å holde seg i skinnet. Denne loven har ingen parallell i de andre kristenrettene, ettersom den beskjeftiger seg med menn som allerede har skriftet. Men etter hvert så kom man til et punkt der lovbryteren ikke skulle få lov til å fortsette å betale seg fri. Denne loven handler først og fremst om forpliktelsene til biskopen, og større sanksjoner. Dette understrekes ved at et av eksemplene var unnlattelse fra å dra fra landet. Men de ga skriftemålet en tyngde også når det ble pålagt av en vanlig prest. Det er denne loven som ga prestene de tvangsmidlene de trengte dersom noen brøt samme lov gjentatte ganger.

Eidsivatinget.

Etl har en lov som ikke har noen parallell i de andre kristenrettene ”53.6. Hvis en mann ligger med en han er i religiøst slektskap med, da skal de skille seg og gå til skrifte, og hver av dem skal bøte 3 merker til biskopen.”¹⁷⁸ Det kan bety to som hadde et seksuelt forhold. Men ettersom det står at de involverte måtte skille seg, så kan det se ut som at det dreide seg om ekteskap. Prestens sønner hadde religiøst slektskap til alle som presten hadde døpt. Dersom en prestesønn innledet et forhold til noen i lokalsamfunnet så var det nesten garantert at han ville være i religiøst slektskap med dem, og ende opp med å skrifte for sin egen far.

---

¹⁷⁶ Ftl: 40

¹⁷⁷ Ftl: 45

¹⁷⁸ Etl: 61

Kapittel 29 finner sin parallell i kapittel 43 i Ftl, men der Ftl omhandler langfasten så tar denne loven for seg situasjonen der man har gått i syv dager uten mat, og blir nødt til å ete forbudt dyr.

”29.3. Men straks han kommer til bygda, da skal han si ifra til folk om at han har ett mat som det er forbudt å ete, og gå til skrifte, da er det ingen bot for dette.

29.4. Men hvis han skjuler det, og det kommer opp siden og han blir funnet skyldig, da er han utleg og alt hans gods.¹⁷⁹”

Loven her anerkjenner at vedkommende ikke hadde brutt noen lov overfor biskopen, men han hadde likevel syndet overfor Gud. Det er lite trolig at dette skriftemålet var særlig strengt. Det er beskrevet ”straks han kommer til bygda” som vi da kan anta gjelder hans egen bygd.

Dermed var det en prest som mottok en forkommen mann han kjente godt. Det ville vært mot sin hensikt å komme med strenge straffer i dette tilfellet. Likevel førte den alvorlige konsekvensen for å ikke skrifte til at folk ikke tok sjansen på at det ble oppdaget.

Etl har også med konsekvensene av å spise kjøtt på en fredag:

”27.3. Men om en mann kommer inn der en mann eter kjøtt på fredag, og spør den andre: Hvorfor eter du kjøtt nå, når det er fredag? Han svarer: Jeg er dagvill, og spytter ut den biten han har i munnen, da er det ingen bot å betale, men han skal gå til skrifte.

27.4. Men hvis han svarer: Det bryr jeg meg ikke om, og svelger ned den biten, da heter den den dyre biten, han skal bøte 3 merker til biskopen, og gå til skrifte.

27.5. Men hvis han fortsetter å spise, og ikke vil stanse og ikke gå til skrifte, da er han hedensk mann og driver med hedensk sed, og han er utleg og uhellig og hver penning av godset hans.”¹⁸⁰

Denne loven er svært lik kapittel 20 i Gtl. Forskjellen er at boten er på 3 merker fremfor 3 øre, så den er mye strengere. Dette kan tyde på at problemet var større på opplandene. Loven har en mer voldsom tone, ved at de kalles uhellige og hedenske. De tilfellene der skriftemålet ble involvert, så ble prester fra alle sosiale lag involvert, og de hadde i tillegg trusselen om utleg til å styrke sin egen autoritet.

Borgartinget

I Btl er det to tilfeller der en person måtte gå til skrifte, men slapp bot. Kapittel tre trådte i kraft dersom moren hadde drept sitt eget barn eller var mistenkt for det. ”3.3. Men hvis hun ikke taler vettug når folk kommer til henne, da skal hun gå til skrifte hos presten og ikke bøte noe for det.”¹⁸¹ Prestens rolle her var ikke å straffe vedkommende, men å administrere Guds nåde til den som trengte det. Tilfellene der vedkommende måtte gå til skrifte, men ikke betale

---

¹⁷⁹ Etl: 29

¹⁸⁰ Etl: 27, 29

¹⁸¹ Btl: 125

bot, belager seg på at en feiltagelse hadde blitt gjort, og at de måtte rense seg fra synden, men ikke hadde begått noen overtramp mot noen andre enn Gud. I dette tilfellet må vedkommende ha store problemer med å takle sitt eget lovbrudd. Presten kan ha hatt en støttende rolle, og pønitensen kan ha bidratt til å hjelpe med å takle synden.

Kapittel fem sier at en mann kan ete forbudte dyr dersom det har gått syv netter uten mat, likt som kapittel 29 i Etl. ”5.14. *Han skal heller ete hunden enn hunden skal ete ham, og si det til den første presten han møter at han har ett forbudt mat fordi han var i nød. Han skal gå til skrifte og ikke bøte gods for det.*”¹⁸² Denne loven er tilsvarende som i Ftl og Etl, men det var i Btl ingen straff forbundet til det å prøve å holde det skjult. Det kan ha sammenheng med at Btl ikke hadde de samme forutsetningene til å sette makt bak lovene. Men det kan også bety at folk ikke prøvde å skjule det. Kanskje var folk opptatt av å befri seg fra synden, samtidig som at pønitensen var lav nok til at det ikke utgjorde noe tap. Det ville sannsynligvis bli oppdaget dersom noen hadde spist en hund, så kanskje det var mer vanlig å gå til skrifte ved slike brudd. Likevel så antyder denne loven at kirken og dermed også presten, hadde mindre muligheter til å sette makt bak kravene sine.

”6.5. Men hvis en mann er dagvill og eter kjøtt på fastedager, og en mann kommer farenne inn til ham og spør: hvorfor eter du kjøtt når andre folk faster? Og han spytter ut den biten han da har i munnen, da skal han gå til skrifte hos en prest og ikke bøte noe for det. Hvis han svelger ned den som han har i munnen og tar en til, da skal han bøte slik bot som gjelder for den dagen.

6.6 Nå hvis en mann er alene langt borte, og han blir dagvill og eter kjøtt på fredag, da skal han gå til skrifte og ikke bøte for det. Hvis de er to og begge blir dagville, da skal de gå til skrifte og ikke bøte for det. Hvis de er tre og eter kjøtt på en fredag, da skal hver av dem bøte 3 merker. Ikke kunne de alle være dagville.”¹⁸³

Her er det forskjellige bøter avhengig av hvilken dag det var. Denne loven gjaldt altså ikke bare fredager, men alle fastedager. Boten var trolig lavere enn 3 merker, ettersom den ble forandret etter hvilken dag det var. Vi kan tolke det som at bonden måtte fullføre sitt måltid for å få boten. Det finnes ingen lover som legger føringer for hva som skulle skje dersom bonden nektet å skrifte eller betale boten sin.

Btl er mye mildere enn de andre kristenrettene. Dersom denne er nært oppunder Olavs originale tekst kan det først virke merkelig. Var det ikke problemer med at folk holdt til gamle skikker? Kanskje viken ikke trengte en så streng kristenrett ettersom de allerede hadde kjennskap til kristendommen og det sannsynligvis var flere kristne her i den tidligste perioden enn det var for eksempel på opplandene. Men det er mer sannsynlig at kirken i dette tilfellet

---

¹⁸² Btl: 129

¹⁸³ Btl: 131

måtte lempe mer på kravene i den tidligere perioden. Det forklarer at Btl er den mildeste, kirken hadde ikke innflytelse og midler nok til å kreve strenge straffer.

Oppsummering:

Når vi ser på temaet kirkebot, så er det tydelig at det var store forskjeller mellom kristenrettene. Det var vanlig at man måtte skrifte og betale bot til biskopen samtidig, og dette kan gi oss en pekepinn på alvorlighetsgraden til de forskjellige lovbruddene. Men Seip hevder at bøtesatsene slik de står i loven ikke viser hva folk måtte betale, men at de i større grad kan sies å ha vært veiledende. De fungerte altså ikke som norm, men som tvangsmiddel. På 1100-tallet kom det tendenser til det Seip kaller et rigorøst avskrekkelsessystem i lovene. I Magnusteksten i Gtl kommer dette klart frem, der straffene for en rekke lovbrudd ble økt. Seip hevder at dette viser at presteskapet hadde gjort sin innflytelse gjeldende i denne retning. Store straffer for små lovbrudd skulle påvirke allmuen ved å skape stor frykt for straffen.

Dette var et stivt system som var uholdbart som praktisk politikk. Men som nøytraliserende motvekt til denne avskrekkelsesteorien kom også kirkens lære om miskunn og rettferd, som satte sitt preg på strafferettspleien på 1100-tallet og utover. Kirken hadde en trang til rimelige oppgjør der de skulle måle subjektiv skyld og økonomisk evne. Sattmålet var derfor en motvekt til de strenge lovene, der bøtene ble redusert.¹⁸⁴ Vi kan anta at det i de fleste saker var biskopens årman som løste kristendomsbrudd gjennom sattmålet, men det må ha vært vanlig at det var den lokale presten som forurettet skriftemålet. Årmannen kunne ikke administrere skriftemålet ettersom det var en måte å få Guds tilgivelse på, og dette kan ikke ha blitt gjort av en lekmann. Kirkens lære om miskunn gjorde seg gjeldende i pønitenzen.

Når vi sammenligner landskapslovene, så ser vi at Gtl har flest lover der man skulle gå til skrifte. Det var flere lover som ga relativt beskjedne bøter, slik som å arbeide på fredag. På de områdene som var viktigst for kirken, var det strenge straffer. Det kunne være nye ritualer, som dåp. Eller eksisterende ritualer som skulle utføres i ny kristen kontekst, slik som ølgjerd. Eller det kunne være for blot, som var et førkristent ritual kirken ønsket å stanse. I slike viktige tilfeller kunne kirken bruke skriftemålet for å tvinge gjerningsmannen til å føye seg.

Enkelte lover krever at man går til nærmeste prest og skrifter, disse involverte alle prester. Men jo mer alvorlig er tilfelle var, jo mindre sannsynlig var det at presten ble involvert. Disse var storpolitikk og involverte trolig biskopen, men også kanskje fylkesprester.

---

¹⁸⁴ Seip, 1942: 59, 62

I forhold til denne oppgavens tema blir det dermed de mindre lovbruddene som førte til skriftemål, som blir de mest interessante. Men at kirken kunne bruke lovene på denne måten til å styrke sin egen posisjon, har også styrket prestens posisjon og autoritet i samfunnet. Ftl har færre tilfeller der man måtte skrifte, men biskopen hadde flere muligheter til å ta gods, og straffe lovbrutere. I tillegg var det ikke mulig å fortsette å gå til skrifte, uten å forbedre seg. Dette var en ny holdning som gjorde seg gjeldende i skriftemålet. Skriftemålet var ikke bare en ytre handling, men det skulle være basert på ekte anger. Dette var en ny tanke i et kollektivt samfunn, som det var prestens oppgave å formidle.

De østlandske kristenrettene skiller seg klart ut fra Gtl og Ftl. De har svært få lover som krever at gjerningsmannen går til skrifte. Men i Etl så har to av tre lover trusselen om utleg dersom man ikke skriftet. Dette ga autoritet til de lovene som fantes. I Btl er det derimot ingen lover som hadde trusselen om utleg. Alle tilfellene der skriftemål var involvert, var det heller ingen bot til biskopen. Det var altså ikke snakk om alvorlige brudd, og dette begrenset nok prestens mulighet til å sette så store krav. Men de representerte en ny tanke likevel, ettersom de introduserte tanken om at man hadde syndet mot Gud, selv om man ikke måtte bøte for det. Btl hadde dermed ganske vanlige saker, som ikke kan ha vært så veldig kontroversielle i samtiden. Det samme kan sies om Etl, men loven om religiøst slektskap kun finnes i Etl. Til gjengjeld er det den som har lavest straff, ettersom det ikke var noen trussel om utleg. De hadde altså ikke noen altomfattende lover, og det må ha vært begrenset hvor mye prestene kunne kreve streng pøniten.

Kapittel ni: Avslutning

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å identifisere hvem presten er på bakgrunn av en sentral kildegruppe: de fire landskapslovene. Presten hadde en rolle som bindeledd mellom Kirken og det verdslige samfunnet, og var nøkkelpersoner i kristningen av Norge. Jeg har prøvd å svare på hvordan Kirkens politikk har påvirket prestens rolle.

Innføringen av tienden var kanskje den viktigste endringen som ble gjort på 1100-tallet i forhold til prestens status. Før tienden var prestene svært avhengig av bondesamfunnet og stormenn for sin inntekt. Selv om de fikk betalt for tjenester, så var dette en svært usikker inntekt. Tienden ga presten et mer stabilt inntektsgrunnlag, og gjorde han mer uavhengig fra lekfolk. Men samtidig så ble han nå nødt til å gjøre de fleste tjenester vederlagsfritt, og han fikk i tillegg trukket tilbake tiende om han ikke utførte sine arbeidsoppgaver. Man kan derfor argumentere for at presten i større grad fikk en underordnet tjenerrolle etter innføringen av tiende. Men tienden sørget for at oljingen og lignende tjenester ble tilgjengelige for alle, og ikke bare de som kunne betale for dem. Nå betalte folk etter evne, og fikk tilgang til nesten alle av kirkens ritualer. Dette var trolig viktig for å konsolidere kirkens posisjon i samfunnet, som igjen styrket prestens posisjon. Ved å være tilgjengelige for alle ble ritualene også i større grad obligatoriske for alle. Dette må ha ført til at ritualene fikk økt betydning og ble sterkere knyttet til å få et godt liv etter døden. Dette førte til at presten ble viktigere som formidler av disse ritualene, og hans posisjon i samfunnet ble derfor styrket fremfor at han fikk en mer underordnet posisjon.

Tiende førte til behov for en fast sogneinndeling. Sognekirker skulle fastlegge grenseområdet, og det var til disse tienden skulle betales til. Avgrensninger mellom sogn kan ha blitt fastlagt ved at prestene ble enige seg imellom. Men Kirken ønsket å knytte lekfolket til en bestemt prest også før tienden kom. Det var restriksjoner for å forhindre at prester kunne leie ut sine tjenester. For at lekfolk i størst mulig grad skulle holde seg til den de kjøpte messe av, eller betalte tiende til.

Kirken jobbet også aktivt for å erstatte de førkristne elementene i samfunnet med et kristent alternativ. Dette reflekteres i lovene, og presten fikk en viktig rolle i denne sammenhengen. Presten var forpliktet til å synge over de døde, etter de ritualene som hørte til. Kirkens ritualer for gravferd fant dermed en plass innenfor rammen av allerede eksisterende sedvaner og riter, men disse ble nå knyttet til presten.

Ved gravøl skulle presten signe maten og drikken. Ølet ble satt i en kristen kontekst ved at presten signet det og var med på å drikke det. Prestens nærvær var viktig for å gi

arveølet religiøst og juridisk legitimitet. Han var ikke kun en kirkelig representant som skulle overvåke tilstelningen, ettersom han skulle komme sammen med kona, og skulle få sitte på en prominent plass. Presten hadde satt høvdingens rolle i en kristen kontekst, og var en nødvendig del av ritualet. Prestene var en del av et samfunn som ble knyttet sammen av gaver og motytelser. Presten kunne gi sitt bidrag gjennom dåpen, feiringen av messe og skriftemålet. I forhold til gravøl kunne presten strekke seg lenger ved at han kunne velge å lese tekster ekstra uten å ta betalt for det. I dette tilfellet kunne presten gi sine tjenester som personlig gave, og ikke bare i kraft av sitt embete. Dette kunne gi presten økt innflytelse.

På 1100-tallet var det kristendommen som var rammen samfunnet skulle holde seg innenfor. Maktgrunnlaget til de gamle høvdingene var grunnlagt mye på religionen og den rollen de spilte som formidler mellom de førkristne gudene og folket gjennom blot. Disse mennene hadde råd til å betale boten for kristendomsbrudd, men de kunne tvinges til å underkaste seg kirken gjennom pønitenens. Kirken kunne få en ideologisk seier ved å bruke trusselen om utleg til å tvinge gjerningsmannen til å underkaste seg kirken gjennom pønitenens.

Skriftemålet representerte en ny tanke, ettersom de introduserte konseptet om at man hadde syndet mot Gud, selv i de tilfellene der man ikke måtte bøte til biskopen. Skriftemålet var ikke bare en ytre handling, men det skulle være basert på ekte anger. Dette var en ny tanke i et kollektivt samfunn, som det var prestens oppgave å formidle.

Pønitensten var en mulighet til å tilpasse straffen til bruddets alvorlighetsgrad. Det var opp til presten å bruke dette spillerommet til å tilpasse straffen til sinnelaget og hensikten til den som hadde forbrutt seg. Men dersom det var mektige menn involvert, så ville det vært nødvendig å hente inn biskopen, ettersom presten ikke hadde mulighet til å hevde seg i en slik sammenheng. I de tilfeller da presten ikke hadde en særlig høyere status enn lekmannen, så ville nok dette begrense hvor streng han kunne tillate seg å være i forhold til pønitenens. Likevel så har skriftemålet bidratt til å styrke kirkens posisjon, og dermed også prestens. Skriftemålet ga også presten autoritet. Likevel så er det lite trolig at presten ble upopulær i denne rollen. Pønitensten var basert på Kirkens lære om miskunn.

Kirkens politikk innebar å la presten ta over viktige funksjoner i samfunnet og samtidig svekke høvdingenes hold på religionsutøvelsen. Men jeg var også interessert i å se på forholdet mellom presten og lokalsamfunnet. Jeg ville se om lovreguleringene tok for seg å begrense prestens myndighet over bøndene, eller bøndenes myndighet over presten.

Det kommer frem i Gtl at det ikke alltid var slik at prestene måtte bøte til biskopen når de hadde gjort en feil. I starten ble de styrt mer direkte av de lokale bøndene, slik loven som forbyr at de skal straffes med hogg viser. Men selv om presten nå ble underlagt biskopen, så

fremstod lekfolket som rettighetshavere i forhold til presten, og hans tjenester ble fortsatt diktert av lekfolkets behov.

Det er flere tilfeller hvor bøndene hadde myndighet over presten, og kan sies å være i et overlegent forhold. Presten kunne ikke fare ut av bygda uten grunn, og han kunne ikke la være å utføre dåp eller dødsritualer. Dersom han ble tilkalt måtte han komme. Om han ikke utførte sine plikter risikerte han enten bot, eller at tienden ble trukket tilbake.

Likevel er det også flere tilfeller der presten har fullmakter overfor lekfolket. Presten hadde en rolle som organisator over korsene som opplyste om helligdager, og han hadde mulighet til å mobilisere bønder for å straffe enhver som ikke sendte korsene videre. I Gtl skulle bøndene bøte direkte til presten. I Ftl kunne en prest som fant en mann i arbeid på en helligdag, kreve bot og selv ha det som han hadde skjært kors til.

Presten kunne også bedømme at en nøddåp var feil utført og nekte barnet gravplass på kirkegården, og gjennom skriftemålet kunne han straffe lekfolket. Men i disse tilfellene så må vi vurdere maktforholdet mellom presten og lekfolket. Presten har trolig ikke hatt siste ord i slike saker der lekmannen hadde innflytelse. Til syvende og sist så var det biskopen som satt med ansvaret og den dømmende makt i slike saker, men presten hadde likevel en aktiv rolle som kunne skaffe ham innflytelse. Vennskap eller uvennskap med presten kunne få konsekvenser ettersom han utførte ritualene som var en så viktig del av samfunnet. Samtidig så var presten avhengig av inntekt, og den makten presten satt med i enkelte tilfeller, ble begrenset av at han var avhengig av å ikke støte fra seg de samme menneskene som betalte hans livsopphold. Det var dermed et symbiotisk forhold mellom presten og lokalsamfunnet, der begge var avhengig av hverandre og begge hadde rettigheter.

Det kommer frem i lovene at det var et hierarki innad i prestestanden. Teologisk utdanning var et problem, som førte til stor forskjell på prestene. Ved hovedkirkene, eller fylkeskirkene i Ftl, hadde presten bedre opplæring og var i større grad knyttet til biskopen. Kapellprester og høgendeprester hadde ikke samme utdanning og evne til å veilede folk spiritielt. I Ftl måtte fylkespresten til enhver tid være tilgjengelig. Når noen lå for døden var det fylkespresten man tilkalte. Selv om hovedtienden ble lovet til høgendekirken på dødsleiet, fikk fylkespresten sin del. Loven favoriserte inntektsgrunnlaget til fylkeskirkene, og dette kan ha vært et ledd i å få bedre kontroll over kirkene. Fylkeskirken hadde også et større ansvar for å ta imot og gravlegge de døde. I forbindelse med korsskjæring fikk vanlige prester samme mulighet til å søke straff som fylkesprester, som viser at sistnevnte hadde større autoritet. I Etl skulle de sende på hovedpresten dersom noen døde, og det var kun hovedpresten som skulle sende ut kors. Han fikk også bedre behandling når han var ute og reiste, og var nært knyttet

opp mot biskopen når han var på visitas. Hovedprestene hadde dermed større ansvar, men samtidig så hadde de bedre inntekt og ble favorisert av Kirken. Høgendpresten kunne i Btl få bot om han nektet å døpe barn. Dette viser at kirken ikke hadde like god kontroll over høgendprestene, og de hadde mindre makt og mindre status. Folk søkte gjerne til hovedkirkene ettersom de i større grad var garantert at prestene der var tilgjengelige og kompetente nok til å tilby de nødvendige tjenester.

Et siste viktig var å bedømme om vesentlige skiller mellom kristenrettene hadde sin bakgrunn i en regional forskjell, eller om det kan forklares ved at lovene var på ulike utviklingstrinn.

Mange av de regionale forskjellene kan forklares nettopp ved at lovene var på ulike utviklingstrinn. Ulike politiske forhold førte til at lovene på Østlandet fikk en helt annen betydning enn på Vestlandet og i Trøndelag. De ble ikke revidert ettersom det ikke fantes noen drivkrefter bak en slik omfattende revisjon. Forholdet til loven må derfor ha vært annerledes på Østlandet, og vi ser også en forskjell mellom Btl og Etl.

Selv om Btl gir kongen og bøndene mer makt over prestene, så betyr ikke det nødvendigvis at Kirken sto mye svakere i Viken. Det kan ha sammenheng med at loven var utdatert, men at de faktiske forholdene var mer lik de andre lagtingene. Men samtidig så må de ha forholdt seg til loven, og kristenrettene ble tilpasset hver region, så vi kan anta at loven har lagt føringer på forholdene og dermed gjort Kirkens posisjon svakere på Viken, selv om folk hadde samme respekt for sin prest der som i de andre landsdelene.

Det finnes likevel noen lover som skiller seg klart ut fra de andre kristenrettene. Gtl viser et nært forhold mellom bøndene og presten, og har lang lov om innsettelse av presten som mangler sidestykke i de andre lovene. Ftl gir erkebiskopen utvidet makt og rettigheter, som også gir presten en sterk stilling. Likevel finnes det en lov der fylkespresten må bøte direkte til barnefaren dersom han ikke hadde med seg det nødvendige for å døpe barn, og barnet dør. Det er spesielt at denne loven finnes i Ftl, som var opptatt av å skille geistlige og lekfolk, og som også ville gi fylkespresten en sterk posisjon i samfunnet. Tilsvarende lover finnes bare i Btl, der presten må bøte til faren om han ikke vil døpe døende barn, og til arvingen om presten forlot kirken uten det nødvendige han trengte i dødsritualer. Men boten i Btl var betydelig høyere enn i Ftl.

Etl har en spesiell lov knyttet til religiøst slektskap. Dette kunne være et forsøk fra biskopen side for å hindre at presteembete gikk i arv. Biskopen forsøkte å unngå at en prestefamilie ble sterkt knyttet et konkret område. Biskopen i Hamar hadde et område som var vanskelig å visitere, og som var mer politisk desentralisert. Dermed måtte han forsøke å

knytte prestene til bispesetet, fremfor kirkeeieren. Han hadde et sterkt bånd til hovedprestene, men det kan virke som at han ikke hadde samme kontrollen over prestene ved høgendekirker.

Btl har en helt unik posisjon i forhold til innsettelse av presten, der det faktisk var bøndene som hadde kontrollen. Det kommer frem at biskopen hadde en mye svakere rolle, både i forhold til hvilken fullmakt han hadde, og rettighetene til bøter.

Det er tydelig at det er store forskjeller på statusen til kirken og biskopene på Østlandet, og Vestlandet og Trøndelag. Lovene hadde en annen karakter på Østlandet, og kirken hadde en svakere posisjon, spesielt i Btl. Men når vi ser på prestens funksjon og samspill med lokalbefolkningen, så kommer det frem at det ikke har vært noen vesentlig forskjell i de fire regionene. Restriksjoner på presten og trusselen om bøter finnes i både Ftl og Btl, til tross for en stor forskjell på biskopens posisjon. Dette gjenspeiler altså ikke noen underlegen posisjon for presten. Presten hadde i stor grad en tilsvarende status i de fire regionene. Han hadde de samme ansvarsområder og var like viktig i arbeidet med å kristne landet og representere kirken lokalt, i alle de fire regionene.

Litteraturliste:

Primærkilder:

Gulatingslovi. Umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad. Oslo 1969. (1937) Tridje utgåva.

Frostatingslova. Omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Oslo 1994.

Eidsivatings eldre kristenrett, lengre versjon, etter AM 68 4°

Borgartings eldre kristenrett, versjon 1, etter AM 78 4°

De eldste østlandske kristenrettene: tekst etter håndskriftene, med oversettelser,

Oversatt og utgitt ved Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal. Norrøne tekster nr.

7. Oslo: Riksarkivet, 2008.

Litteratur:

Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker tro og holdninger 1000-1300*. Ascheoug 2000. Juva

Bagge, Sverre: *Europa tar form. År 300 til 1350*. 2 utgave. Cappelen. Oslo. 2004.

Bagge, Sverre: "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen". (N) HT 65, 1986: 145-197.

Brendalsmo, Jan: *Kirkebygg og kirkebyggere. Bygherrer i Trøndelag ca 1000-1600*. Unipub forlag. 2006

Gunnes, Erik: *Norges Historie. Bind 2. Rikssamling og kristning 800-1177*. Cappelen 1976. Oslo.

Helle, Knut: *Gulatinget og Gulatingslova*. Skald 2001. Leikanger

Husemoen, Marte: *Bakgrunnen for opprettelsen av Hamar bispedømme 1152/53*. Masteroppgave. UiO. vår 2007.

Kolsrud, Oluf: *Norges Kyrkjesoga. I. Millomalderen*. Ascheoug 1958. Oslo

Kolsrud, Oluf: *Presteutdanning i Norge*. Universitetsforlaget 1962. Oslo.

Landro, Torgeir: *Dei eldste norske kristenrettene: Innhald og opphav*. Hovudoppgåve i historie. UIB. Vår 2005.

Lidén, Hans-Emil: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Universitetsforlaget. 1995. Oslo

Lunden, Kåre: *Norges Historie. Bind 3. Norge under Sverreætten 1177-1319*. Cappelen 1976. Oslo

Nedkvitne, Arnved: *Møtet med døden i norrøn middelalder. En mentalitetshistorisk studie.* Cappelen. 2 opplag 2003.

Rydving, Håkan: *Suttungamjödets, vishetens källa. Öl och mjöd i Skandinavien under vikingatid och medeltid.*

I "Rus og Rit. Om droger och religioner." Bokförlaget Libris 1996

Schumacher, Jan: *Kristendommen i tidlig middelalder.*

I: *Norges religionshistorie*/Arne Bugge Amundsen (red.) ; Brita Pollan ... [et al.] Universitetsforlaget. 2005. Oslo.

Seip, Jens Arup. *Sættargjerden i Tunsberg og kirkens jurisdiksjon.* Oslo 1942

Sigurðsson, Jón Viðar. *Kristninga i Norden 750-1200.* Det norske samlaget 2003

Sigurðsson, Jón Viðar *Norsk historie 800-1300: frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt.* Det norske samlaget 1999.

Skre, Dagfinn: *Gård og kirke, bygd og sogn: Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen.* Avhandling til magistergraden i Nordisk Arkeologi ved universitetet i Oslo. 1984.

Stefánson, Magnús: *Privatkirke og patronat i Norge og Island frem til midten av det 13. århundre.* Hovedfagsoppgave. Oslo 1960

Sæther, Tor. *Hamar i middelalderen.* Hamar 2005.

Oppslagsverk:

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid. 1-21. København. 1980-1982. [fællesredaktør: John Danstrup]